

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLER ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI**

DOSTOYEVSKİ'DE TANRI VE DİN

(Yüksek Lisans Tezi)

Duygu ŞAHİN

BURSA – 2016

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLER ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI**

DOSTOYEVSKİ'DE TANRI VE DİN

(Yüksek Lisans Tezi)

Duygu ŞAHİN

Danışman
Prof. Dr. İsmail ÇETİN

BURSA – 2016

TEZ ONAY SAYFASI

T.C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Felsefesi Bilim Dalı'nda 701321007 numaralı Duygu ŞAHİN'in hazırladığı "Dostoyevski'de Tanrı ve Din" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 01/ 07 /2016 günü 10.00-11.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. İsmail ÇETİN

Uludağ Üniversitesi

Üye

Yar. Doç. Dr. Kamil SARITAŞ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Zeki ÖZCAN

Uludağ Üniversitesi

Üye

01 / 07 / 2016

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ
ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:/...../2016

Tezin Başlığı/Konusu: Dostoyevski'de Tanrı ve Din

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 128 sayfalık kısmına ilişkin,...../06/2016 tarihinde şahsım tarafındanadlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %...'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2 - Alıntılar hariç/ dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
01.07.2016

Adı Soyadı : Duygu ŞAHİN
Öğrenci No : 701321007
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Programı : Din Felsefesi Anabilim Dalı
Statüsü : Yüksek Lisans Tezi

ULUDAG UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCE INSTITUTE THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

ULUDAG UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCE INSTITUTE
TO THE DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS STUDIES

Date:/...../20.....

Thesis Title / Topic: God and Religion in Dostoyevsky

According to the originality report obtained by myself by using the plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on/06/2016 for the total ofpages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is %.

Filtering options applied:

- 1- Bibliography excluded
- 2- Quotes excluded
- 3- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Uludag University Social Science Institute Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature
01-07-2016

Name Surname : Duygu ŞAHİN
Student No : 701321007
Department : Philosophy and Religious Studies Department
Program : Department of Philosophy of Religion
Status : Master

Yemin Metni

Yüksek Lisan tezi olarak sunduğum “Dostoyevski’de Tanrı ve Din” Başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza
01.07.2016

Adı Soyadı : Duygu ŞAHİN
Öğrenci No : 701321007
Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Programı : Din Felsefesi Bilim Dalı
Statüsü : Yüksek Lisans Tezi

ÖZET

Yazar Adı Soyadı : Duygu ŞAHİN
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Din Felsefesi Bilim Dalı
Öğrenci No : 701321007
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xi+127
Mezuniyet Tarihi :/...../2016
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İsmail ÇETİN

DOSTOYEVSKİ'DE TANRI VE DİN

Dünyanın en ünlü roman yazarlarından biri olan Dostoyevski'nin eserlerinde Tanrı'nın varlığı düşüncesi önemli bir yer tutar. O, özgürlük, kötülük, ahlak gibi din felsefesi meselelerinin yanı sıra inanç ve inançsızlık arasında yapılan seçimi ve neticelerini Rus toplumu üzerinden okuyucularına aktarır. Dostoyevski'ye göre insan eylemlerini şekillendiren en önemli unsur Tanrı'dır. Hristiyan Ortodoks inancını benimsediği bilinen yazar için İsa figürü insanlık için tek yol göstericidir ve tüm dünyanın kurtuluşu Rus halkının saf imanını kaybetmemesine bağlıdır. Dostoyevski bir yandan inanca vurgu yaparken diğer yandan da inançsızlığın doğasını, neden ve sonuçlarını ortaya koyar. Ona göre bireyler iman hususunda özgür iradeleriyle hareket ederler fakat yine de mutlak manada bir imana ulaşmaları oldukça zordur. Bu noktada insanın yardıma koşan unsur ise evrensel sevgi kavramıdır ve bu aktif sevgi sayesinde insan hem diğer insanları hem de Tanrı'yı koşulsuz sevebilir. İnsan her ne kadar inanç ve inançsızlık arasında gelgitler yaşayan düalist bir yapıya sahip olsa da onu kurtuluşa erdirecek olan şey de aslında onun bu konuda verdiği mücadele ve çektiği acıdır.

Anahtar Sözcükler: Dostoyevski, Tanrı, iman, inkar.

ABSTRACT

Name and Surname : Duygu ŞAHİN
University : Uludag University
Instution : Social Science Institution
Field : Philosophy and Religious Studies Department
Branch : Department of Philosophy of Religion
Degree Awarded : Master
Page Number : xi+127
Degree Date :/...../2016
Supervisor : Prof. Dr. İsmail ÇETİN
Student No : 701321007

GOD AND RELIGION IN DOSTOYEVSKY

Dostoevsky, regarded as one of the world's greatest writers, wrote novels in which discussion of the existence of God holds an important place. Besides his ideas about problems of philosophy of religion such as freedom, evil and morality; he also brings up the choice between faith and unbelief and its results on the base of Russian society. According to him the most important thing in life that direct human actions is God. For Dostoevsky who embraces Orthodox Christianity, Christ is the only leading figure for humanity and salvation of the world depends on the preservation of the simple faith of the Russian people. While he emphasizes the faith, on the other side he studies reasons and results of the unbelief. For Dostoevsky it's clearly hard to reach absolute belief even if people choose to believe with their free will. In this point, there is an only fact that helps people is cosmic love and thanks to this active love, people can love each other and God unconditionally. Although people live tides between faith and unbelief because of their dualist nature, in fact it's the same thing that lead them to salvation by struggling and suffering.

Keywords: Dostoevsky, God, faith, unbelief.

ÖNSÖZ

Dostoyevski, düşünce yapısı ve eserleriyle edebiyatçılardan filozoflara, psikanalistlerden din bilimcilere birçok önemli düşünce insanını etkisi altına almayı ve güncelliğini korumayı başarmış çok yönlü bir yazardır. Camus, Rilke, Sartre, Nietzsche, Kafka, Bergson ve Freud gibi dünyanın en önemli yazar ve düşünürlerinde onun izlerini görmek mümkündür.

XIX. yüzyıl Rusya'sında yetişen Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, Batılılaşma ve ulusçuluk fikirlerinin çatıştığı bir devrim sürecine şahit olmuş ve bu süreçte insanların yaşadığı belli başlı varoluşsal problemleri eserlerinde konu edinmiştir. O dönemde Avrupa'da yaşanan bilimsel ilerleme ve liberalizm gibi ideallerin, dini inanç ve yaşayışla ters düşmesi sadece aydınların değil halktan insanların da en çok tartıştığı konu olmuştur. Felsefe ile ilgilenme hususunda köklü ve sistematik bir geçmişi olmayan Rus düşünürler de düşüncelerini romanları vasıtasıyla ortaya koymuşlardır. Dostoyevski de özellikle son dönem romanlarında Tanrı'nın varlığı, kötülük, din-bilim ilişkisi, özgürlük, hayatın anlamı ve ahlak gibi din felsefesi problemlerini konu edinmiştir. Onun romanlarında farklı düşüncelere ve ideallere sahip karakterler bu konuları şiddetli bir biçimde tartışır. Felsefe, edebiyat, psikoloji, sosyoloji ve dine ait konuları başarılı bir kurguyla aynı potada eritebilmesi Dostoyevski'nin başarısını ve halen bu gibi birçok çalışmaya konu ediliyor olmasını açıklar niteliktedir.

Çalışma boyunca en fazla sıkıntı yaşadığımız konu ise edebiyat eserlerinde felsefi düşüncelerin belirlenmesi, ilgili felsefe alanıyla doğru bağlantıların kurulabilmesi ve bunlardan somut neticeler elde edilmeye çalışılması olmuştur. Dostoyevski'nin savunduğu ya da karşısında durduğu görüşleri belirleyebilmek de oldukça zordur. Farklı görüşleri ve inanışları savunmaları için yarattığı karakterlere adeta temsilcilikler veren yazar, işlediği konuları antonimler şeklinde ele alır. Bu yüzden onun romanları ne denli titizlikle incelense de tam olarak hangi düşünceyi savunduğundan emin olmamız söz konusu olmamıştır. Bunda yazarın çoğunlukla roman tarzında eserler vermesinin yanı sıra kendi düşünce dünyasında da sık sık değişimler yaşaması etkili olmuştur. Bu

zorluklara rağmen yazarın işlediği konuları eşsiz bir anlatımla ele almış olmasından dolayı çalışmadan büyük keyif aldım.

Bu çalışmada yazarın diğer eserlerinin yanı sıra özellikle Yeraltından Notlar (1864), Suç ve Ceza (1866), Budala (1868-1869), Ecinniler (1871-1872) ve Karamazov Kardeşler (1879-1880) adlı romanlarından faydalandım. Bu romanları 'e-book' formatında okumayı tercih ettim. Çalışmamız 'Giriş' ve 'Sonuç' bölümleri dışında iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde felsefe, edebiyat ve din arasındaki ilişkiyi ve sonrasında da eserlerinin oluşum sürecinin daha iyi anlaşılması adına Dostoyevski'nin yaşam öyküsünü ele aldım. İlk bölümde Dostoyevski'nin Tanrı ve din üzerine düşünceleri ile birlikte ateizm ve kötülük problemi ile ilgili görüşlerine de yer verirken, ikinci bölümde ise din ve ahlak arasındaki ilişkiye ve bunun insan davranışlarındaki etkisine değindim. Ayrıca hakikat arayışı, ölümsüzlük düşüncesi, şüphe, acı ve kefarete kavramları da çalışmada konu edinilmiştir.

Son olarak, bana bu tez çalışmasını hazırlamam esnasında yardımını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. İsmail Çetin'e teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Duygu ŞAHİN
Bursa / 2016

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM DOSTOYEVSKİ'NİN TANRI GÖRÜŞÜ

1. DOSTOYEVSKİ'NİN TANRI GÖRÜŞÜ.....	12
1.1. Dostoyevski Eserlerinde Tanrı'nın Varlığı Düşüncesi	12
1.2. Tanrı'nın Varlığının Temellendirilmesi	21
1.3. Tanrı Fikrinin Sosyolojik Temelleri	25
1.4. Tanrı ve Din Tasavvuru	30
1.5. Dostoyevski'nin Düşünce Dünyasında İman	40
1.6. İsa e Büyük Engizisyoncu Diyalogu	44
2. DOSTOYEVSKİ VE ATEİZM.....	49
2.1. Evrende Kötünün ve Acının Varlığı Düşüncesi.....	49
2.2. Ateizm'in Dayandığı Bazı Sosyolojik ve Psikolojik Temeller	55
2.3. Dostoyevski'de İnsan Davranışları ve Kötülük	60
2.4. Şüphe Kavramı.....	61
3. DOSTOYEVSKİ ESERLERİNDE DİNİ TECRÜBE	65
3.1. Hakikat Tecrübesi	65

3.2. Ölümsüzlük ve Öteki Dünya Düşüncesi	68
3.3. Din ve Bilim İlişkisi	71
3.4. Evrensel Sevgi Kavramı.....	75
3.5. Acı Çekme ve Kefaret.....	82

İKİNCİ BÖLÜM

DOSTOYEVSKİ’NİN AHLAK GÖRÜŞÜ

1. DİN VE AHLAK İLİŞKİSİ.....	88
1.1. İnançın Teşvik Edici Rolü.....	91
1.2. Tanrı’nın Ahlakın Kaynağı Olması.....	94
1.3. Özgür İrade Kavramı.....	98
1.4. Adalet ve İyilik Fikri.....	102
1.5. Ahlaki Kötülükte Özgürlük, Değerler ve İmtihan.....	106
1.6. ‘Tanrı Yoksa Herşey Mübahtır’ Fikri	114
2. DOSTOYEVSKİ’NİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA DİNSEL DIŞLAYICILIK	118
SONUÇ.....	121
KAYNAKLAR	125

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser

ev. : Çeviren

S. : Sayı

s. : sayfa

v.d. : ve diğerleri

GİRİŞ

Dil, felsefenin büyük bir uğraşı olduğu gibi edebiyatın da en büyük malzemesi ve kaynağıdır. Dil ortaklığının dışında felsefenin ele aldığı sorunlar da edebiyatla iç içedir. Felsefe veya edebiyat yapmanın tek tarzından söz edilemez. Bu sebeple felsefe ve edebiyat arasındaki sınırları belirlemenin zorluğu, günümüzde net bir filozof ve yazar ayrımı yapabilmenin de oldukça güç olduğu gerçeğini beraberinde getirmektedir. Camus, Cervantes, Rousseau, Dostoyevski gibi yazarlar filozof olarak anılmasalar da eserlerinde felsefi sorgulamalar yürütürler. Neticede bir sanat ürünü olan edebiyat aslında sanatın ne olduğuna dair tartışmalarla da yüzyüze kalmaktadır. Bazıları bir etkinliğin sanat olması için hiçbir amaca bağlı olmaması yani sanatın yalnızca birey için yapılması gerektiği düşüncesini savunurken örneğin Althusser'ci yaklaşım ise sanatı bir nevi üretim olarak görür ve sanat bu anlamda bir ideoloji değilse bile dönüştürülmüş ve somutlaştırılmış bir ideolojik tutumu bünyesinde ihtiva eder. Ancak edebiyat etkinliklerinde felsefe ve bilimdeki gibi bir logos veya bir hakikat iddiası görülmez. Edebi ürünler büyük oranda kişinin kendini ortaya koyuş biçimidir. Varoluşçu felsefe tarzına sahip Sartre, Kierkegaard ve Camus da felsefenin yerini tutmasa bile, edebiyat ve sanatın felsefeye katkıda bulunduğu konusunda birleşmektedir. Bu noktada edebiyat kavramlara ve bilgiye dönüştürülemeyen tecrübelerimiz konusunda söylenecek olanların ifade edilmeye çalışılmasının girişimidir. Çoğu felsefeci kavramsal düşüncenin dışına çıkılarak varoluşçu yaklaşımlarla hakikate ulaşılabileceğini iddia etmenin doğru olmadığını ileri sürse de edebiyatın felsefe ile ilişkisi çoğunlukla varoluşçu felsefe yoluyla kurulur.

Kimi edebiyatçılar, edebiyatın topluma söylenecek sözü olmak bakımından felsefi değer taşıdığını düşünmektedir. Yazarın konumu açısından bir edebi eser ele alındığında yazarın topluma söyleyecek bir sözü olduğu için bir düşünce taşıdığı kabul edilmiştir.¹ Yaşamın içinden elde edilmiş olan bu olma durumları kavramsal ve teorik düşünce alanına değil daha çok varlık alanına aittir. Kişinin günlük yaşamdan ve deneyimlediklerinden yola çıkarak geliştirmiş olduğu bu durumlar daha çok insan ilişkileri, ahlak ve metafizik alanla ilgilidir. Böylece bilimin konu edinmediği Tanrı,

¹ Osman Gündoğan, *Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi*, Birey Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 200.

adalet ve ahlak gibi konular felsefi düşüncelerle yoğrularak edebiyat eserlerinde yerini alır. Bu noktada felsefenin edebiyattan uzaklaşan yönü onun varılabilecek en nihai genellemeye ulaşmaya çalışma çabasıdır. Öyleyse yaşanabilirlik bakımından evrensel olan bu deneyimlerimizi anlatmak için nesnellik dışında başka ifade etme şekillerine ihtiyaç duyarız ki edebiyat da insanın bu arayışına cevap vermektedir.

Bilim ve felsefenin dilinin sınırlı ve tanımlanmış olduğunu, buna karşılık edebiyat dilinin ise sembol ve alegori ağırlıklı olduğunu ve dolayısıyla bilim ve felsefenin her okuyanda benzer şekilde anlaşıldığını ancak edebiyatın böyle bir standart anlamının olmadığına dair klasik bir yaklaşım vardır.² Felsefe, bilimin ilgilendiği konuların dışına itilen nesnel varlık dışındaki zihinsel etkinlikleri kavramsallaştırmaya çalışırken, öznenin nesne ile ilişkisi bağlamında ele alınamayan insani deneyimler hususunda boşta kalan kısım ile ise edebiyat meşgul olmaktadır. Felsefi olanın ötesine ilgi duyması ve o alandaki deneyimleri konu edinme girişimi bakımından edebiyatı bir tür varoluşçu felsefe olarak nitelendirmek mümkündür. Karl Jaspers'ın ifade ettiği şekliyle: "Felsefe yolda olmaksızın en iyi yol arkadaşı edebiyat olacaktır."

İnsanı anlama çabası, varoluşçuluk anlayışı çerçevesinde başta felsefe olmak üzere edebiyat, sanat ve sinema gibi alanlarda da yoğun olarak işlenen bir mesele olmuştur. İnsanı anlama ve anlamlandırma uğraşı adına Sokrates ve Platon da dahil olmak üzere birçok düşünür farklı düşünceler ortaya koymuştur. XX. Yüzyıla gelindiğinde ise bu çabanın en detaylı şekilde ele alınabilmesi ihtiyacıyla "İnsan Felsefesi" adında özel bir alan meydana gelmiştir. Aslında "varoluşçuluk büyük felsefi sistemler meydana getirme amacı gütmekten ziyade daha çok ekzistansiyel bir kriz dönemi felsefesi olarak ortaya çıkmıştır."³ Kierkegaard, Martin Heidegger, Sartre ve Jaspers gibi düşünürlerin yanı sıra Dostoyevski, Albert Camus, Franz Kafka gibi önemli yazarların da çalışmalarında bu konuya büyük önem verdikleri görülmektedir. Bu çalışmanın esas kaynağını oluşturan Dostoyevski romanları da yazarın felsefe alanında ciddi bir bilgisi olmamasına rağmen genellikle "felsefi" olarak nitelendirilmiştir. O roman formunda eserler ortaya koyarken varoluşçuluk, nihilizm, idealizm, ateizm, Hristiyanlık, rasyonalizm ve sosyalizm gibi fikirleri de işlemeyi ihmal etmemiştir. Dostoyevski, karakterleri vasıtasıyla, felsefe yapmayı hedef edinmeden felsefe

² Rene Wellek, Austin Warren, *Yazın Kuramı*, Altın Kitaplar, 1982, s. 23-24.

³ Osman Gündoğan, *Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi*, s. 9.

problemlerini ortaya koyabilen nadide yazarlardan bir tanesidir. O düşünce ve sanat, felsefe ve edebiyat arasındaki geçişken çizgide günümüzde dahi güncelliğini koruyabilmiş, özgün romanlar ortaya koymayı başarmış bir yazardır. Edward H. Carr bu durumu şöyle özetlemektedir: “Dostoyevski büyük eserlerinin çoğunda, yaşamın ve felsefenin sorunlarıyla uğraşır: Suç ve Ceza’da ahlâkın anlamıyla, Budala’da ahlâki ülküyle, Ecinniler’de ahlâk, politika ve din arasındaki ilişkiyle, Karamazov Kardeşler’de dinin temelleriyle. (...) Delikanlı ise bu konuların hiçbirini tartışmaz ya da yüzeysel ve rastlantısal olarak tartışır; özünde, yalnızca, insanların birbirlerine karşı gösterdikleri psikolojik tepkilerle ilgilenir.”⁴ Yazar ayrıca “Ölümler Evinden Hatıralar” ve “Yeraltından Notlar” adlı romanlarında kendisinin de benimsediği Kierkegaard’çı irrasyonelizmi okurlarına başarıyla aktarmıştır. Kaufmann “Yeraltından Notlar” adlı romana dair ilginç bir tespitte bulunur ve şöyle der: “Dostoyevski’yi bir varoluşçu olarak adlandırmak için hiçbir sebep görmüyorum ancak “Yeraltından Notlar” ın ilk bölümünün şimdiye kadar varoluşçuluk adına yazılmış en iyi uvertür olduğunu düşünüyorum.”⁵

Dostoyevski, karakterlerinin psikolojilerinin en derinine inen yönüyle Freud gibi ünlü psikanalistlere, “sıradan insan ve sıradışı insan” tanımlarıyla ise Nietzsche’ye ilham kaynağı olmuştur. Nietzsche onun için “Psikolojide kendisinden birşeyler öğrendiğim tek kişi Dostoyevski’dir.” der.⁶ Levinas ise Francois Poirie’ nin “Sizi felsefeye yönlendiren neydi?” sorusuna cevaben Rus romancılığını, özellikle de karakterlerin, yaşamın anlamı ve temel problemler üzerine daimi bir varoluşsal ve dini kaygı yaşadığı Dostoyevski romanlarını işaret eder.⁷

Dostoyevski’nin insanı anlama çabası eserlerinin de doğuş noktası olmuştur. Onun romanlarında varoluş, insanın doğası, sevgi, özgürlük, adalet ve inanç meselelerine geniş bir şekilde yer verdiği görülmektedir. Romanlarındaki karakterler kendini gerçekleştirme potansiyelini keşfetme yolunda tüm imkanlarını zorlayan aktif bireylerdir ve ruhları, bedenleri, arzuları, mutlulukları, inançları, inkarları, sevgileri ve

⁴ Edward Hallett Carr, *Dostoyevski*, çev. Ayhan Gerçekler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 239.

⁵ Walter Kaufmann, *Existentialism From Dostoevsky to Sartre*, Meridian Books, INC. New York, 1960, s. 14.

⁶ İhsan Akay, *Dostoyevski*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1968, s.36

⁷ Jill Robbins, *Is It Righteous to Be? Interviews with Emmanuel Levinas*, Stanford University Press, 2002, s.28.

nefretleri ile tam olarak gerçek insanlardır.⁸ O hazır bilginin egemenliğine karşın insan deneyimlerinin tarihi birikiminden beslenen bir anlayışla psikoloji, ilahiyat, sosyoloji gibi birçok alana dair kendi düşünce dünyasında oluşan birikimi romanlarında yarattığı karakterlerin suçluluk, iman, inanç, kefare, intihar, şüphe, vicdanî sorumluluklar, cemiyet gibi sorunlarına değinme yoluyla tüm dünyaya sunmuştur. İnsana dair varoluşsal meseleleri felsefi bir bakış açısıyla ele alan Dostoyevski için insan ve onun özgürlüğü her zaman ana tema olmuştur. Ancak o hiç bir zaman bir filozof olduğunu iddia etmemiş ve bu konuya şu sözlerle açıklık getirmiştir: “Felsefede zayıfım ama felsefeye olan sevgim çok güçlü. Felsefenin baş koşulu felsefeyi sevmek değil midir zaten?”⁹ Berdyaev ise Dostoyevski’nin yazdığı romanlarda felsefe problemlerine yer vermesini şu şekilde yorumlamıştır: “Dostoyevski felsefeden çok az şey öğrenmiştir, ama buna karşın felsefeye çok şey öğretmiştir.” der.¹⁰ Aslında bunlar konu olarak, halktan aydınlara kadar herkesin kafasını meşgul eden ve üzerine fikir beyan ettiği meselelerdir. Barret bu durumu şu şekilde dile getirmektedir: “Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük, hem profesyonel filozofların hem de sokaktaki insanın konuları olmuştur. Bu konular aynı zamanda Rus gençlerinin boş zamanlarını geçirdiği tartışma konuları olmuştur. Rus yazarların hemen hemen hepsi bu problemleri eserlerinde dile getirmişlerdir. Rus düşüncesinde felsefi bir geleneğin olmaması, illa da felsefi bir açılımın olmayacağı anlamına gelmez. Rusların filozofları yoktu, ama Dostoyevski ve Tolstoy’ları vardı”¹¹

Dostoyevski için insan yaşamına ilişkin varoluşsal sorunlarından en önemlisi insanın özgürlüğü ve onun Tanrı ile olan bağıdır. Onun romanlarında insan bilincinin sınırsız kabiliyetlerinin her durum ve zamanda farklı şekillerde kendini açığa vurabileceğini anlamış oluruz. Karakterler arasında yaşanan çekişmenin özünde analitik düşünmenin bizi ulaştırdığı hakikatin daima spekülatif olduğu kanısı yatmaktadır. Evrende kesin doğru diye bir şey yoksa bu durumda insanoğlunun ulaşabileceği bir doğrudan bahsetmek de imkansızdır. Bu çıkmaz onun karakterlerini Tanrı’ya ve dine dair derin düşüncelere ve sancılı bir evreye yöneltmektedir. Birey varoluşunu sorgularken kendi imkanlarına dair tüm sınırları zorlar ve eninde sonunda vardığı nokta

⁸ Vefa Taşdelen, *Varoluşçuluk ve Edebiyat*, Beyaz Gemi Kitaplığı, Van 2009, s.123

⁹ Abdülbaki Güçlü vd., *Felsefe Sözlüğü*, Ankara 2002, s.428.

¹⁰ Abdülbaki Güçlü vd., a.g.e., s. 429.

¹¹ William Barrett, *İrrasyonel İnsan*, çev. Salih Özer, İstanbul 2003, s. 140.

Tanrı karşısındaki tutumunu gözden geçirmek olur. Çünkü insan doğası itibariyle, sadece evren üzerine değil, kendisi ve Aşkın hakkında da bilgi edinmeye; bilgilerini ve kendini Aşkın ile temellendirmeye çalışmaktadır.¹² Berdyaev ise Dostoyevski'nin insana dair meseleleri ele alış tarzında hangi unsuru önceliğine dair şu şekilde bir tespitte bulunmaktadır: “Dostoyevski’yi ilgilendiren Tanrı’dan çok insanın yazgısı ve insan ruhunun bilmecesi idi; ondaki saplantı teoloji değil, antropolojydi. Doğaya bağlı putatapan gibi, çözümlenmesi gereken şey, Tanrı sorunu değildi, insan ruhuydu, Hristiyan insanın ruhu. İnsan, Tanrı sorunuyla karşı karşıyaydı, Tanrı karşısında da insan sorunu vardı. İnsan bilmecisini çözerek ona yaklaşmak belki de en iyi yoldu”¹³ Pamuk’a göre de onun eserlerinin arka planındaki daimi mesele Tanrı’nın varlığı ve insanın özgürlüğüdür.¹⁴ Ancak bu hususta altı çizilmesi gereken nokta Dostoyevski'nin varoluşçuluğunun tarz olarak, sonu ateizme, nihilizme, erdemsizliğe varan bir varoluşçuluk olmadığıdır. O metafizik sorunları ele alırken insanın Tanrı karşısındaki tutumunu esas alsada inanç sahibi olmasının getirdiği bakış açısıyla insanın kaderini Tanrı’nın belirlediği düşüncesine sık sık değinmeyi ihmal etmemiştir. Örneğin aynı konuları işlemelerine rağmen Dostoyevski'nin Nietzsche’den ayrılan yanı ilkinin Ortodoks inancının temsilcilerinden biri olarak tanınırken sonrakinin tanrıtanımsız nihilizmin savunucusu olmasıdır. Her ikisinin de insana ve çelişkilerine bakış açısı benzerdir ve bu yüzden inanç bakımından taban tabana zıt olsalar dahi varoluşçu felsefenin kökleri her ikisinden de beslenmektedir.

Dostoyevski'nin eserlerinde felsefe ve edebiyat sadece içeriksel olarak içe içe geçmekle kalmaz, yöntem açısından da benzerlik göstermektedir. Onun eserlerinde işlediği felsefi sorunlar ontolojik, epistemolojik ve etik bağlamda değerlendirilebilir. Scalan’a göre Dostoyevski'nin metodolojisi tarz olarak diyalojik, öz olarak ise monolojiktir.¹⁵

Dostoyevski eserlerindeki diyalogların Sokratik diyalogla birçok benzerlik taşıması da bir başka dikkat çekici noktadır. Her ikisinde de hakikate ancak onu arayan kişilerin diyalog kurması yoluyla ulaşmak mümkündür. Ayrıca düşüncenin en derin katmanlarını açığa vurmaya zorlayacak bir durum yaratma eğilimi söz konusudur ki bu

¹² Hasan Çiçek, *Karl Jaspers'in Siyaset Felsefesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s. 125.

¹³ Aleksandroviç Nikolay Berdyaev, *Dostoyevski*, çev. Ender Gürol, İstanbul 1998, s. 15-16.

¹⁴ Orhan Pamuk, *Dostoyevski'nin Korkutucu Cinleri*, Önsöz, Dostoyevski, Cinler, s. 10.

¹⁵ James P. Scanlan, *Dostoevsky the Thinker*, NY: Cornell University Press, 2002, s. 249.

da konuya ilişkin çeşitli bakış açılarının yan yana getirilmesi ve kişinin muhatabının sözlerini meydana çıkarıp kıskırtmasıyla sağlanmaktadır. Ve son olarak diyalogun kahramanları birer ideologdur. Her önemli kahraman bir ideolojiyi temsil etmektedir.¹⁶ Dostoyevski, romanlarındaki karakterlerine belli düşünceleri temsil etmeleri için adeta temsilcilikler vermiştir.

Dostoyevski'nin hayatı, düşünce yapısındaki değişiklikler göz önüne alınacak olunursa iki farklı dönem halinde incelenebilir. Bu dönemlerin onun yaşamında ve dolayısıyla eserlerinde bıraktığı izleri daha iyi algılayabilmek adına onun yaşam öyküsünden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. 30 Ekim 1821'de Moskova'da ailenin ikinci çocuğu olarak dünyaya gelen Fyodor Mihayloviç Dostoyevski'nin babası dindar bir doktordur. Babası papaz olan doktor, ailesinde dini kuralların sıkı bir şekilde uygulanmasına önem göstermektedir. Dostoyevski'nin biçimsel de olsa dini inancının temelleri ilk kez ailesi tarafından bu şekilde atılmıştır. Babasının fazlaca otoriter ve cimri kişiliğine karşın o oldukça cömert ve hoşgörülü bir kişilik geliştirmiştir.¹⁷ Babasının sert mizacının üzerindeki etkisine dair Sigmund Freud çarpıcı bir yorumda bulunarak Karamazov Kardeşler romanının konusunun baba katilliği olmasının rastlantısal olmadığını ileri sürmüştür. Freud'un, Dostoyevski'nin sara hastalığını ve kumar tutkusunu, Oedipus kompleksiyle ilintilendirdiği 1928 tarihli bu yazısında babasının öldürülmesinden ötürü Dostoyevski'nin yaşadığı travmaya vurgu yapılmaktadır. Freud'a göre Dostoyevski babasından nefret etmiş ve onun ölmesini arzulamıştır ancak babası öldüğünde de bu arzusundan dolayı derin bir pişmanlık duymuştur.¹⁸ Dostoyevski için baba katilliğinin sadece toplumsal yozlaşmanın belirtilerinden biri olarak işlendiği düşüncesi de bu konu hakkında bir başka kanı olmuştur. Dostoyevski, babasının hizmetindeki köylülerle yakın ilişkiler kurmuş ve Rus köylüsüne olan derin sevgisinin ilk işaretlerini bu şekilde vermiştir. Ailesinin yanında sadece dini eğitim almamış aynı zamanda Fransızca ve Latince öğrenmiştir. Annesinin 1837 yılında veremden ölmesi üzerine babası onu kardeşiyle birlikte St. Petersburg'daki askeri okula gönderir. Askeri okulda gördüğü dersler ilgisini çekmez. O edebiyatla ilgilenmeyi seçer ve bol bol kitap okur. Dickens, Voltaire, Schiller, Puşkin, Hoffman

¹⁶ Mihail M. Bahtin, *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, Metis yayımları, İstanbul 2004. s.1

¹⁷ Henri Troyat, *Dostoyevski'nin Dünyası*, trc. Leyla Gürsel, Nil Yay., İstanbul 1966, s. 11-15.

¹⁸ Sigmund Freud, *Dostoyevski ve Baba Katilliği*, çev. Selahattin Hilav, Önsöz, Karamazov Kardeşler, İletişim Yay.,2001, İstanbul, s.13-20.

okuduğu yazarlardan bazılarıdır. Annesinin ölümünden sonra sürekli içen ve hizmetindekilere kötü davrandığı söylenen babası da 1839 yılında ölür. Ölümünün tam nedeni bilinmemekle birlikte hizmetindeki birkaç köylü tarafından öldürüldüğü söylentiler arasındadır.

1840'ta asteğmen olan Dostoyevski rahat ve eğlenceye düşkün yaşam tarzı sebebiyle sürekli maddi sıkıntılar çeker. 1844'te askeriyeden istifa eder ve Balzac'ın eserlerini tercüme ederek edebiyat dünyasına ilk adımını atmış olur.¹⁹ 1845'te ilk eseri olan *İnsancıklar*'ı yazar ve Belinski gibi ünlü eleştirmenlerden büyük beğeni toplar. Gençlik yıllarında ütöpik sosyalizmi savunan bir grup olan Petraşevskiciler'in toplantılarına katılır ve sonrasında yasak kitaplar okuyup Çar'ı eleştirdikleri gerekçesiyle, bu gruptakilerle birlikte, I.Nikola tarafından tutuklanarak ölüm cezasına çarptırılır. Bu dönemde Ruslar, Batı Avrupa'da yavaş yavaş yerleşmeye başlamış olan politik sesten yoksundurlar. Avrupa'da demokratik ideallerin kök salmaya başladığı bu zaman diliminde Çar I.Nikola, 1825 Aralık Ayaklanması'nı katı bir şekilde bastırılmış, demokratik ve cumhuriyetçi ideallere açık bir şekilde karşı çıkmıştır. Aralık Ayaklanması'ndan sonra Çar I. Nikola'nın baskıcı rejimi doruk noktasına erişmiş ve politik bir hareket ya da söylem imkansız hale gelmiştir.²⁰ O dönemki günlük hayata egemen olan anlayış tam olarak bir esareti andırmaktadır. Orduda, okullarda, iş ilişkilerinde, ticarete, adalet sisteminde ve hatta din adamlarının ifadelerinde ve insan ilişkilerinde bile küçük olan büyük olana bağımlı durumdadır. Bu sebeple 1830'lu ve 1840'lı yıllarda Rus aydınlarının bireyin ve ulusal yaşamın durumuna ilişkin görüşleri sadece salt düşünce ekseninde kalmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında, kentsel yaşama, endüstriyel çalışma koşullarına ve büyüyen bürokrasiye alışmaya çalışan bireyin kendine yabancılaşmasını konu edinen tartışmalar gündeme hakim durumdadır. Slav yanlıları Batı tesiri altında olan Rusların "evsiz göçebeler, yabancılaşmış ve köklerinden koparılmış, zavallılar olduğu konusunda ısrar etmektedir. Slavcılara göre, bu insanlar ancak Ortodoks Hristiyanlığa ve topluluk hayatının eski Slav prensiplerine sadık kalan insanlara yüzlerini dönerek, evlerini yeniden kazanabilirler ve ahlaki sağlıklarını tekrar bulabilirlerdi."²¹ Bu baskıcı ortamda Dostoyevski'nin de, Belinski'ye ait olan "Gogol'e

¹⁹ Henri Troyat, *Dostoyevski'nin Dünyası*, s. 40

²⁰ Boris Mironov, *İmparatorluk Rusyası'nın Sosyal Tarihi, 1700-1917*, ABD:Westview Yayınları, 2000, s.3.

²¹ Andrzej Walicki, *Rus Sosyal Düşüncesi*, Stanford, Kaliforniya: The Russian Review A.S., 1977, s.6.

Mektup” yazısını okuduğu gerekçesiyle tutuklandığı bilinmektedir. Ölüm cezasından son anda Çar’ın emri ile kurtulur fakat ölümle yüz yüze geldiği o anı hiç unutamaz ve bu anı eserlerine taşır.²² Cezası sürgüne çevrilen Dostoyevski Sibiryaya gönderilir ve dört yıllık kürek mahkumluğunun ardından er olarak hizmete devam ettirilir. Mahkumiyet yılları esnasında farklı din ve milletlerden suçlularla arkadaşlık kurmayı başararak kendisine oldukça yabancı bir dünyaya adım atar. Hapis tutulduğu yıllardaki yaşadıklarının izlerini “Ölümler Evinden Anılar” ve “Yeraltından Notlar” adlı eserlerinde görmek mümkündür. Mahkumiyeti esnasında okumasına izin verilen tek kitap İncil olmuştur. Ayrıca sürgün yıllarında kardeşinden Kuran, Kant’ın Saf Aklın Eleştirisi ve Hegel’in Felsefe Tarihi kitaplarını temin etmesini ister fakat bunlara ulaşış ulaşamadığı bilinmemektedir.²³

Sibirya’da er olarak hizmet verdiği sürgün döneminde çocuklu dul bir kadınla evlenir. Rusya’ya döndükten hemen sonra ise kardeşiyle birlikte ilk dergisi olan Vremya’yı (Zaman) çıkarır. 1861 yılında “Ezilmiş ve Aşağılanmışlar”, bir yıl sonra da “Ölümler Evinden Anılar” kitaplarını yazar. Bu dönemde, ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmeyen sara nöbetlerinde artış olur. Hem doktorların tavsiyesi hem de kumar borçları sebebiyle yaşadığı maddi sıkıntılar yüzünden Avrupa’ya gitmek zorunda kalır. Avrupa’yı gezer ve Katolik Kilisesi’ne dair olumsuz görüşlerinin temelini burada atar.

1862’de Epoha (Çağ) dergisini çıkarır. 1864 de eşi veremden ölür. O dönemde Yeraltından Notlar’ı yazmaktadır. Bu romanı daha sonra birçok varoluşçu düşünür kaynaklık edecektir. Suç ve Ceza (1866) ve Kumarbaz (1867) romanları ile suç ve özgürlük kavramlarını irdeler. 1867 yılında stenograf olan Anna ile ikinci evliliğini gerçekleştirir. İlk çocuğunu kaybeder ve bu üzüntü onun sara nöbetlerini arttırır. 1869’da insan ahlakını rasyonellikten uzak bir şekilde ele aldığı Budala adlı romanını bitirir. Bu romanın kahramanı Prens Mişkin de kendisi gibi saralıdır ve onun aracılığı ile yazar sara nöbetleri sırasında yaşadığı yaşam ile ölüm arasındaki eşsiz anları anlatır. 1872 yılında ise en siyasi romanı olarak nitelendirilen “Ecinniler”i yazar. Sosyalistleri eleştirdiği bu romanda Dostoyevski ulusun kurtuluşu için tek yol olarak Tanrı inancını gösterir. Ve bu Tanrı Rus ulusunun Tanrısı’dır. Ayrıca kendini öldürerek Tanrı’nın

²² Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*, çev. Kayhan Yükseler, İstanbul, 2005, s. 173.

²³ *Dostoyevski’nin Mektupları*, s. 62.

olmadığını kanıtlamayı amaçlayan Kirilov karakteri de edebiyat tarihin en ilginç karakterlerinden biri olarak kabul edilebilir.²⁴

1875'te yazdığı "Delikanlı" da ise yine özgürlükten bahseder. 1876'da "Bir Yazarın Günlüğü" adlı bir dergi çıkarır ve 1881'e kadar yazılarını yayımlar. Bu yazılarında din, eğitim, ahlak ve sanat gibi konulara ilişkin kendi düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde ifade etmiştir. Gazeteci kimliğiyle Dostoyevski, artık Rusya'daki muhafazakâr dini ve politik çevrelerin sözcüsü haline gelmiştir ve bu kesim tarafından büyük takdir toplayan bir yazardır. Batı özentiliği ile suçladığı aydın kesimi eleştirmekte, gelişmenin sadece Rus halkının karakterinde mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Onun için Rus Ortodoksluğu ve Rus halkı ayrılmaz bir bütündür.²⁵ Ona göre eğer dünya da ruhsal bir aydınlanma yaşanacaksa bu kesinlikle Rusya'da gerçekleşecektir. 1876-1878 yıllarında Osmanlı-Sırp ve Osmanlı-Rus savaşlarını da Slavcı bir bakış açısıyla değerlendirir. Bu arada 1878'de kendisi gibi sara hastası olan küçük oğlunu kaybeder ve bundan dolayı kendisini suçlar. İnsanın herkes ve her şey için sorumlu ve suçlu olduğu fikri onda bu olaydan sonra yer eder.²⁶

1877-1880 yılları arasında Tanrı düşüncesine en çok değindiği eseri olan "Karamazov Kardeşler" adlı romanı yazar. Bu eser, yazarın en büyük felsefi romanıdır. İnancı temsil eden Rahip Zosima ile inançsızlığı temsil eden ateist İvan'ın zıt görüşlerinin yer aldığı romanda ayrı karakterlere ve görüşlere sahip üç kardeşin, Tanrı, ahlak, kötülük, kilise, İsa, din, ölümsüzlük, hayatın anlamı, adalet, acı çekme, kurtuluş ve sevgi konuları etrafında yaşadıkları anlatılır. Yazar 1880'de Puşkin'i anma etkinliklerinde bir konuşma yapmak üzere Moskova'ya gider. O dönemde Rusya'da Batıcılar ve Slavcılar olmak üzere iki ana siyasi parti vardır. Dostoyevski gençlik dönemindeki fikirlerine aykırı olarak artık Slavcı kesime daha yakın durmaktadır. Konuşması büyük bir coşkuyla karşılanır ve peygamber diye tezahüratta bulunulur.²⁷ 28 Ocak 1881'de akciğer kanaması geçirir ve ölür. Eşi Anna Dostoyevski'nin daha sonra anılarında belirttiği üzere, ölmeden önce rahiple görüşür ve günah çıkarır. Çocuklarına

²⁴ Troyat, *Dostoyevski'nin Dünyası*, s. 265.

²⁵ Edward H. Carr, *Dostoyevski*, çev. Ayhan Gerçekler, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 256.

²⁶ Troyat, *Dostoyevski'nin Dünyası*, s. 295.

²⁷ Carr, *Dostoyevski*, s. 294.

Tanrı'ya her zaman güvenmelerini öğütler ve İncil okuma alışkanlığını son gününe kadar sürdürür.²⁸

Görüldüğü üzere Dostoyevski'nin yaşamı ve fikirleri mahkumiyet yıllarından önce ve sonra olmak üzere iki ayrı dönemde incelenebilir. O, gençlik yıllarında öncelikle XIX. yüzyılda Avrupa'da yaşanan bilim, kültür, sanat ve edebiyat alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak gelişen Batılılaşma idealinin Rusya'daki yansımalarına şahit olmuştur. Avrupa'nın Ortaçağdaki Tanrı merkezli yaşayıştan insan odaklı yaşam tarzına geçişinin etkilerine o dönemki Rus aydınların düşüncelerinde de sık sık rastlamak mümkündür. Dostoyevski de mahkumiyet yıllarının öncesinde bu değişim ve devrim hareketlerinden etkilenmiş ve Petraşevskiciler grubunun toplantılarına katılarak ütopyik düşüncelerin izini sürmüş, genç sosyalistlerin devrime dair beklentilerine yakından tanık olmuştur. Bu toplantılara katılması sebebiyle idam cezasına çarptırılması ve ardından Çar tarafından affedilerek on yıllık bir sürgüne tabii tutularak Sibiryaya gönderilmesinin ardından ise önceki düşünceleri tümüyle değiştirmiştir. Batılılaşma idealinin yerini yavaş yavaş Panslavizme bıraktığı bu dönemde Dostoyevski kökleri başka yerde olan tüm düşüncelere karşı savaş açmıştır. Rus geleneklerinden koparak Batılılaşmaya çalışmanın Rusya'nın sonu olacağını her fırsatta dile getirmiş ve özellikle Turgenyev'i bu tarz bir değişimi savunduğu gerekçesiyle oldukça sert bir şekilde eleştirmiştir. Hayatının ikinci dönemi diyebileceğimiz mahkumiyetinden ölümüne kadar geçen bu evrede artık onun için devrim ve devrimin zorunlu bir sonucu olarak gördüğü ateizm Rus halkının kesinlikle uzak durması gereken düşüncelerdir. Gençlik yıllarında içerisinde yer aldığı Petraşevskiciler grubu artık onun için bir grup ateistten ibarettir.²⁹ Ona göre Batı Katolik Kilisesi de sadece devletin bir uzantısı konumundadır ve Hristiyanlığın özünü yansıtmaktan oldukça uzaktır.

Dostoyevski romanlarının çoğu aslında Batı aydınlanmasının, hümanizminin, Tanrısız yeni insan anlayışının daha en baştan çökmüş bir proje olduğunu göstermeye hizmet etmektedir. Modernleşme ne zavallıların ezilmesinin, ne suçun ne de adaletsizliğin ortadan kalkmasında aktif bir rol oynayabilmiştir. Aksine her şeyin mübah kabul edildiği düşüncesiyle hareket eden yeni insan için Tanrı düşüncesi olmaksızın güç

²⁸ Anna Dostoyevski, *Fyodor Dostoyevski*, çev. M. Tahsin Yalım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 325.

²⁹ Albert Camus, *Başkaldıran İnsan*, çev. Tahsin Yücel, İstanbul, 2013, s. 202.

derecelerinin toplamı katlanılmaz bir hal almıştır. Rus ulusu da Marksizm ile, belki de bir felsefeyi hayata geçirme hususunda dünya daki en somut girişim sayılabilecek bir hareketle, Rus devrimine kadar uzanan süreçte anarşizm yoluyla her şey mübahır anlayışını gerçek hayata yansıtmıştır ve bu köksüz, geleneklerden uzak, Tanrı'sız sosyalist yaşam onlar için umduklarını getirmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOSTOYEVSKİ’NİN TANRI GÖRÜŞÜ

1. DOSTOYEVSKİ’NİN TANRI GÖRÜŞÜ

1.1. Dostoyevski Eserlerinde Tanrı’nın Varlığı Düşüncesi

Tanrı düşüncesinin nasıl ortaya çıktığına ilişkin çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Bu düşünce ilkel kavimler çerçevesinde ele alındığında karşımıza efsanelerle harmanlanmış bir inanış biçimi çıkar. İlk insanlar cansız varlıklarda da bir ruh bulunduğunu düşünerek göremedikleri varlıkların mevcudiyetine inanmışlardır. Ayrıca dini inançların ve Tanrı fikrinin sihir yoluyla ortaya çıktığını düşünen topluluklar da olmuştur. Antropolog E.B. Tylor dinin başlangıcının animizme dayandığını ileri sürerken, İngiliz filozof Herbert Spencer bunu atalara tapınmayla; S James Frazer büyüye olan inançla ve Wilhelm Schmidt de ilkeller arasında Yüce Tanrı fikrinin çok yaygın olduğu temeli üzerine kurduğu tektanrıcılık görüşüyle açıklar.³⁰ Görüldüğü gibi; dinin başlangıcına, insanların hakikat arayışlarına ve Tanrı tasavvurlarına ilişkin çeşitli teoriler öne sürülmüştür. İnsanlık, tarih boyunca Tanrı’yı üzerine düşünülmesi gereken en önemli mesele olarak görmüş, en yüksek değeri ona vermiş ve bütün nimetlerin o veya ondan kaynaklı güçlerden geldiğini düşünmüştür.³¹ Bu durumu Alman filozofu Max Müller şöyle dile getirmiştir: “Tapınma ihtiyacı insanla kardeşdir. Vahşî ve medenî kavimlerde, hatta mağaralarda hayvanî bir hayat yaşayan insanlarda bile bu ihtiyaç vardır. Geriye doğru ne kadar gidersek gidelim, dinsiz bir milletin yaşadığını görmüyoruz. Gezdiğimiz yerlerde bir mâbede veya bir mâbed kalıntısına rastlanılmamasına imkan yoktur.”³² Felsefî Tanrı kavramının nereden

³⁰ Ninian Smart, *The Religious Experience of Mankind*, 1971, çev. Günay Tümer, s.45-79.

³¹ Mustafa Şekip Tunç, *Bir Din Felsefesine Doğru*, İstanbul 1959, s.12.

³² Ahmet Kahraman, *Dinler Tarihi*, İstanbul 1968, s.20.

kaynaklandığını ortaya koymak için tarihin hangi kısmına bakılacağı açık olmasa da ³³ başlangıç olarak Antik Yunan dönemine kadar geri gitmek mecburi görünmektedir. Bu döneme ait eserlerde Tanrı kelimesinin canlı ve ölümsüz olarak kabul edilen birçok şey hakkında kullanıldığı görülür. Bu Tanrılar ölümsüz olmalarına rağmen uyumak, sevmek gibi birçok insanı özellik taşırlar.³⁴ Aristoteles Tanrı'nın varlığını realite olarak kabul etmiştir ve ona göre Tanrı birdir, bölünmezdir ve mekânı yoktur, hareketsizdir ve varlığın sebebidir.³⁵ Ortaçağ filozoflarına bakıldığında ise dinsel öğretileri temellendirmenin ve dini yaşam tarzının gerekliliğini vurgulamanın onlar için en temel mesele olduğu görülmektedir. Her şey Tanrı'nın istek ve iradesiyle gerçekleşmektedir ve O insanlara çeşitli yükümlülükler vermektedir. Yüzyıla gelindiğinde ise; rasyonalistlerin Tanrı'nın varlığını akılla açıklamaya çalıştıkları görülür. Bu izahi farklılığın ortaya çıkmasında bilimsel gelişmelerin etkisi büyük rol oynar. Dönemin en önemli filozoflarından Descartes da din problemine çok değinmemiş olsa da felsefesinde Tanrı meselesine büyük önem göstermiştir.³⁶ XVIII. Yüzyıl Aydınlanma Dönemi ile birlikte ise Tanrı'nın varlığı sorgulanmaya başlanmış, O'nun insan yaşamına ve evrene ilişkin gerekliliği tartışılmıştır. Bilimsel gelişmelerin rehberliğinde Tanrı fikri tümüyle ortadan kaldırılmak ya da hayatın akışından ayrı, soyutlanmış bir konuma getirilmek istenmiştir.³⁷

Dostoyevski de romanları aracılığı ile ortaya koyduğu görüşlerinin temelinde Tanrı'yı koymuş ve hayatın anlamını bu çerçevede içerisinde değerlendirmeye çabalamıştır. Ona göre insanın dünyaya ilişkin bakış açısını belirlemede Tanrı en önemli unsurdur. Kişilerin özgürlük ve ahlak anlayışlarını şekillendirmelerinde ve düşüncelerini eyleme dökmelerinde Tanrı'ya olan iman ya da inkarları önemli bir rol oynar. O, 25 Mart 1870'te arkadaşı Rus Şair Maykov'a yazdığı bir mektubunda bu konudaki hassasiyetini şu cümleyle ifade eder: "Tüm hayatım boyunca zihnimi kurcalayan esasen tek bir konu vardı: Tanrı'nın varlığı meselesi."³⁸ Onun özellikle son eserlerinin alt metinlerinde hep Tanrı ile ilgili meselelere ulaşılmaktadır. Ancak bu

³³ Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, çev. Mehmet Aydın, İzmir 1986, s.15.

³⁴ Etienne Gilson, a.g.e., s.17-19.

³⁵ Süleyman H. Bolay, *Aristo Metafiziği ile Gazzalî Metafiziğinin Karşılaştırılması*, İstanbul 1993, s.270.

³⁶ Necip Taylan, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, İstanbul 1994, s.11-12.

³⁷ Mevlüt Albayrak, *Tanrı ve Süreç*, Isparta 2001, s.51-53.

³⁸ F. Dostoevsky, *Complete letters* (D. A. Lowe, Ed., Trans.) (Vol. 3). Ann Arbor: Ardis, 1990.

yazarın yaşamı boyunca gerçeklikle ve günlük hayata dair problemlerle de sürekli meşgul olduğu ve eserlerine bu konuları da yansıttığı gerçeğini de değiştirmez. Ünlü yazar üzerine yazdığı beş ciltlik eserinde Joseph Frank bu konu ile ilgili şu şekilde yorumda bulunmuştur: “Dostoyevski tüm hayatı boyunca Tanrı’nın varlığı meselesinin zihnini kurcaladığını söylemiştir; ama bu açıkça onun duygusal olarak Tanrı ile hiçbir şekilde bağı bulunmayan bir dünyayı kabul etmeyi imkansız gördüğünü kanıtlamaktadır.”³⁹ Dostoyevski’nin Rus Ortodoks Hristiyanlığını benimsediği bilinir. Ona göre Hristiyanlık tüm dünya ve insanlık için olmalıdır. Tanrı’nın varlığına dair soru insani bir sorudur ve aynı zamanda insanlığa ait bu soru ilahi bir mahiyete de sahiptir.⁴⁰ Ona göre bu hayati önem taşıyan fikir kişiye doğuştan verilen bir postulatır ve Immanuel Kant’ın Saf Aklın Eleştirisi’nde değindiği sezilere benzer bir nitelik göstermektedir. Buna göre nesnelere ya da kişilerin karakterine ilişkin herhangi bir bilgiye sahip olmayan küçük çocuklar hoşlandıkları şeylere yaklaşırken, hoşlanmadıkları şeylere uzak durmaktadırlar. Bu hareketleri yaparlarken de bunun ayrımına a priori olarak varmaktadırlar.⁴¹ Fakat sonlu bir varlıkta, sonsuz bir varlık düşüncesinin bulunabilmesi için de sonsuz mükemmel bir varlığın, diğer bir deyişle Tanrı’nın var olması gerekir. Çünkü Tanrı fikri insan zihnine sadece Tanrı’nın kendisi yoluyla gelebilir.⁴² Dostoyevski “Ecinniler” adlı romanında bir karakter vasıtasıyla bu görüşü şu şekilde dile getirir:

“Benden çok çok adil, mutlu bir varlığın olduğu düşüncesi bütün benliğimi sardı, heyecanlıyım... ah, neler vermez, neler yapmazdım! Kişioğlu için kendi mutluluğundan çok, bir yerde herkes ve her şey için sakin, kusursuz bir mutluluğun var olduğunu bilmesi gereklidir... İnsanın varoluş nedeni, onun kendisinden çok çok yüce yaratıklar önünde eğilmesini bilmesinden başka bir şey değildir. İnsanları onlardan çok çok yüce yaratıklardan yoksun ederseniz, yaşayamazlar, umutsuzluk içinde ölürlere. Ululukla sonsuzluk kişioğlu için, üzerinde yaşadığı o küçücük gezegen kadar gereklidir... Dostlarım, her şey, her şey... Yaşasın Ulu Düşünce! Ölümsüz, Ulu Düşünce! Kim, ne olursa olsun, her insan Ulu Düşünce dediğimiz şeyin önünde eğilmek zorundadır. Budalalar bile, kendilerine ulu bir düşünce bulup önünde eğilmelidirler. Petruşa... Ah,

³⁹ Joseph Frank, *Dostoevsky: The Years of Ordeal 1850-1859*, Princeton: Princeton University Press, 1983, s.43

⁴⁰ Steven Cassedy, *Dostoevsky's Religion*, California: Stanford University Press, 2005, s.10

⁴¹ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H.Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998. s. 307.

⁴² Weber, a.g.e., s. 216- 217

hepsini şimdi bir daha görmeyi ne çok istiyorum! O ölümsüz Ulu Düşünce'nin kendi içlerinde olduğunu bilmiyorlar, bilmiyorlar!"⁴³

Dostoyevski'ye göre modern insanın önündeki seçeneklerden birisi ateistlerin yaptığı gibi insanı tanrılaştırmak iken, diğeri de Hristiyan vahiy inancından yola çıkarak Tanrı'nın insanoğluna yolladığı kendi sureti olan İsa'ya inanmaktır. Çünkü insanın Tanrı'sız yaşaması ona göre imkansızdır. Dostoyevski'ye göre insanın yaşamının anlamlı olabilmesi için, XIX. yüzyılın Danimarkalı teolog ve filozofu Kierkegaard'ın bahsettiği şekliyle "sonsuz ilgi ya da sınırsız tutku tarafından ele geçirilmiş olması"⁴⁴ gerekmektedir. Hayatını anlamlandırma gayesiyle kutsal olarak gördüğü varlıkla bir bağ kurmaya çalışan bireyin bu tutumu ve ihtiyacını Paul Tillich nihai ilgi kavramıyla açıklamaktadır. Dostoyevski, romanlarında bu kavramın önemine bazı karakterleri aracılığıyla değinmiştir. *Ecinniler* romanında insanların kutsal düşünce olmadan kendilerini nasıl boşlukta hissedeceklerini ve huzursuzluk içinde öleceklerini Verhovenski adlı karakteri yoluyla aktarmıştır.

Tanrı problemi insanoğlunun varoluşsal sorgulamalarının en önemli ögesidir. Dostoyevski de özellikle son eserlerinde bu meseleye oldukça önem vermiş ve insan yaşamına dair özgürlük, adalet, yaşamın anlamı gibi birçok ögenin beraberinde insanın Tanrı karşısındaki tutumuna da sık sık değinmiştir. Eserlerinde özellikle o dönemde Rus toplumuna hakim olan eşitsizlik, yoksulluk, bencillik ve işkenceye karşı bir başkaldırı görülmektedir ve bu da Dostoyevski'nin ele aldığı konuları insan odaklı işlediği gerçeğini gözler önüne sermektedir. Berdyaev Dostoyevski'nin bu yaklaşımını şu şekilde açıklamıştır: "Dostoyevski'yi ilgilendiren Tanrı'dan çok insanın yazgısı ve insan ruhunun bilmecesi idi; ondaki saplantı teoloji (dinbilim) değil, antropolojydi (insanbilim). Doğaya bağlı putatapan gibi, çözümlenmesi gereken şey, Tanrı sorunu değildi, insan ruhudu, Hristiyan insanın ruhu. İnsan, Tanrı sorunuyla karşı karşıyaydı, Tanrı karşısında da insan sorunu vardı. İnsan bilmecesini çözerek ona yaklaşmak belki de en iyi yoldu."⁴⁵ Bununla birlikte, insan odaklı başlayan düşünsel sorgulamanın sonu her zaman zorunlu istikamet olarak Tanrı'ya varmaktadır. Dostoyevski hayatın anlamı meselesini ele alırken dindar varoluşçuluğun tüm özelliklerini yansıtarak mutluluk,

⁴³ Dostoyevski, *Ecinniler*, çev. Mazlum Beyhan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 1429.

⁴⁴ Paul Tillich, *The Spiritual Situation in Our Technical Society*, Mercer University Press, U. S. A., 1988, s.159.

⁴⁵ Aleksandroviç Nikolay Berdyaev, *Dostoyevski*, çev. Ender Gürol, İstanbul, 1998, s. 15-16.

iyilik ve erdem kavramlarını Tanrı'nın varlığı bağlamında ele alır. Bu sebeple romanlarına yer yer teolojik bir bakış açısının da hakim olduğunu söylemek pek güç değildir. Sorunlara insan odaklı yaklaşımının ve isyanın peşi sıra kadere teslimiyet ve Allah'tan af dileme görülür. Kahramanları yüzyüze geldikleri çeşitli zorluklar karşısında kendi ürettikleri çözümlerin faydasız olduğunu görürler ve Tanrı'ya inanan karakterlerin yanı sıra inananlarda da Tanrı odaklı vicdani bir hesaplaşmaya girdikleri görülmektedir. Pamuk da onun eserlerinin korkutucu dünyasının arkasında Tanrı'nın varlığı ve insanın özgürlüğü yatar⁴⁶ demektedir. Dostoyevski romanlarında karakterler birbirlerine sık sık Tanrı'ya inanıp inanmadıklarını sorarlar ve daha sonra gelişen olaylar karakterlerin bu soruya vermiş oldukları cevaplar çerçevesinde yorumlanır. Dostoyevski ahlaki yönden çökmüş ve kötü eylemlerde bulunmuş karakterlerini bile kendi ağzından yermemiş, suçlamamıştır. Ancak bizi bu karakterleri Tanrı ile olan bağları nazarında değerlendirmemiz yönünde zekice yönlendirmiştir. Dostoyevski'nin bu meselelere en çok değindiği eseri yaşamının son günlerinde yazdığı Karamazov Kardeşler adlı eseri olmuştur. Romanda inançsız ve zevk düşkünü baba ile oğulları arasında şu konuşma geçer:

“– Tanrı var mı, yok mu? Yalnız ciddi yanıt ver! Ciddi yanıt gerekli bana şimdi!

– Yok, Tanrı yok.

– Alyoşka, var mı Tanrı?

– Var.

– Ivan, ya ölümsüzlük, bir damlacık da olsa, ölümsüzlük var mı?

– Ölümsüzlük de yok.

– Hiç mi?

– Hiç.

– Yani her şey tam anlamıyla bir sıfır, hiçtir, öyle mi. Belki bir şeyler vardır? Her şey hiç olamaz canım!

– Bütünüyle hiçtir.

– Alyoşka, ölümsüzlük var mı?

– Var.

⁴⁶ Orhan Pamuk, *Dostoyevski'nin Korkutucu Cinleri* (Önsöz), Dostoyevski, Cinler, s. 10.

– Tanrı da, ölümsüzlük de var deme?

– Evet, Tanrı da var, ölümsüzlük de. Tanrının kendisi de ölümsüzlüktür.

– Hım. İvan daha haklı bence. Hey Tanrım, insanoğlu ne denli inandı, bu hayal için ne denli çok güç harcadı boşu boşuna, düşünmek bile tüylerimi diken diken ediyor! Binlerce yıldır böyle bu. İnsanoğluyla böylesine alay eden kim? İvan! Son olarak soruyorum sana: Tanrı var mı, yok mu? Bir daha sormayacağım!

– Ben de son olarak söylüyorum: Yok.

– İnsanoğluyla alay eden kim, İvan?

İvan Fyodoroviç gülümsedi.

– Şeytan olsa gerek.

– Şeytan var mı ki?

– Hayır, şeytan da yok.

– Yazık. Hay Allah kahretsin, Tanrıyı icat eden bir geçse elime şimdi! Sallandırmak bile azdır böylesini.

– Tanrıyı icat etmeselerdi uygarlık da olmazdı.

– Olmaz mıydı? Uygarlık Tanrısız mı olmazdı?

– Evet. Konyak da olmazdı. Ama şimdi almam gerekiyor konyağımızı elinizden.”⁴⁷

Oğullardan İvan zekasının dünyevi olduğunu ve Öklid aksiyomları çerçevesi içerisinde düşünmenin onu Tanrı'nın varolmadığı düşüncesine götürdüğünü belirtirken, insanları sevmenin bireyi Tanrı sevgisine götüreceğini söyleyen Rahip Zosima'nın öğrencilerinden olan diğer evlat Alyoşa da Tanrı'nın var olduğunu ve ölümsüzlüğün de Tanrı'ya ilişkin bir kavram olduğunu savunur.

Yazar kendi Tanrı inancına ilişkin iç çatışmalarını ve bir inanan olarak sıkça içine düştüğü şüphe buhranlarını, romanın ana konusu olan aile ilişkileri vasıtasıyla yansıtmaktadır. Romanlarında inançlı, inançsız, inançlılık ile inançsızlık arasında sürekli bocalayan ve inançlı olduğu halde bunun doğruluğunu sürekli sorgulama ihtiyacı duyan bireyler bulunmaktadır. Buna en iyi örnek Ecinninler adlı eserindeki Stepan Trofimoviç karakterinin yıllar içerisinde değişen Tanrı görüşüdür. O, ilk zamanlarda Tanrı görüşünü şu şekilde ifade eder: “Anlamıyorum, derdi, niçin herkes Allah'sız diye

⁴⁷ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, çev. Ergin Altay, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.160-161.

bellemiş beni burada. İnanırım Tanrı'ya, ama ayırt edelim. Kendisini ancak benim içimde tanıyan bir yaratığa inandığım gibi inanıyorum. Ben hizmetçi Nastasya gibi “ne olur ne olmaz” diyen biri gibi inanmam. Şatov gibi de inanmam ben. Hristiyanlığa gelince, bu dine karşı yürekten saygı duymama karşın, Hristiyan değilim. Daha çok Yüce Goethe, ya da eski bir Yunanlı gibi Putperestim.”⁴⁸ Fakat daha sonra ölüm yatağında söyledikleri dini görüşünün ne denli köklü bir değişime uğradığını gözler önüne sermektedir. Son anlarında şöyle der: “İnsanın, hayatın bütün acılarından, bütün üzüntülerinden kaçıp sığınabileceği, sonsuz mutluluğa erişebileceği tek sığınak, Tanrı'ya olan inançtır ve Tanrı benim için gereklidir. Çünkü sonsuza kadar sevilebilecek tek varlık Tanrı'dır. O halde Tanrı varsa ben de ölmeyeceğim demektir”. Ayrıca konuşmasına şunları da ekler: “İnsanın varoluş nedeni, onun kendisinden çok yüce yaratıklar önünde eğilmesini bilmesinden kaynaklanmaktadır. İnsanları onlardan çok çok yüce yaratıklardan mahrum ederseniz, yaşayamazlar, umutsuzluk içinde ölürlər”⁴⁹ Görüldüğü üzere Trofimoviç'in Tanrı inancına dair belirsiz konuştuğu ilk zamanlarının aksine, son anlarında Tanrı'ya koşulsuz iman edilmesi gerektiğini ve insan için tek kurtarıcının O'na olan inanç olduğunu vurgular. Toplumsal hayatta iyi ve kötünün birbiriyle çekişmesi nasıl kaçınılmaz ise inanç ve inançsızlığın da insan ruhunda giriştiği savaş bir o kadar çetindir. Bunun benzer bir örneğini de Karamazov Kardeşler adlı romanda görürüz. Kişinin Tanrı ve şeytan arasında yaşadığı gelgitleri, inanç mücadelesini ve buhranlı ruh halini şu şekilde dile getirilir:

“Ruh bakımından da akıl bakımından da üstün bir insanın Madonna idealinden başlayıp Sodom idealiyle bitirmesine gene de dayanamıyorum. Daha ürküncü, ruhunda Sodom ideali olan bir kimsenin, Madonna idealini de reddetmemesi, onun için de yüreğinin yanmasıdır. Hem de gençlik yıllarındaki gibi masum, içten bir ateştir yüreklerdeki. Evet, derin, gereğinden çok derin bir yaratıktır insan, ben olsam bu kadar derin yaratmazdım onu. Ne Allahın belası bir iştir bu! Aklın yüzkarası dediği şey yüreğe katıksız bir güzellik olarak görünebiliyor. Güzellik Sodom'da mıdır? İnan ki, çoğu insanlar için Sodom'dadır güzellik; bu sırrı biliyor muydun? Güzelliğin yalnızca

⁴⁸ Dostoyevski, *Ecinniler*, s. 83.

⁴⁹ Dostoyevski, a.g.e., s. 1429.

ürkünç değil, aynı zamanda esrarlı bir şey de olması yıldırıyor insanı. Şeytanın Tanrıyla cenkleşmesidir bu; cenk alanı da insanın kalbidir.”⁵⁰

Dostoyevski'nin inandığı Tanrı, Rus milliyetçiliği ile harmanlanmış Ortodoks mezhebine ait Tanrı'ydı ve onun yeryüzündeki temsili olan İsa da insanoğlunun örnek alabileceği tek varlıktır. Romanlarında karakterlerine sık sık bu görüşüyle örtüşen ifadeler yükleyen Dostoyevski için İsa'nın geri döneceği tek yer Rusya topraklarıdır ve insanoğlunun kurtuluşu, yeniden arınması bu yolla olacaktır. Dostoyevski, kendi hayatının da gidişatını özetleyen sözleri, Ecinniler'in Şatov'u aracılığıyla dile getirmektedir adeta:

-“Rusya'ya inanıyorum, Ortodoksluğa inanıyorum... İsa'nın bedenine inanıyorum... İsa'nın Rusya'da yeniden ortaya çıkacağına inanıyorum.”

-Ya Tanrı'ya, Tanrı'ya inanıyor musun?

-Ben... Ben Tanrı'ya da inanacağım.”⁵¹

Dostoyevski'de Tanrı, toplumun düzeni için, özellikle de Rus köylüsünün uğradığı tüm haksızlıklara ve ezilmişliğine rağmen hayata tutunması için tek gerekli unsurdur. Gençliğinde bir dönem tutkuyla desteklediği ve Tanrı düşüncesini yok saymayı gerektiren sosyalist düşüncenin vadettiği eşitlik, özgürlük ve adil toplum düzenini tek başına gerçekleştiremeyeceğini anlayan Dostoyevski için Tanrı fikri olmaksızın bunların gerçekleşmesi olanaksızdır. Kendi inanç arayışına ilişkin bunaltıcı sorularla boğuştuğunu sık sık ifade eden yazar İvan karakteri aracılığıyla insanoğlunun Tanrı fikri ile ebedi mücadelesini konu almaktadır. Akıl yoluyla evrensel uyumun sırrına ulaşmanın mümkün olmadığını, bunun ancak kalp, inanç ve hisler vasıtasıyla başarılabilirliğini ise Zosima Dede karakteriyle bizlere iletmektedir. Onun Tanrı ve insan arasındaki manevi bağı en güzel ifade ettiği romanlardan biri olan Karamazov Kardeşler'deki şu sözleri bu görüşe güzel bir örnek niteliğindedir:

“Elde kürek, yüzlerce insan çalışıyor orada toprağın altında. Ah, evet zincire vuracaklar bizi, özgürlüğümüzü alacaklar elimizden, ama o zaman büyük kederimiz

⁵⁰ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.133-134.

⁵¹ Dostoyevski, *Ecinniler*, s.547.

içinde mutluluğa kavuşacağız, insanın onsuz yaşayamadığı mutluluğa. Tanrı da olacaktır orada, çünkü mutluluğu insana O'ndan başka hiçbir şey veremez...”⁵²

“Tanrı var mıdır?” sorusunu İvan içindeki şeytana, Stavrogin erdemli bir karakter olan Şatov’a, baba Karamazov iki oğluna sorar. Karakterleri sürekli bu acımasız sorgulama ile yanıp tutuşmaktadır. Sadece Krilov bu sorunun üstesinden gelmek için somut bir adım atar. Kirilov zihninde ve ruhunda yaşadığı karmaşanın sebebi olarak Tanrı fikrinin ona acı çektirmesini gösterir. O çözüm olarak Tanrı’yı öldürmek için kendisini öldürmesinin zorunlu olduğunu düşünür. Ama sonuç olarak bu davranışı ile Tanrı’nın varlığını ve ondan kaçılmayacağını kanıtlar. Dostoyevski’deki her tartışma Rus milletine ya da Tanrı’ya olan inancın gerekliliği düşüncesiyle sonuçlanır ki zaten bu iki düşünce Dostoyevski’de ayrılmaz bir bütündür. O dini problemi ulusal seviyeye indirgeyerek Tanrı inancıyla huzur bulmuş bir Rus toplumunun varlığını arzulamaktadır. Ama bu noktada inanmayı istemekle hakikatı bulmayı; inancı da inanç postulatıyla karıştırmamaya dikkat etmek gerekmektedir. Dostoyevski, inancın gerekliliğini savunmaktan daha çok inananlara onunkinden daha samimi ve çelişkisiz bir inanç tavsiye etmektedir. Peki onun sadece görmezden gelmek yerine bu yorucu ve bunaltıcı meseleyle uğraşmasının nedeni nedir? Dostoyevski’nin nedeni onun Tanrı’ya olan ihtiyacıdır. Stefan Zweig bu soruyu çok güzel bir şekilde cevaplandırmıştır:

“Dostoyevski’nin sırrı budur: Onun Tanrı’ya ihtiyacı vardır, ama onu bulamaz. Bazen ona ait olduğunu sanır ve o anda esrimeye tutulur, inkâr etme ihtiyacı onu yeniden yeryüzüne fırlatır. Tanrı ihtiyacını ondan daha şiddetli idrak eden olmamıştır. “Tanrı benim için şu yüzden gereklidir,” der bir keresinde, “çünkü o insanın her zaman sevebileceği tek varlıktır.” ve bir başka sefer, “İnsan için, önünde eğitebileceği bir şey bulmaktan daha kesintisiz ve daha acı verici bir korku yoktur.” Bu Tanrı eziyetini altmış yıl çeker ve Tanrı’yı tıpkı acılarının hepsini sevdiği gibi sever, onu her şeyden çok sever, çünkü o bütün acıların en ebedisidir ve acıya olan sevgisi varoluşunun en derin düşüncesi anlamına gelmektedir...”⁵³

Dostoyevski huzura erişmek için tek sığınağı olarak Tanrı’yı görmektedir ancak akli ve kalbi arasındaki çatışma onu huzurdan ziyade bir nevi ruhsal çatışma haline sürüklemektedir. O kendisi için; sıradan, fakir bir Rus köylüsününki gibi saf ve temiz

⁵² Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.620.

⁵³ Stefan Zweig, *Üç Büyük Usta*, çev. Nafer Ermiş, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.322.

bir inanç dilemektedir. Onun bünyesinde hem inancı tam, huzurlu bir dindar hem de isyankar çetin bir ateist vardır ve o her ikisinin görüşlerini de karakterleri vasıtasıyla sonuna kadar savunur. Tanrı'ya olan inancına dair içine düştüğü her şüphe buhranı onu bir inanç vaazi olmaya bir adım daha itmektedir. 1870'te Karamazov Kardeşler'i kastederek yazdığı mektupta şöyle der:

“Bu kitabın bütün bölümlerinde izlenecek olan başlıca sorun, benim ömür boyunca bilinçli ya da bilinçsiz olarak acısını çekmiş olduğum sorundur: Tanrı'nın varlığı!”⁵⁴

Dostoyevski için inanç modern dünya insanı için kaçınılmaz bir şekilde şüpheyle yanyana varolmaktadır. Kahramanlarından Dimitri Karamazov'un da söylediği gibi insan kalbi Tanrı ve şeytanın savaş alanıdır. Dostoyevski inancın içgüdüsel bir yanı olduğunu kabul etmekle birlikte onun aynı zamanda iradesel bir eylem olduğunu da vurgulamaktadır.

1.2. Tanrı'nın Varlığının Temellendirilmesi

Tanrı düşüncesi dinlerde olduğu kadar felsefede de önemli bir yere sahiptir. Tanrı'nın varlığını çeşitli yollarla kanıtlama çabası da özellikle Din Felsefesi'nin en önemli konularından biri olmuştur. Çiçek'in de belirttiği gibi insan sadece evren üzerine düşünmez, kendisi ve Aşkın hakkında da bilgi edinir ve daha sonra bu bilgilerini ve kendini Aşkın ile temellendirmeye çalışmaktadır.⁵⁵

İnanmayan kişiye inanması yönünde çeşitli mucizeler ve evrenin nizamına dair örnekler sunulsa da aslında bu konu kişinin rasyonel ispatlara ya da mucizevi olayların anlatımına ihtiyaç duymasından ziyade onun iradesi ile ilgili bir meseledir. Bununla birlikte inanan kişiye de inanmasının saçma veya anlamsız olduğuna dair çeşitli rasyonel ispatlar sunulması, aynı ölçüde faydasız bir yaklaşımdır. İman ve inkarda rasyonellikten daha çok irade rol oynamaktadır. Metafizik konuların aydınlatılmasında akıl vasıtasıyla açıklama yoluna gitmek meseleyi tek yönlü olarak ele almaktır. Deliller yetersiz kalsa ve hatta anlamsız bulunsa bile kişi inanmayı seçebilir. Dostoyevski kendi yaşamında inancına şüphenin eşlik etmesinden dolayı kendini sürekli huzursuz

⁵⁴ Andre Gide, *Dostoyevski Hayatı ve Eserleri*, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık yayınları, İstanbul 1968, s.103.

⁵⁵ Hasan Çiçek, *Karl Jaspers'in Siyaset Felsefesi*, s.125.

hissettiğinden, Rus halkına mutlak ve sorgusuz bir inanç edinmelerini tavsiye etmektedir. Bu koşulsuz iman da sadece sevgi yoluyla sağlanabilecektir. Dostoyevski romanlarında inançlı veya inançsız olmak arasında seçim yapmak üzere düşünsel bir sürece girmenin ne denli yıpratıcı olabileceğini okuruz. O, Karamazov Kardeşler eserinde bir karakteri vasıtasıyla şu sözleri dile getirir:

“Bazen gözlerimi kapayıp şöyle düşünüyorum kendi kendime: Herkes inanıyor, peki ama nereden doğdu bu inanç? Bazı kimseler, bu inancın ürkünç birtakım doğa olaylarından doğduğunu, aslında böyle bir şeyin olmadığını savunuyorlar. Doğruysa, diye geçiriyorum içimden, ya doğruysa, ömrüm boyunca inandım, ölünce öte yanda hiçbir şey olmadığını görürsem... bir yazarın dediği gibi, mezarımın üzerindeki "Dulkadın otlarından başka bir şey kalmaz.." ise geriye ... Ürkütücü bir şey bu! İnancımı yeniden nasıl kazanabilirim? Zaten küçükken inanıyordum sadece, o zamanki inancım da bilinçsiz, körü körüne bir inançtı... Neyle, neyle kanıtlanabilir bu? Ayaklarınıza kapanmak, sormak için geldim size. Bu fırsatı kaçırsam ömrümün sonuna dek bir daha hiç kimseye soramam. Neyle kanıtlanabilir bu? Beni inandıracak bir delil yok mu? Ah, çok mutsuzum! Durup çevremdeki insanlara bakıyorum, hemen hiç kimsenin bir şeyi umursadığı yok, hiç kimse düşünmüyor bunu, bir tek ben acı çekiyorum. Dayanılmaz bir acı bu, öldürücü bir acı! ”⁵⁶

Görüldüğü üzere ona göre delil aramak ve saf imandan uzaklaşmak kişiyi mutsuz etmektedir. Onun için Tanrı'nın varlığı ile ilgili olarak kanıtlar sunulması gereksizdir. Din Felsefesinde delilsiz iman olarak adlandırılan bu durum birçok düşünür tarafından değerlendirilmiştir. Batı'da Kierkegaard, İslam düşüncesinde de Gazzali bu meselenin üzerinde durmuşlardır.⁵⁷

İman inanılacak varlığa kuşkuya yer vermeden kesin olarak inanmayı gerektirmektedir. Dostoyevski 1854'te daha sonra sıkça alıntı yapılacak olan mektubunda Natalya D. Fonvizina'ya şöyle yazar: “Eğer biri bir gün bana İsa'nın aslında hakikatin dışında olduğunu kanıtlaya, hakikatten ziyade İsa ile kalmayı tercih ederim.” Bu cümle çoğu zaman Dostoyevski'nin inanç hususunda takındığı mantık karşısı yönünü göstermek amacıyla kullanılsa da aslında kanıt arayışındaki sıradan insanın Tanrı'ya iman etmek için aradığı sebeplerin zannettiği kadar rasyonel olması

⁵⁶ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.78-79.

⁵⁷ Cafer Sadık Yaran, *Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi*, Samsun, 1997, s. 187-192.

gerekmeyebileceğini vurgulaması bakımından oldukça önemlidir.⁵⁸ Rus halkı “dedelik” kavramında olduğu gibi inanmalıdır. Karamazov Kardeşler’de Zosima Dede karakteri ile adanmışlık, irade ve tecrübenin iman açısından önemi ve sevginin yapıcı gücü gözler önüne serilmiştir. ‘Dede’ kavramı romanda şu sözlerle açıklanır:

“Dede, sizin ruhunuzu, iradenizi alıp kendi ruhuna, iradesine bağlayan insandır. Kendinize bir dede seçtiniz mi, iradenizi bırakmış, onun buyruğuna girmiş oluyorsunuz. Kendilerini bu çileye, bu korkunç yaşam okuluna gönüllü olarak bağlayanların, ömür boyu sürecek bir boyun eğmeyle benliklerini yok ederek gerçek ruh özgürlüğüne kavuşma umutları vardır. Böylece yaşamlarının sonuna dek kendi benliğini bulamayan insanların sonundan kurtulacaklarına inanırlar.”⁵⁹

Saf ve yürekten gelen bir Tanrı inancını savunan Dostoyevski için inanmak için mucize gerekmeseyse dahi bazı durumlarda mucizenin gerçekleşmemesi inanç açısından zedeleyici olabilmektedir.“Budala” adlı eserinde, Mişkin ve intihar etmek isteyip edemeyen İppolit arasında geçen diyalog buna güzel bir örnektir. Resim Holbein’in “Ölü İsa’nın Mezardaki Bedeni” (1521) adlı tablosudur. İki de tablo karşısında büyük şaşkınlık duyar ve aralarında şu diyalog geçer:

– Ne zamandır sormak istiyorum sana Lev Nikolayeviç, Tanrı’ya inanıyor musun sen?

– Prens isteksiz karşılık verdi: Ne tuhaf bir soru ve... ne tuhaf bakıyorsun öyle!

– Bu tabloya (Hans Holbein, henüz çarımhtan indirilmiş İsa) bakmayı seviyorum, diye mırıldandı.

– Bu tabloya ha! Bu tabloya! Bu tablo bazı insanları dinden çıkarabilir!

– Çıkardı bile...”⁶⁰

Bu tuhaf tabloda İsa Hristiyan aleminde her zaman resmedildiği haliyle değil, işkenceye uğramış ve hırpalanmış haliyle tasvir edilmiştir. İnançlı biri için, Tanrı’nın yeryüzündeki silüeti olarak kabul edilen İsa’nın bu haldeki görüntüsü oldukça sarsıcıdır. Dostoyevski gerçek yaşamında da bu resmi incelemiş ve ruhsal bakımdan altüst

⁵⁸ Stephen Meredith, *The Reification of Evil and The Failure of Theodicy: The Devil in Dostoevsky’s The Brothers Karamazov*, s.16.

⁵⁹ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.49.

⁶⁰ Dostoyevski, *Budala*, çev. Ergin Altay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 508-509.

olmuştur. Bu olayı eşi Anna Dostoyevski anılarını yazdığı kitabında şöyle dile getirmiştir:

“Cenevre’ye giderken müzeyi ziyaret etmek için bir gün Basel’de kaldık; kocama, bu müze de bulunan bir tabloda çok söz edilmişti. Holbein’in bir tablosuydu bu, tabloda Mesih’in, haçtan indirilen, insan görünümünü yitirmiş, çürümeye yüz tutmuş bir din şehidini sırtında taşıması resmedilmişti. Kanlar içindeki şişmiş yüzün görüntüsü feciydi; o sıradaki ruhsal durumum tablonun önünde daha uzun süre kalmama elvermedi, bir başka salona geçtim. Fakat kocam resmin önünde donup kalmıştı. Tablonun Fiyodor Mihailoviç üzerinde bıraktığı izlenimin bir yansımını Budala’da bulmak mümkündür. Yirmi dakika sonra tablonun yer aldığı salona döndüğümde, kocam sanki zincirle bağlanmış gibi hala orada, aynı yerdeydi. Aşırı heyecanlı yüzü çoğu kez sara nöbetleri öncesi dikkatimi çekmiş olan o müthiş korkunun izlerini taşıyordu. Usulca koluna girdim, salondan çıkardım, bir sıraya oturttum, sara nöbeti geldi gelecekti; neyse ki beklediğim gerçekleşmedi. Yavaş yavaş sakinleşti, fakat müzeden çıkarken tabloyu ısrarla bir kez daha görmek istedi.”⁶¹

Görüleceği üzere İsa’nın bu şekildeki tasviri Dostoyevski’yi etkilemiş olup, o da bu etkiyi eserinde imanın resme bakmakla bile kaybedilebileceği söylemi ile dile getirmiştir. Kendisi de resmin çağrıştırdıklarının etkisini üzerinde hissetmiş, eşi Anna’ya söylemiştir. Çünkü Dostoyevski’ye göre Tanrı İsa’nın bu halde bulunması acı, zor ve anlaşılmazdır. Kanaatimizce oğul İsa’nın bu şekilde işkence görerek öldürülmesinin resmi Dostoyevski’ye ağır gelmekte, hatta inancı sarsacak bir durum olarak görülmektedir.

Karamazov Kardeşler romanındaki “Bozulma Kokusu”⁶² adlı bölüm de buna iyi bir örnektir. Zosima Dede sadece mucizeleriyle değil sevgisiyle de onu tanıyanları kendisine hayran bırakan kutsal biridir. Ölümü üzerine cesedinin bozulmaması ve kokmaması beklenir. Cesetten kokunun gelmeye başlamasından sonra ise manastırda daha öncesinde görülmemiş bir rezalet yaşanır. İnsanlar mucizenin gerçekleşmemesi üzerine kutsal saydıkları bu kişi hakkında dedikodulara başlarlar.

Dostoyevski’ye göre, kişi Tanrı fikrine rasyonel deliller arayarak değil, yürekten bağlandığı bu kutsal düşüncenin fikrini kendinde postulat olarak bulmasıyla ulaşabilir. “Bir Yazarın Günlüğü’nde kişinin tabiatı gereği, kutsal olmadan yaşamını devam ettiremeyeceğini belirtir.”⁶³ İnsanın hayata bakışını şekillendiren en önemli etken Tanrı

⁶¹ Anna Dostoyevski, *Fyodor Dostoyevski*, çev. M. Tahsin Yalım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 127.

⁶² Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.357.

⁶³ Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*, çev. Kayhan Yükseler, Yapı Kredi Yay., İstanbul, s.270.

inancıdır. Pragmatist bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Tanrı'nın varlığı toplumun varlığı için şarttır. Diğer yandan teist bakış açısıyla ise bu psikolojik olarak önce bireyin ruh sağlığı için gereklidir. Bu gereksinimler için bireyin rasyonel sorgulamalar yapması onu daha çok dibe çekecektir. Kardeşi Michael'e, Petersburg'da yazdığı 31 Ekim 1838 tarihli mektupta bu konuyla ilgili şunları dile getirir:

“ ‘Bilmek’ kelimesi ile kesinlikle ne demek istiyorsun? Tabiat, ruh, aşk ve Allah kişinin ancak yüreği ile hissedilebilir, yoksa akıl yoluyla değil. Eğer biz ruhlar olsaydık kişiliğimizin salındığı ruhlar âlemine yerleşebilirdik. Oysa bizler dünya yaratıklarıyız ve fikirleri ancak tahmin edebiliriz, yoksa onu tam mânâsı ile kavramak elimizden gelmez.”⁶⁴

1.3. Tanrı Fikrinin Sosyolojik Temelleri

Dostoyevski inançlı biri olduğunu belirtmekle birlikte özellikle yaşamının son dönemlerinde dini bilinçliliğinin artmasının da etkisiyle şüphe duygusunu daha yoğun bir şekilde yaşamıştır. Onun İsa'ya ve öğretilerine olan inancı artık çocukluğundaki gibi değildir ve duyduğu minnet şüpheyle hep yan yanadır. Onun zihnini meşgul eden düşünceler aslında Tanrı ve insan arasındaki ilişkidir. Onun şüpheleri, Tanrı'nın varlığına dair değil, insanın Tanrı ile kurduğu ilişkinin mahiyetine dair şüpheler olmuştur. Tanrı inancının sadece pragmatik bakış açısıyla ele alınmasıyla ortaya çıkan sonuçları romanlarındaki karakterler üzerinden çarpıcı bir şekilde okuyucuya iletir. Bireylerin aynı varlığı esas alarak ortak hareket etme koşuluyla kendilerini toplumun bir parçası olarak hissetmeleri ve hayatlarını bu yolla anlamlı kılma çabaları başarıyla dile getirilmiştir. İnsanlar bu topluca tapınma dürtüsünü adeta zorunlu bir ihtiyaç olarak görürler. Karamazov Kardeşler'de bu görüş şu cümlelerle net bir şekilde ifade edilmiştir:

“Kişioğlu için, başıboş kalınca hemen tapacak bir şey bulmak telaşından daha acılı bir kaygı yoktur. Ama hiç kimsenin kuşku edemeyeceği, büyüklüğüne herkesin bir anda inanacağı, önünde eğileceği bir şey arar kişioğlu. Çünkü bu zavallı yaratıkların asıl dertleri, benim ya da başka birisinin tapınabileceği bir şey bulmak değildir. Herkesin inanacağı, önünde eğileceği, herkesin hep birlikte tapınacağı bir şey bulmak isterler. İşte tapınmaktaki bu genellik her insanın, tüm insanlığın yüzyıllardan beri en büyük acısıdır. Hep birlikte tapınmak için birbirlerini öldürmüşlerdir. Kendilerince Tanrılar yaratıp

⁶⁴ Dostoyevski'nin Mektupları, çev. Zeyyat Özalpsan, Ararat Yayınevi, İstanbul 1967.,s.128.

birbirlerine şöyle seslenmişlerdir: "Tanrılarınızı bırakın, bizim Tanrımıza tapın. Yoksa sizi de Tanrılarınızı da öldürürüz!" Dünyanın sonuna dek böyle olacaktır bu, yeryüzünde Tanrılar kalkınca bile değişmeyecektir durum. Tanrılar kalkması bir şeyi değiştirmez, putların önünde yere kapanırlar..."⁶⁵

Dünya edebiyatında psikolojik gerçekçiliğin en güçlü temsilcilerinden biri olan Dostoyevski'nin romanlarındaki karakterler genellikle toplumsal yaşama uyumsuz ve toplum tarafından yadırganan tiplerdir. Çevrelerindeki insanlar onları aşağılar ve varlıklarını hiçe sayarlar. Gururları incinen ve kendilerini hor görülmüş hisseden bu karakterler fark edilebilme kaygısıyla, adalet ve anlam arayışı içerisinde ya suç işlemeye yönelirler ya da tamamen kendi iç dünyalarına dönerek toplumdan kopma yolunu seçmektedirler. Dostoyevski'ye göre başkaları tarafından, belki en çok da Tanrı tarafından, farkedilme isteği ruhlarını kasıp kavurmaktadır. İnsancıklar romanındaki Makar Devuşkin adlı memur bu duruma güzel bir örnektir. Varlığının toplum için gerekli olduğunu hissetme ihtiyacına karşın eninde sonunda kendi kendisini "memur müsveddesi"⁶⁶ gibi küçük düşürücü sıfatlarla tanımlar ve iç dünyasında inzivaya çekilir. Burada her ne kadar kendilerini güvende hissetseler de bu toplumdan kopuş onları gitgide yabanileştirir ve İvan Karamazov karakterinde de görüldüğü gibi akıl sağlıklarını bozmalarıyla sonuçlanabilmektedir. Bu karakterler bazen gelir bakımından toplumun alt tabakalarından sayılan memurlar, bazen entellektüel kişiler, bazen de halkın içinden kimseler olarak karşımıza çıkar. Bu noktada Dostoyevski'nin insanlığa sunduğu tek çözüm ise Tanrı ile olan ilişkilerini kuvvetlendirmeleri yönünde olacaktır. Dostoyevski Rus toplumunda gözlemlediği bu dışlayıcı özellikten hoşnut değildir ve büyük toprak sahiplerini koruyan kölelik yasalarının meydana getirdiği sosyal ve siyasal yapıdan rahatsızlığını Belinski'nin toplantılarında da açıkça dile getirir.

Dostoyevski her ne kadar bireye ve birey özgürlüğüne eserlerinde genişçe bir yer vermişse de, kişilerin toplumla ve devletle olan ilişkileri de onun için oldukça önemlidir. Bu ilişkiler ancak Tanrı inancı ve ulus sevgisiyle şekillenmektedir. Çünkü yazar için Tanrı'nın yanı sıra bir diğer kutsal da ulusu olmuştur. O Rus milletinin varlığını yüceltmiş ve Hristiyanlığın yeniden doğuşunun ve evrensel kurtuluşun ancak Rus kültürü ve geleneği çerçevesinde gerçekleşebileceğini savunmuştur. O özellikle ömrünün son yıllarında sadece Batıyı ve sosyalizmi eleştirmekle kalmamış Katolik

⁶⁵ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.284.

⁶⁶ Dostoyevski, *İnsancıklar*, çev. Sabri Gürses, Can Sanat Yay., İstanbul 2014, s.125.

Kilisesine de çok ağır eleştiriler yönelmiştir. Ecinniler adlı romanında inançsızlığın hem sebeplerinden hem de sonuçlarından biri olarak gördüğü sosyalist düşüncenin toplumu ne denli kötü yönde etkileyebileceğinden bahsetmiştir. Romanda, devrim yapma düşüncesiyle ayaklanarak ülkede kargaşa ortamının oluşmasına neden olan Neçayev ve arkadaşları inançsız kimselerdir ve ülkeye kazandırmayı düşündükleri adil toplum düzeni de oldukça ütopiktir. Onların fikirlerini şu sözlerle özetler: “ Sakın Tanrı’ya inanayım deme, sakın mal mülk sahibi olayım, özgür olayım deme, ya kardeşlik, ya ölüm ve iki milyon baş!”⁶⁷ Bu tehlikeli düşüncelere karşı, ulusun huzuru için İsa’nın öğretileri takip edilmeli ve toplumun adalet anlayışı da buna göre şekillendirilmelidir.

Onun düşünce dünyasında Hristiyanlık ve Rusluk bilinci birbirine eşlik eden iki ayrılmaz unsur olarak karşımıza çıkar ve ancak birbirleriyle uyumlu bir biçimde varlıklarını sürdürebilmektedirler. İsa’nın tekrar yeryüzüne dönmek ve beklenen mucizeyi gerçekleştirmek için Rus Ortodoks inancını benimsemiş olan bu toprakları seçeceğinden oldukça emindir. Ecinniler adlı romanında karakteri Şatov aracılığıyla bu görüşü şu şekilde belirtmiştir:

“Filozofların estetik ilkeler dedikleri şeydir; yine filozofların ahlak ilkeleriyle özdeşleştirdikleri şeydir. Ya da benim çok basit olarak “Tanrı’yı arayış” dediğim şeydir. Tarihin her döneminde her halkın, her hareketi tek bir amaca yöneliktir: Tanrı’yı, kendi Tanrı’sını, yalnızca ona özgü olacak Tanrı’yı arama ve biricik hakikat olarak ona inanma. Tanrı, bir halkın varoluşunun en başından yok oluşuna dek koruduğu yapay kişiliğidir. Bütün halkların ya da bir grup halkın ortak Tanrı’sı olmamıştır hiçbir zaman, her halkın kendi Tanrı’sı olmuştur. Birkaç halkın Tanrı’sının ortak olması yok oluş işaretidir. Tanrılar, ortak Tanrı’ya dönüştüler mi ölürler; onlara duyulan inanç da, onlara inanan halkla birlikte ölür. Bir halk ne kadar güçlüyse, o kadar kendine özgü, o kadar özel bir Tanrı’sı var demektir. Dini olmayan, yani iyi ve kötü kavramından habersiz bir halk gelmemiştir yeryüzüne.”⁶⁸

Stavrogin Şatov’un bu sözlerine karşı gelir ve onu Tanrı’yı, ulusun basit bir nesnesi konumuna getirdiği hususunda eleştirir. Şatov ise buna karşılık olarak: “Tersine ulusu Tanrı düzeyine çıkarıyorum. Halk, Tanrı’nın bedenidir”⁶⁹ şeklinde cevap verir. Şatov için Tanrı ve ulus özdeştir ve hiç bir zaman birbirinden ayrı bir şekilde değerlendirilemez. Diyalog şu şekilde devam eder:

“Nikolay Vsevolodoviç: Tanrıya inanıyor musunuz?

⁶⁷ Dostoyevski, *Budala*, s. 1261.

⁶⁸ Dostoyevski, *Ecinniler*, s. 542-543.

⁶⁹ Dostoyevski, a.g.e., s.545.

Şatov: Ben Rusya'ya, onun Ortodoksluğuna inanıyorum. İsa'nın bedenine inanıyorum. Onun Rusya'da ortaya çıkacağına inanıyorum. İnanıyorum.

Nikolay Vsevolodoviç : Ya Tanrı'ya? Ya Tanrı'ya?

Şatov: Tanrı'ya. Tanrı'ya'da inanacağım.”⁷⁰

Anlaşılabacağı üzere Dostoyevski bu diyalogla her milletin Tanrı anlayışının kendisine özel olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre öncelikle ulus bilincine erişmeyen, milli değerlerine, kültürüne ve topraklarına sahip çıkmayı başaramayan bir milletin Tanrı inancına sahip olabilecek manevi gücü bünyesinde barındırması zaten imkansızdır. Bununla birlikte Roma Katolikliğini sadece Batı Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak görmüş ve bu sebeple de bozulmuş bir inanç olarak değerlendirmiştir. Buna rağmen kendisi de Ruslara özgü bir Ulus- Tanrı bilincini yücelterek İsa'yı ve saf inancı sadece Rus Ortodoksluğuna özgü bir konuma indirgeme hatasına düşmüştür. Bu görüşünü yarattığı karakter üzerinden şu sözlerle ifade eder:

“Batıya karşı sakladığımız ve artık onların tanımadığı İsa'mızın zaferi parlamalıdır. Karşlarına Rus medeniyetini çıkararak alt etmeliyiz onları... İnkârcılığın sebebi manevi ıstırap, manevi susuzluktur. Ayağının altında sağlam toprağı olmayanın Allah'ı da yoktur. Ana toprağını yitiren Tanrısını da yitirir”⁷¹

Dostoyevski'ye göre Batı temelli düşünceleri esas alan, Tanrı inancına ilişkin mesafeli bir tutum takınan ve kendi halkının ihtiyaçlarını görmezden gelen tavırları ile dönemin Rus aydınları da toplumsal ilerlemeye hiç bir katkı sağlamamaktadırlar. Halktan kopuk yaşayan ve Rus düşüncesinden gitgide uzaklaşan bu entellektüeller halkı anlamaktan oldukça uzaktırlar. Ecinniler adlı siyasi içerikli romanında, Kirilov karakteri bu görüşü şu şekilde ifade etmektedir:

“Siz halkı hiç umursamadığımız gibi onu küçük de gördünüz, iğrendiniz halktan. Halk deyince anladığımız Fransız halkıydı çünkü, onun da yalnızca Paris'te yaşayanları; Rus halkı da onlar gibi olmadığı için utandınız. Gerçeğin ta kendisidir bu! Halkı olmayanın Tanrı'sı da yoktur oysa! İnanın bana, halkını anlamayan, halkıyla ilişkilerini kesen biri yavaş yavaş anayurduna inancını da yitirir ve sonunda ya ateist ya da boş vermişin teki olur çıkar. Gerçekliği kanıtlanmış bir olgudur bu! Sizin de, bizim de can

⁷⁰ Dostoyevski,a.g.e.,s.547.

⁷¹ Dostoyevski,a.g.e.,s. 546.

sıkıcı birer ateist ya da her şeye boş vermiş, sefih birer pislik olmamızın nedeni bundan başkası değil.⁷²

1860 yılında Dostoyevski ve kardeşinin yayınladığı Zaman dergisinin ilanlarında da sık sık “toprağa dönüş” ifadesi yer almaktadır. Dostoyevski, Rus halkı ile Batı hayranı Rus aydınları arasındaki kopukluğun ancak, Rus halkının “katıksız ulusal” ve “gerçek Hristiyan” değerlerine geri dönerek yokedebileceğini savunur.⁷³

Dostoyevski, daha sonra o günleri anımsayarak ‘Bir Yazarın Günlüğü’ kitabında da bahsettiği üzere, 1870’lerde sosyalizme dair muazzam bir heyecan ve coşku duymuştur. Gençlik dönemine denk gelen o zamanlarda, o ve arkadaşları için Hristiyan bir toplumun, dinin, ailenin ve mülkiyet haklarının ahlak dışı olduğu kanısına direnmenin imkansız olduğunu belirtir. Ülkelerinin gelişmekte olduğundan memnuniyet duyarak düşünsel olarak milli ayrımları yok etmeleri gerektiğine ikna edilmişlerdir. Yüce bir düşünceye ait oldukları fikri zihinlerini ve ruhlarını ele geçirmiş ve bu düşüncelere karşı koyamamışlardır.⁷⁴ Gençlik döneminin en heyecan verici düşüncesi olan sosyalizm hakkındaki bu görüşleri daha sonra değişmiştir. Ona göre fikir olarak güzel görünen sosyalizm uygulama açısından bakıldığında sorunludur. İnsan doğası göz önüne alındığında bu fikrin hayata geçirilmesi sadece bir hayal olarak kalacaktır.

Sosyalizmin yanı sıra Dostoyevski’nin bir diğer cephe aldığı konu ise Katoliklik olmuştur. Ona göre sosyalizm ve Katoliklik aynı amaca hizmet eden yozlaşmış düşüncelerdir. Özellikle Roma Katolikliği siyasi gücün ve otoritenin kilisede toplanması ve insanların saf duygularının sömürülerek zapt edilmeleri dışında dini olarak herhangi bir amaca hizmet etmemektedir. Bu mezhebi benimseyen insanlar maneviyat açısından eksiklik duyduklarından inkarcılığa çok yakındırlar. O Katoliklik hakkındaki görüşlerini Budala adlı romanında açıkça şu şekilde dile getirmiştir:

“Katoliklik, Hristiyanlık dışı bir dindir, bu bir! Sonra Roma Katolikliği tanrıtanımazlıktan da kötüdür... ben öyle düşünüyorum. Evet! Benim düşüncem budur! Tanrıtanımazlığın öğretisi hiçliktir, Katoliklik ise daha ileri gider: İsa’yı çarpıtır, karalar, aşağılar, deccalı yüceltir! Yemin ediyorum size, deccalı vazederler, inanın bana! Çok eski, kişisel bir inancımdır bu benim ve çok acı vermiştir bana... Roma Katolikliği bir dünya devleti

⁷² Dostoyevski, a.g.e., s.85.

⁷³ Leylâ Hafizoğlu, *Rus Eleştirisi Tarihinde F.M. Dostoyevski*, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 5, 2003/2-

⁷⁴ Edward Wasiolek, *Dostoyevsky: Revolutionary Conservative*, Modern Age Journal, Winter 1964-65, s. 2

olmadan kilisenin ayakta kalamayacağına inanır ve şöyle haykırır: Yapamayız! Bana sorarsanız, Roma Katolikliği bir din bile değildir; inancından başlayarak, bütün özü düpedüz Batı Roma İmparatorluğu'nun devamıdır... Papa yeryüzünü ele geçirdi, tahtına oturdu, kılıcı da yakaladı... o günden bu yana öyle sürüp gidiyor. Yalnız kılıca yalan dolan, hileyi, aldatmayı, fanatizmi, bağnazlığı, acımasızlığı eklediler; halkın en kutsal bildiği şeylerle, doğrularıyla, içtenliğiyle, coşkun duygularıyla oynamaya başladılar; her şeyini, her şeyini paraya, bayağı dünya hâkimiyetine çevirdiler. Bu öğretiyi deccallık değil de nedir? Tanrıtanımazlığa götürmez mi insanlığı bu?"⁷⁵

Dostoyevski'ye göre Tanrı olmaksızın ortada sadece keyfi istençler kalacak, toplum sadece baskıyla bir arada tutulabilecektir. Tanrı'nın varlığı bir yandan toplumun mevcudiyetini sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi açısından işlevsel olarak gerekliyken, öte yandan bireyin ruhsal açıdan kendini boşlukta hissetmemesi ve hayatı anlamlı kılabilmesi için gereklidir. Kendisi sosyalizmin ve Katolikliğin katı ve çıkarlara göre şekillenen felsefelerini eleştirmiş olmasına rağmen; evrensel huzur için tek kurtuluş olarak gösterdiği Ortodoksluğun sadece Rus milletine özgü olduğunu her fırsatta belirterek eleştirdiği noktaların bir benzerini kendi savunmuş olmaktadır. Genç yaşlarında benimsediği sosyalizm düşüncesi onu dini bilinçlilikten bir süreliğine uzaklaştırıp toplumun belli başlı sorunlarına yöneltmişse de; bu sorunlarla başa çıkma hususunda aradığı çözümler onu daha sonra yine aynı yere, dini bilinçlilik noktasına geri getirmiştir. Ona göre Rus milletinin bilinciyle ve kültürüyle kenetlenmiş bir Ortodoks inancı, ülkeyi düştüğü tüm çıkmazlardan kurtaracak ve toplumsal refahı sağlayabilecektir.

1.4. Tanrı ve Din Tasavvuru

Dostoyevski Tanrı'nın varlığına dair görüşlerini, romanlarında yarattığı karakterlerin ifadeleri aracılığıyla sık sık ortaya koyma şansı bulmuştur ve eserlerindeki insanlar eylem ve söylemlerinde Tanrı düşüncesinin tesiri altında davranışta bulunurlar. Romanlarındaki karakterlerin hayatına yön veren olgu Tanrı ve şeytan arasında yaptıkları seçim olmakla birlikte asıl üzerinde durulmayı hakeden onun bu ikisi arasında gelip giden ve seçim konusunda buhran yaşayan karakterleridir. Dostoyevski'ye göre Tanrı, karakteri Şatov'un söylemiyle Rus'tur ve bir millet eğer büyüklüğüne inanıyorsa kendi Tanrı'sına inanmalıdır. Ona göre Tanrı'nın sadece bir fikir değil de yaşayan bir

⁷⁵ Dostoyevski, *Budala*, s. 1258-1259.

bilinç olduğunun düşünülmesi durumunda onun herkese ait genel bir Tanrı olarak değil yalnızca onu yaşayan insanın kendi Tanrı'sı olacağı sonucuna varılmaktadır. Edward Wasiolek “Dostoevsky: A Revolutionary Conservative” adlı eserinde bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Dostoyevski'nin radikal bireyi itaatkar olabilir ama bu ondan zorla talep edilemez. O topluma katılabilir ama buna zorlanamaz. Onu hiç kimse kontrol edemez ama o tüm insanlıktan sorumludur. Onu kimse kontrol edemez çünkü onun bilinci Tanrı'ya aittir ama herkes için sorumludur çünkü özgürlüğünü Tanrı'ya bağladığı için o herkeştir. Özgür insanın doğası bozulmamıştır çünkü insan eseri kurumlardan ya da mantık ve arzularla sınırlanan durumlardan kaynaklanmazlar. Dostoyevski bireyselliğin kutsallığını insanoğlunun zayıflığının ötesinde bulunan Tanrı'nın nihai kökleriyle temellendiriyor. Hiç kimse bu kutsallığı bozamaz ancak kişi bunu kendisi isterse bu kutsallığı bozmayı seçebilir.”⁷⁶

Dostoyevski için yaşayan Tanrı, tabiatlarına dair kısıtlamalara karşı başkaldıran duyarlı insanların ve milletlerin Tanrı'sıdır ve sahip olduğumuz tamamıyla özgür bilinçtir. Ona göre Tanrı'ya inanmak kişinin kendisinin seçeceği ve bu yolla içinde barınmakta olan sonsuz fikrini keşfedebileceği özgür bir eylemdir. Dostoyevski'nin muhafazakarlığı ve bireyseliği Tanrı merkezlidir ve romanlarındaki karakterler Tanrı'ya olan inançları ve bu inancın onlara sağladığı özgürlük sayesinde kendilerine toplumu oluşturan diğer birey ve kurumlardan ayrı, özel bir alan oluşturma fırsatı sunmaktadırlar. Yazar *Ecinniler* adlı romanında bu konuya ilişkin şu sözlere yer vermiştir:

“Tanrı bir yanlış yapıp da yüreğimde ona karşı tutuşan sevgi ateşini söndürmeyeceği için benim ölümsüz olmam zorunlu. Sevgiden daha değerli ne olabilir? Sevgi, var olmaktan, yaşamaktan daha önemlidir; sevgi varoluşun tacıdır; öyleyse, varoluşun sevginin önünde baş eğmemesi mümkün müdür? Eğer ben O'nu sevdiysem ve bu sevgiden dolayı sevinç, mutluluk içindeysem, onun hem beni, hem sevincimi ve mutluluğumu söndürmesi, bizi birer hiç yapması mümkün müdür? Tanrı varsa, ben ölümsüzüm! İşte benim inancımın özü.”⁷⁷

Görüldüğü üzere Dostoyevski'nin Tanrı anlayışında özgür irade, seçim ve birey bilincinin biricikliği kavramları çok önemli bir yere sahiptir. Kişinin diğerleriyle olan iletişimini ve toplumsal çerçeve içerisinde kendisini nelerden sorumlu tuttuğu onun

⁷⁶ Edward Wasiolek, *Dostoevsky: A Revolutionary Conservative*, s.7.

⁷⁷ Dostoyevski, *Ecinniler*, s. 1428-1429.

Tanrı ile olan bağlantısı nazarında değerlendirilebilir. Bu noktada Dostoyevski'nin Tanrı fikrini ele alırken önemli filozofların Tanrı tasavvurlarından etkilendiğini belirtmek gerekir. O cezalı askerliğini yaptığı dönemde, 22 Şubat 1854 tarihli mektubunda bir dostuna şöyle yazar: “Kuran’ı, Kant’ı (Saf Aklın Eleştirisi), Hegel’i, özellikle onun Felsefe Tarihi’ni gönder bana. Geleceğim, bütün bu kitaplara bağlı.”⁷⁸ Dostoyevski'nin romanları, talep ettiği bu eserleri edindiği ve okuduğu farz edilerek incelenecek olursa bazı karakterlerinin söylemlerinde sık sık bunların etkilerine rastlamak mümkündür. Mutlak hakikatin bilincine varılmasını din olarak adlandıran Hegel için Tanrı’ya dair bilgimiz düşünme formu çerçevesinde ele alınabilir ve inanç ile akıl insan temelli bir teolojiyle daha üst bir düzlemde uzlaştırılmaya çalışılmalıdır. Hegel, çağa hakim olan yaklaşımın Tanrı’yı insan bilincinden ayrı bir yerde tutarak onu adeta bir hayalete çevirdiğini belirterek bu düşünceyi eleştirmiştir.⁷⁹ Dini yapı ve devlet yapısı arasında da önemli bir bağlantı olduğunu vurgulayan Hegel’in bu düşünceleri Dostoyevski'nin Rus milletine özgü bir Ortodoksluk inancının yüceltilmesine dair fikirleriyle örtüşmektedir. Dostoyevski'nin *Ecinniler* romanındaki karakterlerden biri olan Verhovenski ateist olmadığını ancak Hristiyan da olmadığını belirtir. O Tanrı görüşünü şu cümleyle açıklar “Kendisini ancak benim içimde tanıyan bir yaratığa inandığım gibi inanıyorum”⁸⁰ Bu ifadede Hegel’in kişisel bilinç seviyesinde varolduğunu kabul ettiği, insan aklında kendi bilincine varan Tanrı kavramı fikri açık bir şekilde görülmektedir. O bu fikri ‘mutlak ruh’ olarak tarif eder.⁸¹

Tanrı'nın akılla kavranacağını daha doğrusu ispatlanacağını öne süren fikirlere karşı çıkan Kant için ise akılda yer alan bir kavramdan hareketle Tanrı'nın var olup olmadığını anlamak için ilk önce aklın işleyiş biçimine eleştirel bakılması gerekmektedir. Aklın her şeyi bilebileceği iddiasını sınırlandırma niyetinde olan Kant’a göre, saf akıl mutlak bilgiye ulaşmak için Tanrı kavramını varsaymaktadır. Hristiyanlar için ahlâkî anlamda tek örnek olarak kabul edilen İsa ise “sadece akılda bulunur, çünkü haricî tecrübe bu ide için hiçbir örnek sağlamaz.”⁸² İsa, âlemin kendisi hatırına

⁷⁸ *Dostoyevski'nin Mektupları*, çev. Zeyyat Özalpsan, s. 62.

⁷⁹ Tacettin Ertuğrul, *Değerlendirme: Erdal Yılmaz, Bilim ve Sanat Vakfı*, Bülten, Sayı: 67,3 Mayıs 2008, bisav.org.tr

⁸⁰ Dostoyevski, *Ecinniler*, s. 82.

⁸¹ Steven Cassedy, *Dostoevsky's Religion*, s. 34,35.

⁸² Immanuel Kant, *Religion Within The Boundaries of Mere Reason*, (Der. A. Wood, G. Di Giovanni), Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s.81.

yaratıldığı en yüksek ahlâkî mükemmelliğe sahip ezeli bir idedir, yaratılmış bir şey değildir; İsa, bütün insanların ulaşmak için gayret göstermesi gereken ahlâkî bir mükemmelliği temsil eder ve o bir ide olarak bütün insanların ahlâkî yasa koyucu aklında bulunur.⁸³ Dostoyevski *Ecinniler* adlı eserinde karakteri aracılığıyla bu görüşü şu şekilde aktarmaktadır:

“Benden çok daha adil, çok daha mutlu bir gücün var olduğu fikri benim de içimi öyle ölçsüzce dolduruyor ve kim olursam olayım, her ne yapmış olursam olayım beni öyle sınırsız bir duygusallıkla minnet duyguları içinde bırakıyor ki!.. İnsanın, kendi mutluluğundan çok, bir yerlerde herkes için, her şey için eksiksiz, sakın bir mutluluğun var olduğunu bilmesi gerekli... İnsanoğlunun varoluşunun temel yasası, onun, mutlak yücelik önünde eğilmeyi bilmesinden başka bir şey değildir. İnsanları bu mutlak yücelikten yoksun bırakın, yaşamak istemeyecek, umutsuzluk içinde öleceklerdir. Ölümsüzlük ve sonsuzluk insanoğlu için üzerinde yaşadığı şu küçücük gezegen kadar gereklidir. Dostlarım, hepiniz, hepiniz... Yaşasın Yüce Düşünce! Sonsuz, sınırsız Düşünce! Kim olursa olsun, herkesin Yüce Düşünce önünde eğilmesi gerek. En ahmak insanın bile şu ya da bu ölçüde yüce bir şeye ihtiyacı vardır. Petruşa... Ah, onu ve bütün arkadaşlarını görmeyi ne kadar isterdim! Hiç farkında değiller, aynı sonsuz ve Yüce Düşünce'nin kendi içlerinde de var olduğunu hiç farkında değiller!”⁸⁴

Dostoyevski için ‘sevgi kanunu’ olarak da adlandırılan ve İsa'nın model olarak alındığı pozitif ahlak bilimi için baskın bireyselliğin üstesinden gelinmesi şarttır. Kurtuluş için esas olan Hristiyan sevgisine dayalı bir bilinç edinilmesidir. Scanlan'a göre Dostoyevski rasyonelliği tümüyle reddetmeyen ama kısıtlı gören yaklaşımıyla Kierkegaard'tan ziyade Kant'a yakındır.⁸⁵ Onun Hristiyanlık anlayışı katı bir madde-ruh düalizmi ve mantıksal benciliğin reddedilmesini öngörmektedir. Onun Tanrı görüşünü dile getirirken en fazla üzerinde durduğu iki mesele İsa'ya olan bağlılığı ve Rus'luk bilinci olmuştur. Tüm insanlığı kurtaracak olan da Rus milletinin ve özellikle Rus köylüsünün İsa'yı ve onun fedakarlığını yücelten, koşulsuz ve saf bir imanla bağlı oldukları Ortodoks inancıdır. Ona göre Tanrı'nın yeryüzündeki tek sureti ve biricik temsilcisi ise İsa'dır. O İsa'yı ‘inancın sembolü’ olarak görür ve 1854 yılında bir arkadaşına yazdığı mektupta şöyle der: “Her kim ki bana İsa'nın gerçeğin dışında

⁸³ Kant, a.g.e., s. 80–81.

⁸⁴ Dostoyevski, *Ecinniler*, s.1430-1431.

⁸⁵ Diane Christine Raymond, *Dostoevsky The Thinker*, Journal of the History of Philosophy, Volume 41, Number 4, October 2003, Article published by the Johns Hopkins University Press, s.568.

olduğunu, ve gerçeğin onu dışarı attığını ispatlarsa o zaman ben, gerçeğin yanında değil, İsa'nın yanında olmayı tercih ederim.”⁸⁶

Dostoyevski için Tanrı; merhamet duyan, affeden, insanların kalbine hitap eden bir varlıktır. Bu husus onun eserlerinde açık bir şekilde vurgulanır. O, Tanrı'nın cezalandırıcı olan yönüne değil merhamet edici yönüne dikkat çekmiştir. O Tanrı'nın merhametine dair Suç ve Ceza adlı romanında şu sözlere yer vermiştir:

“Acımak!.. Bize ancak, herkese acıyan acıyabilir, herkesi ve her şeyi anlayan. O tektir ve en büyük yargıçtır... Herkesi, herkesi yargılayacak ve bağışlayacak: İyileri de kötülerini de... Bilgeleri de usulları da... Herkesin işi bitince sıra bize gelecek. “Şimdi de siz gelin bakalım!” diyecek. “Sarhoşlar, zayıf iradeliler, reziller siz gelin!” Ve biz utanmadan varıp huzurunda duracağız. Ve o diyecek “Domuzlar! İnsan suretindeki hayvanlar, hayvan damgasını taşıyanlar; siz de gelin bakalım!” Bilgeler karşı koyacak buna, akıllılar karşı koyacak: “Tanrım!” diyecekler, “Tanrım bunları niçin kabul ediyorsun?” Ve o diyecek: “Onları kabul ediyorum, ey bilgiler, onları kabul ediyorum ey akıllılar, çünkü onların hiçbiri kendini buna değer görmüyor...” Ve bize kollarını açacak ve biz önünde yerlere kapanacağız... ağlayacağız... ve her şeyi anlayacağız! O zaman her şeyi anlayacağız!..⁸⁷

“Karamazov Kardeşler”de ise Peder Staretz Zosima Tanrı'nın kullarını her şeye rağmen affedebileceğini dile getirip savunurken, Tanrı'nın iyi ve merhametli olan yönüne vurgu yapmıştır.

Dostoyevski'nin din tasavvuruna bakacak olursak ise onun dini, kurumsal ya da sistematik açıdan ele almadığını görmekteyiz. Yazarın büyük romanlarında şaşırtıcı bir şekilde ne Ortodoksluğa ait dogmalar veya semboller ne de İsa figürünün ikonik görüntüsü belirgin bir şekilde göze çarpmaz.⁸⁸ Bunun yanı sıra Alyoşa Karamazov'un kendisini birçok şüphe içerisinde bularak toprağa diz çökmesi gibi paganlığa ait hareketlere rastlamak ise mümkündür. “Uzun yıllardır yapılan çalışmalarda bir Ortodoks olarak kabul edilen Dostoyevski'nin, dogmatik bakış açısıyla ele alındığında, tam anlamıyla bir Ortodoks olduğunu söylemek zordur. Dostoyevski'nin kendini

⁸⁶ Dostoyevski, *Dostoyevski'nin Mektupları*, çev. Zeyyat Özalpsan, s. 65.

⁸⁷ Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, çev. Mazlum Beyhan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006, s.73-74.

⁸⁸ Malcolm Jones, *Dostoevsky and the Dynamics of Religious Experience*, London: Anthem Press, 2005, s.13-41.

Ortodoks olarak tanımladığı çerçeve kuşkusuz milli bilinçlilik yoluyla edindiği bakış açısından kaynaklanmaktadır. Öte yandan onun azizleri, kilise büyüklerini, günahkarları, suçluları ve kurbanları tanımlama şekli Rus insanının kimliği hakkında popüler dini fikirlerin tüm çeşitliliğini yansıtmaktadır.”⁸⁹

Dostoyevski'nin romanlarında karakterleri aracılığıyla iletildiği ifadeler dışında, dini görüşüne ilişkin somut bilgilere ancak eşinin anılarını yazdığı kitap ve mektupları sayesinde ulaşılabilmektedir. Anna Dostoyevski bir anısında, eşi ile birlikte bir manastıra gittiklerini ve orada Peder Ambrosius'un inanıp inanmadığı konusundaki sorusuna eşinin inandığını belirterek cevap verdiğini anlatır.⁹⁰ 1849 yılında Dostoyevski'nin idam edilmek üzere olduğu esnada, hemen yanında bulunan F.N. Lvov adındaki mahkum ise Dostoyevski'nin Speshnev'e 'İsa bizimle olsun!' diye bağırdığını belirtir.⁹¹ Buradaki ilginç nokta ise Speshnev'in bilinen bir ateist olmasıdır. Yale Üniversitesi'nden Hristiyan bir profesör olan William Lyon Phelps'a göre, "Dostoyevski Hristiyanlık dinini varoluş bilmesecisine tek çözüm olarak görmektedir."⁹² Mahkumiyet yıllarında ise hapisane içindeki dua odaları o dahil tüm mahkumlar için Tanrı'nın kalplerindekini bildiği ve onları oldukları gibi sevdiği düşüncesiyle dürüst olabildikleri tek yerdirdi.⁹³

Dostoyevski Rusya'nın akıbeti her ne olursa olsun kilisenin Katolikleşmemesi gerektiğini savunmaktadır. Onun, bireyin Tanrı ile kurduğu bağı kusursuz ve biricik kabul etmesine rağmen kiliseyi belli konularda eleştirdiği görülmektedir. Nasıl ki Karamazov Kardeşler'de Zosima Baba cinayeti sezmekle birlikte onu engelleyecek ciddi bir girişimde bulunmadıysa, kilise de ülkede olup bitene sessiz kalarak ihtilale doğru giden vaziyete müdahale etmemiştir.⁹⁴ Bu durum genç yaşlarında romantizmi benimseyen Dostoyevski için Rus ülküsünün vazgeçilmez unsuru olan iradi inanç kavramıyla tolere edilmeye çalışılmıştır. P. Trávics Kroeker onun yaşadığı bu çelişkiyi

⁸⁹ Svetlana Klimova, *Conceptualizing Religious Discourse in the Work of Feodor Dostoevskij*, Published online: 14 July 2007, Springer Science+Business Media B.V. 2007, s.57.

⁹⁰ Anna Dostoevsky, *Fyodor Dostoyevski*, s.294.

⁹¹ Joseph Frank, *Dostoevsky: The Years of Ordeal 1850-1859*, Princeton University Press, s.58.

⁹² William Lyon Phelps, *Essays on Russian Novelists*, New York: The Macmillan Company, 1911, s.169.

⁹³ Stephen H. Webb, *Save It for God: Confession and the Irrelevance of the Judicial System with Special Attention to Dostoevsky's The Brothers Karamazov*, *Dialog: A Journal of Theology*, Volume 52, Number 2, Summer 2013, June.

⁹⁴ Taşansu Türker, *Karamazov Kardeşler'de Politik Sembolizm*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Araştırma Görevlisi, s.244.

şu sözlerle özetlemektedir: “Romantik gelenekten ve onun insan duygusuna, tutkusuna ve bilincine verdiği önemden ne kadar etkilenmiş olsa da insan hayal gücünün bizzat kendisinin kutsal olduğu ve kişisel kurtuluşu bu estetik yaratıcılıkla sağlayabileceği düşüncesini kabul etmez. Ona göre evrenin ortaya çıkışı ve doğanın canlanması insan bilinci ile değil ancak Tanrı’nın vasıtasıyla gerçekleşebilir.”⁹⁵ O eserlerinde sürekli olarak insanın verdiği yaşam mücadelesini takdir eder ve iyi ile kötü, iman ile inkar, kurtuluş ve acı arasında gidip gelen insanın dramını ortaya koyar. İnsan doğmakla birlikte aslında zorlu bir parkurun başlangıcına adım atmıştır ve bu zorlu yolda sarılabileceği tek gerçek vardır. Tanrı’ya koşulsuz bir imanı destekler ve bunun için aradığımız gücün zaten içgüdüsel olarak içimizde var olduğuna dikkat çeker. Aslında Cassedy’nin deyimiyle, her insan, Hegel’in her akıllı varlığın “mutlak ruh” ile bağlantılı olma ihtiyacı içerisinde varolması fikrindeki gibi, metafiziksel bir mutlakla bağlantılı olma ihtiyacıyla varolmaktadır. Dostoyevski de benzer bir şekilde romanlarıyla, insan doğasının koşulsuz, istem dışı, beklentisiz ve zıtlık teşkil eden durumlarda bile metafiziksel bir şeyler aramaya meyilli olduğunun altını çizmiştir.⁹⁶

Dostoyevski Hristiyan dinine ait konularla yakından ilgilenmiştir ve eserlerinde Sosyalizmin ortaya koyduğu görüşlere karşı çıkmıştır ancak bu bilgilerden yola çıkarak onun Rus Ortodoks Hristiyanlığına tümüyle kabul ettiğini söyleyebilmek zordur. “O romanlarında insani değerlerin önemine ve Hristiyan sevgi kavramının sosyal olarak uygulanmasına vurguda bulunur.”⁹⁷ Dostoyevski Rus halkını hakikatin ve İsa temelli inancın tek muhatabı olarak gördüğünden, aydınlar ve gelir bakımından üst sınıfa mensup kişiler onun için her zaman saf inancın dışında yer almaktadır. Dostoyevski için aydın kesimden biri insanlığa iyilikte bulunmak adına her ne fedakarlıkta bulunursa bulunsun günahkar kalmaya devam ederken, halktan birisi ne denli büyük günahlara bulaşmış olursa olsun her zaman kutsallığa yakın tarafını korumaktadır. Karamazov Kardeşler romanında Dimitri şöföre şu soruyu yöneltir:

“– Andrey; temiz yürekli insan, dedi, söyle bana: Sence Dimitri Fyodoroviç Karamazov cennete mi gidecek cehenneme mi?”

⁹⁵ P. Travics Kroecker, Bruce K. Ward, *Remembering The End, 2001*, Westview Press, A Member of the Perseus Books Group, s. 36.

⁹⁶ Steven Cassedy, *Dostoevsky’s Religion*, Stanford University Press, California 2005, s. 174-178.

⁹⁷ Elizabeth J. Ewald, *The Mystery of Suffering: The Philosophy of Dostoevsky’s Characters*, Trinity College, Senior Theses and Projects, s.5.

– Bilmem ki anam babam, sizin elinizde bu, çünkü siz... Biliyorsunuz efendim, Tanrının oğlu, onu gerdikleri çarımhtan inince doğru cehenneme gitmiş, orada acı çekenlerin hepsini serbest bırakmış. Cehennem de, boş kalacağından korkarak ağlayıp sızlanmaya başlamış. Tanrı oğlu o zaman şöyle söylemiş ona: "Ağlama cehennem, bundan böyle yüksek rütbeli memurlar, yöneticiler, yüksek yargıçlar, zenginler gelecek sana. İkinci gelişime dek, yüzyıllardan beri olduğun gibi mutlu olacaksın." Tam böyle söylemiş işte, tam böyle...

– Güzel bir halk efsanesi!...

– Cehennem onlar içindir işte efendim. Oysa siz bir çocuk gibisiniz efendim... öyle biliyoruz sizi... Gerçi biraz sertsiniz, ama yüreğiniz temizdir, bunun için bağışlayacaktır Tanrı.”⁹⁸

İnsanların bu şekilde dini bir sınıflandırmaya tabi tutulması Ortodoks bir inanan için kafa karıştırıcı olabilir. Bu yüzden Dostoyevski eserlerinde dogmatik bir Ortodoks bilinçliliği aramak sonuç vermez.

Sibirya’da hapisaneyken başından geçen bir anı biyografi yazarları tarafından sık sık alıntılanır. Gizemli olarak gördüğü tecrübenin öncesinde Dostoyevski diğer mahkumlardan nefret etmektedir. Bu olayın sonrasında ise tüm tutumu değişir. O bu olayı şu cümlelerle anlatır: "...aniden bu talihsizlere başka gözle bakmam gerektiğini anladım ve aniden bir mucize eseri gibi tüm nefret ve hınç kalbimden silindi.”⁹⁹ Buna rağmen, Joseph Frank bu tecrübeyi Tanrı’ya olan inançla değil, daha çok sıradan Rus insanına olan inançla bağdaştırır. Dostoyevski’nin bu yaşadığı ruhani bir yenilenme değil esasen insanlarla ilişkilerine dair sosyal bir deneyimdir.¹⁰⁰

Acı çekme yoluyla kurtuluş konusuna o kadar çok vurgu yapılmıştır ki bu tema yazarın kendisinde de gerçek Hristiyanlığa dair sorular doğurmuştur. Dostoyevski kuşkusuz yazılarında dini bir görev edindiğine inanmaktadır ancak büyük romanlarında bir Hirsitiyan olmak için açık mesajlar verme konusunda pek başarılı olamamıştır. Romanlarının en alıcı noktasında Hristiyanlık dini, tünelin sonundaki ince ışık gibi görünür fakat Dostoyevski bize ruh özgürlüğünü nasıl elde edebileceğimizi ve ruhsal, ahlaki özerkliğe nasıl ulaşacağımızı söylememektedir. “Cehennem nedir?” sorusunu karakterlerden biri şu şekilde cevaplar: “Cehennem sevememenin acısıdır.” Romanlarında acı çekme konusuna dair yoğun, detaylı bir inceleme görülür. Acı çekme

⁹⁸ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.443.

⁹⁹ Frank, *Dostoevsky*, s. 123.

¹⁰⁰ Frank, a.g.e., s.125.

ve kader arasında karmaşık bir bağ vardır ve “Acı çeken kişi her zaman gözlerini Tanrı’nın sessizce oturduğu cennete doğru diker.”¹⁰¹

Dostoyevski için tartışılmaz gerçeği insanlara en iyi şekilde ifade eden sözcükler Kutsal Kitap’ta bulunur ve sonsuz ile geçici arasındaki canlı bağ buradan sık sık alıntılar yaparak bize iletmeyi amaçlamaktadır.¹⁰² Hapishanede kaldığı yıllar boyunca okumasına izin verilen tek kitap olan İncil onun gençlik yıllarında benimsediği radikal fikirleri değiştirmiştir. İsa’nın acı çekerek insanları kurtarma çabasına dayanan öğretiyi tüm yüreğiyle inanmaya başlamış ve halkın içinden sıradan insanlara ve onların çektiği sıkıntılara olan ilgisi artmıştır. Andre Gide’ye göre hiçbir sanatçı İncil’in verdiği şu dersi ondan daha iyi uygulamayı bilememiştir : "Her kim ki canım kurtarmak ister, onu yitirecektir; her kim ki bana olan sevgisi uğrunda canını verecektir, onu gerçekten canlı hale sokacaktır.”¹⁰³ Suç ve Ceza romanında Ortodoks Kilisesi’nin büyük önem verdiği kurtuluş fikrine atıfta bulunarak karakterine şu sözleri söyler:

“Kalk! Hemen şimdi, şu anda, bir dört yolağzına koş, yere kapan, önce kirlettiğin toprağı öp, sonra dört bir yana eğil, bütün dünyayı selamla ve “Ben öldürdüm!” diye bağır, o zaman Tanrı sana yeniden hayat verir.”¹⁰⁴

Aynı romanında Sonya adlı karakter Raskolnikov’a sadece İncil’deki Lazarus’un yeniden dirilmesi hikayesini değil ayrıca kaynağı bir halk söyleyişi olan ve sadaka vermenin önemini vurgulayan dilenci Lazarus’un kıssasını da anlatır. Sadaka verme ve alma eylemi Dostoyevski’nin dini görüşünde çok önemli bir yere sahiptir. Ancak Ippolit karakteri Dostoyevski’nin ayırt edici dini görüşüyle uyumlu olarak, kendiliğinden yapılan bir hayır işini konu edinen bir kıssayı anlatan okuyucu da kurtuluş için yol göstermektedir.¹⁰⁵ “Savurgan Oğlun Hikayesi nedir?” Bu kıssa “Suç ve Ceza” romanının alt metnini anlayabilmemiz açısından önemli bir kıssadır çünkü romanın tam merkezindeki düşünceyi özetler niteliktedir. Bu düşünce ilk etapta Tanrı’nın buyruklarına itaatsizlik, Tanrı fikrinden ve toplumdan uzaklaşma ve bunun neticesinde

¹⁰¹ Thomas A. Idinopulos “*The Mystery of Suffering in the Art of Dostoevsky, Camus, Wiesel, and Grinewald.*” *Journal of the American Academy of Religion* 43, no. 1 (March 1975): 51-61.
<http://www.jstor.org/stable/1460734>

¹⁰² Nina Perlina, *Varieties of Poetic Utterance*, University Press of America, U.S.A. 1985, s.13, 24, 72.

¹⁰³ Andre Gide, *Dostoyevski, Hayatı ve Eserleri*, s.78.

¹⁰⁴ Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, s. 948.

¹⁰⁵ Carol Apollonio, *Dostoevsky’s Secrets: Reading Against the Grain*, Northwestern University Press, U.S.A 2009, s. 93-103

de acı verici bir geri dönüşü anlatır, ikinci etapta ise Tanrı'dan af dileme ve dini topluluğa tekrar adapte olma süreci anlatılır. Savurgan oğlun evden ayrılması, Dostoyevski'nin kendisinin borçları sebebiyle Rusya'dan, romanın ana karakteri Raskalnikov'un da evden ayrılışını temsil etmektedir. Bu evden ayrılış ve hakikatı dış dünya da arama süreci aslında gerçek evleri olan Ortodoks Kilisesi'nden ve gerçek babaları olan Tanrı'dan ayrılışı temsil eder. Hikayenin kıssası ise Tanrı'ya, Rus Ortodoks Hristiyanlığına ve Rus köklerine geri dönüştür. Kıssa ilahi affedicilik ile tüm insanların Tanrı huzurunda eşit olduğu öğretisini aynı hikaye içinde beraber sunar. İlahi bir cennetin kusursuzluğu dünya üzerinde oluşturulamaz. "Dostoyevski için sadece ölümden sonraki yaşamda Hristiyan sevgi idealinin kusursuz bir şekli hayata geçirilebilir. Faydacılığın 'büyük kitleler için en mükemmel iyi' düşüncesi dinsizlerin ana öğretisi olmuştur ve herkes için bağışlayıcı olan Tanrı fikriyle bağdaşmaz. Faydacılık Tanrı'nın gözünde herkesin eşit olduğu görüşünün yerini alarak çoğunluk için iyi fikrine önem verir. Ütopik sosyalizm kutsal bilgeliğin ve gücün varlığını gasp ederek ideallerini oldukça kısıtlı bir alana hapseder." ¹⁰⁶

"Ecinniler" romanında ise bireyselliğin ya da kültürün Hristiyanlık hakikati olmadan tek başına varlığını sürdürme çabasının adeta bir trajediye dönüşebileceğini anlatmaktadır. Bunun çözümü Dostoyevski için açıktır: "İnsanı yaşama bağlayan ve güç veren dini hakikat kültürde, edebiyatta, felsefede ve sanatta aranmalıdır." ¹⁰⁷ Bu noktada özellikle kültür, dini inancın tazelenmesinde ve bozulmaya uğramasını engellemede önemli bir rol oynar. Andre Gide kültürü yaşatabilecek yegane güç olan halkın dine olan bağlılığının, sosyal yaşamda ne denli önemli bir yere sahip olduğunu Dostoyevski'nin 'Budala' romanından alıntıladığı şu sözlerle açıklar:

"Bana, 'Tanrı bir günahkârın bütün kalbiyle Ona ibadet ettiğini gökte görüp nasıl sevinirse bir ana da çocuğunun ilk gülümsemesine öyle sevinir.' dedi. Bunu bana söyleyen; bu kadar derin, ince ve gerçekten dinî olan düşüncüyü hemen hemen bu kelimelerle ifade eden basit bir kadındı, öyle bir fikir ki, bunda bütün Hristiyanlığın

¹⁰⁶ Janet G. Tucker, *Profane Challenge and Orthodox Response in Dostoevsky's Crime and Punishment*, Editions Rodopi B.V., New York 2008, Printed in the Netherlands, s.235.

¹⁰⁷ Sławomir Mazurek, *The individual and Nothingness (Stavrogin: A Russian Interpretation)*, Published online: 3 February 2010, Springer Science+Business Media B.V. 2010.

esası, yani Allah'ın öz babamız olduğu, Allahın insana karşı şefkatiyle bir babanın öz evlâdına sevgisinin benzerliği ifade edilmiştir. Bu, İsa'nın temel fikirlerinden biridir.”¹⁰⁸

1.5. Dostoyevski'nin Düşünce Dünyasında İman

İmanın niteliği sorunu, Tanrı meselesinin ele alınmasında önemli bir noktadır. Dostoyevski romanlarında karakterler inanç ve inançsızlık arasındaki ince ipte yürümeye çalışırlar. İnancın gereğini, niteliğini sorgularlar, tecrübeleriyle ilişkilendirirler, iradi bir biçimde koşulsuz iman ederler ya da inançlarını tümünden kaybederler. Onun yarattığı karakterlerde iyi ve kötü her zaman amansız bir mücadele içerisindedir çünkü insan, doğası gereği çok karmaşık bir varlıktır. Ona göre akıl yoluyla değil de insanın kendi iradesi yoluyla benimsenebilen iman dolaylı olarak bu karmaşık doğanın bir parçası haline gelmektedir. Romanlarındaki karakterlerin işlediği suçlar, yaptığı hatalar ve hatta inkarcılıkları dahi tüm bu olanların temas edemediği bir noktada bulunan dini duygularla birebir bağdaştırılmaz.

Steven Cassedy, 'Dostoevsky's Religion' adlı eserinde bu durumu şöyle açıklar: “Mutlak ateizm ve mutlak iman arasında keskin hatlar çekmek pek de kolay görünmemektedir. Bir insan aynı oranda hem tam bir inanca ulaşma kabiliyetine hem de inançsızlığa varma kabiliyetine sahiptir.”¹⁰⁹ Bu görüşe örnek olarak Budala romanında “iki dost köylüden inanmayanın diğerini saati için öldürdüğü esnada “Allah'ım İsa aşkına beni affet” demesi ve meyhanede içki parası için istavroz haçını satan alkoliğin durumları gösterilebilir.”¹¹⁰ Dostoyevski'ye göre en günahkar en acımasız kalplerde dahi dini duygunun izleri sürülebilir.

Dostoyevski'ye göre inanç ve inançsızlık, diyalektik bir karşıtlığı içerir. O sonuç itibarıyla herhangi bir neticeye varmasa da romanlarında hem inançlılığın hem de inançsızlığın tüm gerekçelerini ve yönlerini aynı ikna edicilikle savunmaktadır. Onun için mutlak anlamda bir iman ya da inkardan bahsetmek olası değildir. İnsan aynı anda hem Tanrı'ya doğru bir eğilim gösteren hem de onu inkara giden düalist bir yapıya sahiptir ve bu da iman konusunu çelişkili bir mesele haline getirmektedir. Yarattığı karakterler hem tam bir kabullenişle kendilerini Tanrı sevgisine adarlar hem de kendi

¹⁰⁸ Andre Gide, *Dostoyevski Hayatı ve Eserleri*, s.81.

¹⁰⁹ Steven Cassedy, *Dostoevsky's Religion*, Stanford University Press, California 2005, s. 135.

¹¹⁰ Dostoyevski, *Budala*, s.512.

Tanrı'lıklarının olanaklarını aramaktan vazgeçemezler. Stefen Zweig bu karşıt durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“İnanmadığı ve inançsızlığın ıstırabını da bildiği için, kendi sözleriyle, bu acıyı kendisi için sevdiğinden ve başkalarına karşı merhamet duyduğundan – işte bu nedenle insanlara kendi inanmadığı Tanrı'ya inanmalarını vaaz ediyor. Kendisi Tanrı ıstırabı çekerken Tanrı mutluluğuna erişmiş bir insanlık istiyor, inançsızlığın acısı içinde mutlu inananlar istiyor. İnançsızlığının çarmihına çivilenmiş, halka Ortodoksluğu telkin ediyor, kendi idrakine tecavüz ediyor, çünkü onun parçaladığını ve yaktığını biliyor ve insanları mutlu edecek yalanı, kesin ve körü körüne bir köylü inancını vaaz ediyor. Kendisi “bir hardal tanesi kadar inanmadığı” halde, Tanrı'ya başkaldırmış olduğu halde ve bizzat gururla, “ateizmi Avrupa'da hiç kimsenin bu kadar güçlü ifade edemediğini” söylediği halde insanlardan papazlığa itaat etmelerini talep ediyor. İnsanları hiç kimsenin olmadığı kadar kendi teninde hissettiği Tanrı ıstırabından koruyabilmek için Tanrı sevgisini telkin ediyor.”¹¹¹

Dostoyevski'nin inanç-inançsızlık arasındaki ayrımında kendini nerede gördüğü uzun yıllardır tartışılan bir konudur. O ne tutucu gelenekçiler arasında ne de ilerlemeci devrimci ve liberaller arasında kendisine bir yer bulabilmiştir.¹¹² Dostoyevski'ye göre inançsızlık imana oldukça yakın bir yerde konumlanmıştır. İnançsız karakterlerinin çoğu Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte meseleyi sadece akıl yoluyla ele aldıkları için işin içinden çıkamazlar ve Dostoyevski'ye göre sorgulayan, gerçeğe ulaşmak için ruhsal buhranlar yaşayan bu karakterlerin inançsızlıkları imana çok yakındır. Bu fikrini karakteri rahip Tihon'un ağzından şöyle dile getirmektedir:

“Tam bir ateizm, yüksek çevrelerdeki umursamazlıktan daha saygındır. Tam bir ateist, inancı bütünlük aşamasından bir önceki aşamada bulunan insan demektir (o son basamağı aşar ya da aşmaz, o ayrı). Umursamaz adamın ise, berbat bir korkudan başka hiçbir inancı yoktur.”¹¹³

Burada Tanrı üzerine düşünen, hislerini ölçüp tartan ateistlerin aslında Tanrı'nın koşulsuz sevildiği ruhani alana ne denli yakın oldukları vurgulanmıştır. İnsan ancak korkularından arındığı ve Tanrı'nın merhametine sığındığı ölçüde mutlu olabilecektir. Bu durum Suç ve Ceza romanında Sonya'nın katil olan Raskolnikov'a verdiği öğütte şöyle dile getirilmiştir:

¹¹¹ Stefan Zweig, *Üç Büyük Usta*, s. 326-327.

¹¹² Abdülbaki Güçlü vd., *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002, s. 431

¹¹³ Dostoyevski, *Ecinniler*, s. 1481.

“Hemen şimdi, şu anda, bir dört yolağzına koş, yere kapan, önce kirlettiğin toprağı öp, sonra dört bir yana eğil, bütün dünyayı selamla ve “Ben öldürdüm!” diye bağır, o zaman Tanrı sana yeniden hayat verir. Acı çekmen, günahlarının kefareti ödemen gerek! Sana gereken şey acı çekmek, böylece işlediğin günahlardan temizlenmektir. Tanrı olmadan nasıl, nasıl yaşanabilir?”¹¹⁴

Raskalnikov Sonya'nın deneyim ve mücadele yoluyla edinilmemiş olan, saf ve yürekten gelen imanını sorguladığında Sonya'nın ona ‘Tanrı olmadan nasıl biri olurdu?’ şeklinde cevap vermesi Sonya'nın içindeki inanma isteğini özetler niteliktedir. Dostoyevski de kişinin Tanrı'ya mutlak ve sualsiz olarak inanmasının ve ona sevgi ile bağlanmasının doğru olacağını belirtmektedir. O Tanrı'nın varlığı ile ilgili olarak akli çıkarımlarda bulunmanın ve deliller aramanın gereksiz olduğu mesajını vermektedir. Sonya'nın inancı da bu tarzda bir inançtır. Nietzsche'nin de bahsettiği gibi: “Başlangıçtan beri varolan, ruhani olana bebek saflığında bir geri dönüş” söz konusudur.¹¹⁵ Ancak Dostoyevski bu noktada her bireyin iman mücadelesi vermek durumunda kalmadığını ve varoluşsal olarak aynı ruhani karaktere sahip olmadığını da eklemektedir.

Dostoyevski'nin düşünce dünyasında yapılan kötülükten duyulan pişmanlık ve iyi olma arzusu karakterlerin vicdanlarında yaşanan bir hesaplaşmaya dönüşür ve bu hesaplaşma sonucundaki vicdani kanaatleri onları ya Tanrı'ya imana ya da Tanrı'yı inkar etmeye götürmektedir. Karamazov Kardeşler romanında İvan karakteri de kendi içinde iman ve inkâr arasında gelgitler yaşayan kuşkulu bir bireydir. O yaşadığı gelgiti romanın birçok farklı yerinde şu cümlelerle ifade eder:

“İnanıyorum ama neye olduğunu ben de bilmiyorum”¹¹⁶, “Tanrının gerçekten varolması değildir garip olan. Ama böyle bir düşüncenin -Tanrının gerekliliği düşüncesinin- insanoğlu gibi yabani, zararlı bir yaratığın içinde yer etmesi pek şaşılacak bir durumdur. Öylesine kutsal, öylesine duygulandırıcı, öylesine akıllıca, öylesine onur verici bir düşüncedir bu! Bana gelince, bu konuda düşünmemeye karar vereli çok oluyor: Tanrı mı insanı, insan mı Tanrıyı yarattı? Hiç düşünmüyorum...”¹¹⁷, “Tanrıyı

¹¹⁴ Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, s.948-949.

¹¹⁵ *The Portable Nietzsche*, Edited by Walter Kaufmann, New York: The Viking Press, Inc., 1954, s. 602.

¹¹⁶ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 162.

¹¹⁷ Dostoyevski, a.g.e., s. 264

reddetmiyorum Alyoşa, sadece giriş biletini üstün saygılarımla geri veriyorum”¹¹⁸ demıştır. İvan inançsızlığı temsil ederken kardeşi Dimitri Karamazov ise inanan biri olmasına rağmen İvan’ın sözleri üzerine kendi inancı üzerine şüpheler yaşadığını farkeder ve şöyle der: “Oysa bana acı veren yalnızca Tanrı. Ya gerçekten de yoksa? Ya Rakitin haklıysa? Kişioğlunun bir uydurmasıysa bu? O zaman yeryüzünün, evrenin tek sahibi insandır. Çok hoş bir şey bu! Yalnız şu var, tanrısız insan nasıl erdemli olabilecek? Kafamı kurcalayan soru bu işte! Çünkü o zaman kimi sevecek kişioğlu? Kime minnettar olacak, kime ilahiler okuyacak? Ben böyle söyleyince gülüyor Rakitin. Kişioğlunun Tanrı olmadan da insanlığı sevebileceğini söylüyor. Yo, bunlar o sümüklüböceğin iddiaları, aklım ermez benim.”¹¹⁹

Dostoyevski mektuplarından birinde hayatının sonuna kadar şüphe içerisinde yaşayacağını düşündüğünü ve bunun ona büyük acı verdiğini belirtir.¹²⁰ Dostoyevski’nin romanlarından yola çıkıldığında onun Ortodoksluğu kabul edişinin bir bakıma biçimsel bir nitelik taşıdığı izlenimine kapılmak mümkündür çünkü onun Hristiyan inancının ötesinde şüpheyile yoğrulmuş bir mistisizmi benimsediği görülmektedir. Dostoyevski her ne kadar ilerleyen yaşlarında imanının sezgi ve duygu odaklı olduğunu hissettiğini belirtmiş olsa da onun imanında kademeli olarak tecrübe ve akıl yoluyla edinilmiş bir inancın da izlerini rahatlıkla sürebiliriz. Genç yaşında idamla yüzyüze gelmesi, çektiği bitmek bilmeyen maddi sorunlar, evladını kaybetmesi ve sara hastalığının ona yaşattıkları göz önüne alındığında genç yaşlardaki ütöpik fikirlerinden gitgide koparak huzuru inancında aradığını görmekteyiz.

Dostoyevski Tanrı’ya iman hususunda delillerin yanı sıra mucizelerin varlığının da şart olarak görülmesini doğru bulmamaktadır. İman insanın özgür iradesine bağlı bir durum olduğu için kişi mucizeye bile ancak inanmak isterse inanacaktır. Örneğin gerçekçi biri mucizeye tanık olsa dahi onu akıl yoluyla izah girişiminde bulunacaktır. İnanmak için mucize bekleyen kimse ise zaten inanma önkoşulunu içinde barındırdığı için onu imana sevk eden mucizenin kendisi değil yine onun inanma eğilimi olacaktır. Bu durumda Dostoyevski’nin düşünce dünyasında mucize imanı değil iman mucizeyi meydana getirebilir. Ancak inanmak isteyen kişi mucizeyi düpedüz olduğu şekliyle fark edebilecektir. “Karamazov Kardeşler”de bu duruma şu şekilde değinilmiştir:

¹¹⁸ Dostoyevski, a.g.e., s. 275

¹¹⁹ Dostoyevski, a.g.e., s. 621

¹²⁰ Dostoyevski’nin Mektupları, s. 65-66.

“Tanrıtanıamaz gerçek bir gerçekçi, mucizeye inanmasını sağlayacak gücü, yeteneği, her zaman bulur içinde; mucize açık seçik olursa gerçeği kabul etmektense, duygularına inanmaz. Mucizeyi kabul etse bile, o zamana kadar habersiz olduğu bir gerçek olarak kabul eder onu. Gerçekçide mucize inancı doğurmaz, inanç mucizeyi doğurur. Gerçekçi bir kere inandıktan sonra, gerçekçi olduğu için mucizeyi de kesinlikle kabul etmek zorundadır. Havari Thomas görmeden inanmayacağını söylemiş, görünce de "Tanrım benim, Rabbim! " demişti. Onu inanmak zorunda bırakan mucize miydi? Bu sorunun en akla yakın yanıtı "hayır"dır. İnanmak istediği için inanmıştı. Hem belki daha önce, hatta "Görmeden inanmam" dediği zaman bile yüreğinin derinliklerinde inanıyordu.”¹²¹

1.6. İsa Ve Büyük Engizisyoncu Diyalogu

Dostoyevski'nin en fazla felsefi ve teolojik argüman içeren romanı olarak bilinen 'Karamazov Kardeşler'in en etkileyici bölümlerden birisi de inançsız olan İvan karakterinin oldukça dindar olan kardeşi Alyoşa'ya "Büyük Engizisyoncu" hikayesini anlattığı bölümdür. Bu bölüm Dostoyevski'nin inanç, özgürlük, siyaset ve dünya görüşünün derli toplu bir özeti niteliğindedir. Hikayede Hz. İsa, engizisyonun en katı biçimde uygulandığı dönemde Seville kentinde ortaya çıkmaktadır. Halk O'nu tanır ve büyük bir sevgiyle karşılar. Ancak Seville Katedrali papazı, Hz. İsa'yı sorgulamak üzere tutuklatır ve buna halktan hiçbir tepki gelmez. Aksine tutuklama sırasında katedral papazını yerlere kadar eğilerek selamlarlar. Bu bölüm, Hristiyanlık ve kilisenin dini kurumsallaştırması üzerine oldukça sert eleştiriler içeren önemli bir bölümdür. Sorgulama esnasında Hz. İsa hiç konuşmaz; papaz ise Hz. İsa'ya şunları söyler:

“Ürkünç, zeki, yüce ruh çölde konuşmuş seninle, kitaplarda yazılıdır bu, sözde "yolunu şaşırtmak" istemiş. Öyle mi? Sana üç sorusuyla bildirdiği, kabul etmediğin, kitaplarda adı "yol şaşırtıcı" diye geçen şeylerden daha bir gerçek şey var mıdır? Aslında, yeryüzünde gerçek, ulu bir mucize olmuşsa, o gün, bu üç soru bir mucizeydi. Yalnızca denemek için şöyle düşünebilsek: Ürkünç ruhun sorduğu bu üç soru kitaplardan silinip gitse, onları yeniden bulup, düşünüp kitaplara yazmak gerekse; bunun için dünyanın en bilge kişilerini, yöneticilerini, elin bilginlerini, bilim adamlarını, filozoflarını, ozanlarını toplayıp şöyle deseler: Düşünün taşının, üç soru bulun, ama bu soruların, gerçekle çelişmemelerinden başka, üç sözcükte, yalnızca üç tümcede dünyanın, kişiöğlunun bütün

¹²¹ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*,s.47.

geleneğini anlatmaları gerekmektedir. Yüce, zeki ruhun çölde sana gerçekten de sorduğundan kuşku edilemeyecek o üç soruya güç, derinlik bakımından yaklaşabilecek bir soru bile bulunabileceğini sanıyor musun? Yalnızca bu sorular, onların ortaya çıkışındaki mucize bile karşısındakinin geçici, dünyasal değil ölümsüz, gerçek bir zeka olduğunu göstermeye yetiyor. Çünkü insanlığın geleceği tüm olarak bu sorularda dile gelmiş, kişiğünün yeryüzündeki çözümlenememiş, tarihsel çatışmaları bu sorularda biçimlerini bulmuştur sanki. O zaman şimdiki kadar açık seçik olamazdı bu sorular, böylesine rahat anlaşılamazdı. Çünkü geleceği bilemez insan. Ama şimdi on beş yüzyıl geçti aradan, her şeyin bu üç soruda öylesine kesinlikle haber verildiği, olayların burada söylenenlere öylesine uyduğu kanısındayız ki, bunlara bir şey eklemek, ya da çıkarmak olamaz!”¹²²

Ve devam eder papaz:

“Kendin söyle, Sen mi haklıydın, o zaman seni sorguya çeken mi? Birinci soruyu anımsa. Kelimesi kelimesine olmasa bile, anlamı aşağı yukarı şöyleydi: "İnsanların arasına katılmak istiyorsun, hem de elin kolun boş ... Özgürlük sözcüğünü götürüyorsun onlara yalnızca, oysa onlar basit, doğuştan bayağı yaratıklar oldukları için bu sözcüğü anlayamayacaklardır. Korkacaklardır, dehşete düşeceklerdir. Çünkü kişiğülü için özgürlük sözcüğünden daha anlamsız bir şey olamaz! Oysa şu kızgın çöldeki taşları görüyor musun? Onları ekmek yap, insanlar koyun sürüsü gibi gelirler peşinden. Elini çekeceksin, ekmekten onları yoksun edeceksin diye korkudan tir tir titreyerek uysal uysal geleceklerdir peşinden. " Ama kişiğölunun özgürlüğünü elinden almayı istemedin sen, bu öneriyi reddettin. "Onların bana bağlılıklarını ekmekle satın alırsam özgürlük nerede kalır?" diye düşündün."Kişiğölü yalnızca ekmekle yaşamaz" dedin. Ama Toprak Ruhunun bu ekmek uğruna sana baş kaldıracağını, seninle cenkleşeceğini, seni yeneceğini, bütün insanların "Bu canavarın dengi yok, bize gökten ateşi indirdi" diye bağırarak onun peşinden koşacağını biliyor musun? Yüzyılların geçeceğini, insanların kendi akılları ve bilim ağzıyla konuşmaya başlayacaklarını, dine karşı suç işlemek diye bir şeyin, dolayısıyla günahın olmayacağını, yalnızca açların bulunduğunu söyleyeceklerini biliyor musun? Sana karşı kaldırılan, senin tapınağını yıkacak olan sancakta "İnsanı doyur, sonra erdem iste ondan!..." diye yazıyor.¹²³

Papaza göre insanoğlu ona sunulan vicdan özgürlüğüne hazır değildir. Özgürlük fikri onlar için çekici olduğu kadar aynı zamanda en acı verici olanıdır da. Hz. İsa'nın insanlığa taşıyamayacağı bir yük yüklemesini Katolik Kilisesi önlemiş ve O'nun eserini "düzeltmiş"; mucizeden, sır ve otoriteden oluşmuş bir sistemle insanlardan özgürlüğü

¹²² Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.282.

¹²³ Dostoyevski, a.g.e., s.282-283.

alıp yerine mutluluğu sunmuştur. Diyalogun devamında papaz Hz İsa'nın hiç konuşmamasına giderek sinirlenerek sırrını açığa vurur ve 'Seninle değil, Onunlayız, sırrımız bu işte! Hanidir bıraktık Seni, sekiz yüzyıldan beri Onunlayız.'¹²⁴ der. Burada büyük engizisyoncunun şeytanın tarafını temsil ettiği yorumu yapılabilir. Papaz dünyanın bütün krallıkları teklif edilen ama bu teklifi reddeden İsa'nın bu şansı kaçırdığını ama kilisenin Roma'yı ve Sezar'ın kılıcını alarak kendilerini dünyanın kralları olarak ilan ettiklerini belirtir. Sorgu Yargıcı'na göre Hz İsa'nın ilk hatası insanoğlu için ekmek yerine özgürlük istemesidir. İkinci hatası ise ona sunulan krallıkları reddederek yeryüzünde insanları kontrol altında tutacak ve onları seçim özgürlüğünden kurtaracak bir egemenliği elinin tersiyle itmiş olmasıdır. Oysa ki insanlar bir parça ekmek için onun verdiği özgürlüğü ve değer yargılarını satmışlardır ve otoriteye bağlı yaşamayı seçmişlerdir. Sorgu Yargıcının Hz İsa'yı eleştirdiği bir diğer konu ise mucizedir. İsa, Tanrı'ya olan inancının sınanmasını ve Tanrı'nın varlığını mucize yoluyla kanıtlamak adına çarmıhtan inmesinin istenmesini de kabul etmemiştir. O insanların inanmak için mucizeye gerek duymadıklarını düşünmektedir. Sorgu yargıcına göre ise insanlar mucizeyi reddettikleri anda Tanrı'yı da inkar edeceklerdir ve insanların hayatta Tanrı'dan çok mucize aradıklarını dile getirir.¹²⁵ Hz. İsa insanların inancını mucizeye bağlamak istememiş özgür imanının ve saf sevginin esas olduğunu göstermek istemiştir.

Dostoyevski'ye göre özgür insan inanmak için kanıta, erdemli olmak için ihtiyaçlarının karşılanmasına gerek duymaz. Özgür bilincin acı verici yükü, dünyevi ihtiyaçlarını edinebilme kaygısı ya da başkalarının inanıp inanmaması, onu özgürlüğünü bile isteye feda etmeye itecek güçte olmamalıdır. O sadece kalbi, ruhu ve Hz İsa'nın varlığını örnek alarak inanabilir. Edward Wasiolek'in deyimiyle "Onun özgür imanı mutlak bir varoluşsal sıçramadır ve bu yüzden mantıksal kanıtlarla ve maddi ya da psikolojik ihtiyaçlarla sınırlandırılmaz."¹²⁶ Büyük Sorgu Yargıcına göre ise insan her zaman rahatı ve ihtiyaçları uğruna özgürlüğünü feda etmeye hazırdır ve İsa onların bu zayıflığını fark edememiştir. İvan Karamazov'un tabiri ile insanlar iyiyi kötüyü diledikleri gibi seçme hakkına pek değer vermezler; rahatı, hatta ölümü tercih ederler.

¹²⁴ Dostoyevski,a.g.e.,s.287.

¹²⁵ Dostoyevski,a.g.e.,s.286.

¹²⁶ Edward Wasiolek, *Dostoyevsky- A Revolutionary Conservative*, s.6.

Hikayedeki görüşme esnasında Hz İsa tek kelime etmez, sadece papazı içtenlikle dinler ve monoloğun sonunda yaşlı adama sessizce yaklaşır ve onu öper. O'nun verdiği tüm cevap bu öpücükten ibarettir. Dostoyevski bu noktada Hristiyanlık dininin en temel taşının sevgi kavramı olduğunu vurgulamak niyetindedir.

Ona göre Tanrı olmazsa ahlaki seçimler hususunda sınırsız olasılıklar ihtimali ortaya çıkacak ve bu da insanlara sınırsız bir özgürlük yükü yükleyecektir. Din insanların bu özgürlüğünü onlara güvenlik vaad ederek zaptetmektedir. Oysa özgürlüğün gerçek bir özgürlük olabilmesi için Tanrı tarafından verilen bir şey değil de bağımsız bir özgürlük olması gerekmektedir. Tanrı olmaksızın insanoğlu ahlaki yönden yol göstericisiz kalır ve kişisel sorumluluk ve sınırsız özgürlüğün ağırlığına mahkum olur. Papaza göre tek başına Tanrı fikri ve seçim özgürlüğü kişiyi belirsizlik çıkmazına sokar, dinin yol gösterici ahlak rehberliği olmazsa kişi kendi yolunu bulamaz, özgürlüğün altında ezilerek nihilizm, anarşi ve mutsuzluk sorunlarıyla uğraşmak durumunda kalır. Bu yüzden insanoğlu bir nevi kölelik pahasına da olsa kilise, din ve hatta siyasi kurumlar etrafında birleşmek zorundadır. Bu yüzden artık insanoğlunun İsa'ya ihtiyacı yoktur; onun yerine onun adına insanlara mutluluk vadeden ve onlara hükmeden kilise vardır. Artık din ve kilise Hz. İsa'nın kendisinden daha önemli hale gelmiştir. Kilise insanların vergilerini ödemeleri ve otoriteye boyun eğmeleri karşılığında onlara kolay yoldan bir kurtuluş vaatmektedir.

Dostoyevski bu hikayeye din ve inancın karıştırılmaması gerektiğini dile getirmektedir. Aslında İsa adına konuşanlar ve hükmedenler İsa'nın bizzat savaşmak zorunda kaldığı kurumlardır. Bu kurumlar erişilmez ve soyut bir Tanrı kavramı yerine insanların somut bir bağ kurabilmelerini sağladıkları ve inancı anlamaları için bir dil oluşturarak onların hayatını kolaylaştırdıkları iddiasıyla kendilerini vazgeçilmez kabul ederler. Sonuç itibariyle hikaye İsa'nın bugün yeryüzüne tekrar inecek olsa onu temsil eden dini kurumların aslında O'ndan ne denli kopuk olduklarının farkedilmesi açısından çok zekice kurgulanmıştır. Hz İsa inançsızlığı temsil eden Büyük Sorgu Yargıcı'na dinin verebileceği yegane cevapla karşılık verir, bu bağışlama, merhamet ve sevgidir.¹²⁷

Papaza göre insanların bilincini kontrol edebilecek sadece üç güç vardır: mucize, gizem ve otorite. Eğer insanlara mucize bahşedilmezse onlar mucize kabul ettikleri

¹²⁷ *Dostoevsky: A Collection of Critical Essays*, Edited by Rene Wellek, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J.-2012, s.12.

başka şeylerin varlığına yöneleceklerdir. Bu bilim ya da başka bir kavram olabilir. İnsanların bu zayıf yönünü görerek yardım etme kisvesi altında, kilise gibi insan temelli kurumlar bu zaafi kullanmış ve İsa'nın reddettiği hediyeği geri çevirmeyerek otorite karşılığında artık İsa'yı değil Şeytanı takip etmektedirler. Bunu yaparken de insanları cennet ödülü hayaliyle rahatlatmaktadırlar.¹²⁸ Hikayeyi dikkatle ve sessizce dinleyen Alyoşa ise İvan'a bu anlattıklarının Hz İsa'yı küçük düşürmenin aksine onu övdüğünü söyler. Alyoşa'ya göre Büyük Sorgu Yargıcı Tanrı'ya inanmamaktadır fakat o yine de bu yaşlı adamın insanlık için acı çektiğini ve insanlığa olan derin sevgisini de görmezden gelemez.¹²⁹

Hikaye tek başına Hristiyanlık dininin kurumsallaşmasına dair çetin bir tartışma içermektedir fakat romanın bütününe bakarsak bu bölüm, bir çok karakterin romanın farklı bölümlerinde inançlarının sarsılmasına ilişkin sergilediği ve sadece gerçek sevginin iyileştirebileceği ruhsal yaralanmalardan sadece birisini anlatmaktadır.¹³⁰

Cassedy'ye göre Yargıç ve Zosima Dede'nin öne sürdüğü düşünceler yapısal ve mantıksal olarak benzerdir. Örneğin; Yargıca göre bu dünya da adalet yoktur çünkü bu hislerimizle farkedilemez; bunu etrafımızda gelişen olaylarda Tanrı'nın adaletini görmekte zorlanmamızla örneklendirir.

Engizisyoncunun görüşlerinin altında gerçekliğin bizim algımız, hislerimiz dışında varolamayacağı ya da Tanrı'nın adaletli ve kadir-i mutlak olmadığı varsayımı yatar. Bu durumda adalet ne bu dünya da ne de bir sonrakinde varolmayacaktır. Zosima Dede'ye göre de adalet vardır ama bizim tarafımızdan algılanamaz. Tanrı yaşadıklarımıza algımıza uygun bir şekilde cevap vermese dahi biz bu durumu kabul ederiz çünkü zaten Tanrı'nın kendisi de algılarımızla ulaşılabilir değildir. Tanrı'nın adil ve kadir-i mutlak olduğu fakat gerçekliğin bizim algılarımızın dünyası dışında varolduğu varsayımı, bizi adaletin ne bu dünya da ne de bir diğer dünya da farkedilemeyebileceği sonucuna götürür. Görüldüğü üzere inanç ve inançsızlığı temsil eden bu iki zıt şahsın fikirleri arasında aslında bir bakıma paralellik bulunmaktadır fakat

¹²⁸ Malcolm V. Jones, *Dostoyevsky After Bakhtin: Readings In Dostoyevsky's Fantastic Realism*, University Of Nottingham, Cambridge University Press,1990,s.172

¹²⁹ Linda Ivanits, *Dostoyevsky And The Russian People*, Published in The United States of America by Cambridge University Press, New York, 2008,s.178

¹³⁰ Lee Trepanier, *The Politics and Experience of Active Love in The Brothers Karamazov*, Perspectives on Political Science-Fall 2009, Volume 38, Number 4,s.198

sonuçta varılan nokta her iki taraf için bambaşkadır. Yargıç, İsa'nın ilahiliğine aldirmaksızın mucize, gizem ve otorite kavramlarının devlet gibi insan kaynaklı kurumlar yoluyla insanlara sunulmasını önerirken; Zosima Dede ise bu üç kavramın zaten bizzat günlük hayatımızda, Ortodoks Hristiyanlığında vurgulandığı üzere ilahiliğin tecrübe edilmesinde, gerçek sevgi kavramıyla harekete geçirildiğini söyler. Gizem, yaşamımızda acı çekme sorumluluğunu kabul etmektir çünkü inananlar olarak hepimiz birbirimize karşı sorumluyuzdur. Otorite ise insanların gönüllü olarak İsa'yı model alarak sevgi etrafında birleşmeleridir.

2. DOSTOYEVSKİ VE ATEİZM

2.1. Evrende Kötünün ve Acının Varlığı Düşüncesi

Karamazov Kardeşler romanında İvan, kardeşi dindar Alyoşa ile konuşurken dünya da çocuklara yapılan işkencelere örnek olarak dehşet verici bir hikaye anlatır ve Tanrı'nın emsalsiz bir kudrete sahip olduğu halde nasıl tüm bu olanlara kayıtsız kalabildiği konusunda görüşünü dile getirir. Alyoşa'nın buna yanıtı Zosima Dede'den öğrendiği şekliyle, Tanrı'nın olanlara dair yargısının ve bilgisinin, gizemli ve biz insanlara anlaşılmaz olduğudur. Yani insanoğlunun zihni bu yaşananları değerlendirmede yetersiz ve aciz kalmaktadır. İvan ise sadece akli ve mantığı ile düşünen bir birey olarak tüm bu yaşananları değerlendirmede kendisini aşan bir yetiden yoksun olduğunun bilincindedir.

Bu problem aslında Epikuros'tan beri tartışılan bir sorundur. Epikuros, bu problemi ünlü bir ikilem halinde ele almış ve insanlığın düşünce serüvenine armağan etmiştir. Onun ikilemi kısaca şu şekilde özetlenebilir:

“Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da, gücü mü yetmiyor? O halde O gücü sınırsız olarak tanımlanamaz. Gücü yetiyor da kötülükleri önlemek mi istemiyor? O halde kötücüdür. Gücü yetiyor ve engellemek de istiyor mu? O halde kötülük nereden geliyor?”¹³¹ Her şeyi bilen ve kadir-i mutlak olan Tanrı'nın, sonsuz iyiliği ile uyumlu olarak bütün kötülükleri önlemesi durumunda ise insan, eylemlerinde ve davranışlarında

¹³¹ David Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tuncay, Ankara, 1979, s.165.

seçim özgürlüğünden mahrum bırakılmış olacak nefret, merhamet gibi karşıt duygulardan haberdar olmayacaktır.

Sadece kötülük olgusunu ele alarak Tanrı'nın varlığını yok sayma noktasına gelenlerden birisi de Voltaire'dir. O da Epikuros gibi problemi, ilahi sistemi bir bütün olarak değerlendirmeden ele alır ve şöyle der: "Eğer Tanrı iyi ise, kötülüğü yok etmeyi istemelidir ve eğer mutlak kudret sahibi ise, kötülüğü yok edebilmelidir; ancak ne yazık ki kötülük vardır; o halde ya Tanrı mutlak kudret sahibi değildir ya da iyi değildir."¹³² O halde Tanrı'nın kötülüğü yok etmemesi bunu yapmaya gücünün yetmediğini ya da kötülük karşısındaki çaresizliğini mi göstermektedir? Ya da Tanrı'nın iyi olması, kötülüğü mutlaka yok etmesi zorunluluğunu beraberinde mi getirmektedir? Epikuros ve Voltaire gibi düşünenler Tanrı'nın varlığını ve emirlerini kabul ediyorlarsa, buyrulduğu üzere insanların bu dünya da iyi ve kötü ihtimaller içerisinde bir sınava tabii olduklarını ve bunun neticesinde ahlaki olarak tümüyle iyi olan başka bir dünyanın varlığıyla ödüllendirilebileceklerini göz önüne almaları gerekmektedir. Diğer taraftan Tanrı'nın emirlerine bağlılıkları yok ise de bu karşı koymalarını ve itirazlarını zaten inanmıyor oldukları ve koşulsuz iman etmeyi seçmedikleri Tanrı'ya değil, tüm bu olumsuzlukların yaşandığı yer olan dünyaya ilişkin kurumlara ya da doğrudan bireylere yöneltmeleri doğru olacaktır. İnsanın meleklerden farklı olarak iyi ve kötüyü tanıma, birbirinden ayırt edebilme ve istediğini seçebilme özgürlüğünün olmadığı bir dünya da zaten bu düşünürlerin Tanrı'ya eleştirel bakabilme kabiliyetleri de olmayacaktır.

Dostoyevski de romanlarında inançlı karakterlerinin görüşlerini tüm yönleriyle titizlikle işlediği ölçüde ateist ve deist karakterlerinin görüşlerini de aynı titizlikle ele almıştır. Dostoyevski romanlarında karakterler Tanrı ve kötülük arasında bir çeşit bağın olup olmadığını sorgulamaktadırlar. "Suç ve Ceza"da kendisi verem olan üç çocuk sahibi Katerina İvonava'nın kocası da sarhoşken atlı arabanın altında kalarak ölür ve bunun üzerine "Allah büyüktür, Allah'tan umut kesilmez!" diyen papaza verdiği cevapta yaşadığı deneyimlerden yola çıkarak Tanrı ile kötülük fikrini nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. O papazın sözlerine "Evet... büyüktür, ama nedense bizim için değil!" diyerek cevap verir.¹³³ Papaz kadının söylediğine sessiz kalır. Kocasının içkili olması kendi hatasıdır ancak kadının veremli olması ve çocukların

¹³² Roy Weatherford, *The Implications of Determinism*, Routledge, London and New York, 1991, s. 177.

¹³³ Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, s.429.

halinin ne olacağı gibi sorunlar izahı oldukça zor bir durum ortaya çıkarmaktadır. Yazar özellikle “Karamazov Kardeşler” romanında ateist olarak kabul edilen İvan karakterine, en az dindar kardeşi Alyoşa kadar dini görüşlerini ifade etme fırsatı tanımıştır. İvan Tanrı’nın varlığına, onu algılayabilme yetimize ve evrendeki kötülüğün varlığına ilişkin şunları dile getirmiştir:

“On sekizinci yüzyılda ihtiyar bir günahkar, Tanrı olmasaydı onu icat etmek gerekirdi demişti. Gerçekten de Tanrıyı icat etmiştir kişiöğlü. Tanrının gerçekten varolması değildir garip olan. Ama böyle bir düşüncenin -Tanrının gerekliliği düşüncesinin- insanoğlü gibi yabani, zararlı bir yaratım içinde yer etmesi pek şaşılacak bir durumdur. Öylesine kutsal, öylesine duygulandırıcı, öylesine akıllıca, öylesine onur verici bir düşüncedir bu!

Ve şu şekilde devam eder:

“Tanrıyı olduğu gibi, bütün sadeliğiyle kabul ediyorum. Ama şunu da belirtmeliyim: Eğer Tanrı varsa, gerçekten de dünyayı o yaratmışsa, onu Euclide geometrisine göre kurduğunu, insan aklınınsa ancak üç boyutu kavrayabilecek güçte olduğunu kesinlikle biliyoruz... Tanrıya akıl erdirmekten çok uzağım demektir. Bu tür sorulara yanıt bulacak yetenekte olmadığımı, ancak Euclide’i anlayabilecek dünyasal bir zekam olduğunu kabul ediyorum, dünya dan ötede sorunları çözmek kim, ben kim öyleyse!... Tanrıyı seve seve kabul ediyor, üstelik onun hikmetine, hiç akıl erdiremediğimiz amacına, hayata, hayatın anlamına, sözde hepimizin katılacağı sonsuz yaşama, evrenin yöneldiği, “Tanrıya götüre” kutsal sözlere, hepsine, evet hepsine inanıyorum. Bu konuda çok şey söylenmiştir. Öyleyse doğru yoldayım, ne dersin? Ama sonuç olarak, varolduğunu bildiğim halde kabul etmiyorum dünyayı, olamaz diyorum. Dikkat et, kabul etmediğim Tanrı değil, dünyayı, onun yarattığı dünyayı, Tanrının dünyasını kabul etmiyorum, kabul etmiyorum.”¹³⁴

Alyoşa ile konuşmasında bunları dile getiren İvan için sorun, özellikle çocuklara karşı büyük kötülüklerin yapıldığı bu denli rezil bir dünyanın kabul edilmesidir. İsyan adlı bölümde İvan çocukların acı çektiği bir dünya yarattığı için Tanrı’ya isyan eder. Bu durumda İvan’ın ateist olduğunu iddia etmek zordur çünkü gerçek bir ateistin varlığını kabul etmediği bir şeye karşı öfke duyması çelişkili bir durum meydana getirecektir.¹³⁵ İvan, Tanrı’nın varlığını inkar etmediğini ancak onun verdiği bileti geri çevirmeyi seçtiğini belirtir. İvan’ın burada, Tanrı’nın çocuklara yapılan zulme engel olmamasını

¹³⁴ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.264-265.

¹³⁵ Meredith, *The Reification of Evil and The Failure of Theodicy: The Devil in Dostoevsky’s The Brothers Karamazov*, s. 2.

anlamadığını belirtmesi Tanrı'yı kabul etmekle birlikte O'nun sıfatlarını sorguluyor olduğunu göstermektedir. Oysa ki İvan'ın örnek olarak anlattığı hikayede, çocuğun çektiği acı dünyevi bir hatadan, annenin özgürlüğünü kötüye kullanmasından kaynaklanmaktadır. Bir inanan için bu tarz davranışların ilahi buyruklarla tamamen zıt düştüğü açıktır ve anne iradesini kötü yönde kullanmayı seçmiştir. İvan ise bu duruma izin verdiği için Tanrı'yı suçlamaktadır ve dolaylı olarak insana bahsettiği özgürlük sebebiyle O'na öfke duymaktadır. Öte yandan eğer insan İvan'ın dilediği gibi sadece iyilikle donatılmış ve sadece iyi davranmakla yükümlü olarak yaratılsaydı onun bir robottan ya da bir melekten farkı kalmayacak dolayısıyla insan vasfını taşıyor olacaktır. Ayrıca özgürlükten yoksun bir insanın yine kendi iradesiyle Tanrı'ya inanıp inanmama konusunda bir seçim yapması olanaksız hale gelecektir. İyi ve kötüyü ayırt edebilme özgürlüğüne rağmen annenin bu tavrı sergilemesi tamamen onun iradesi ile ilgili bir problemdir.

Bu meseleyi olaylardan hareket ederek değil de Tanrı'dan hareketle çözmeye çalışan düşünürler de mevcuttur. Leibniz için Tanrı gerçekten sonsuz hikmet, iyilik ve kudret sahibi olduğu için, mümkün dünyalar içerisinde en iyi dünyayı, yani mümkün olan iyiliğin kötülük kısmına oranla daha üstün geldiği bir dünyayı yaratmak durumundaydı. Yani Leibniz'e göre şu an yaşadığımız dünya zaten mümkün olan dünyaların en mükemmelidir ve Tanrı, kötülüğün bulunmadığı bir dünyayı yaratabilmesi mümkün iken yaratmamıştır. Çünkü böyle bir dünya, kendisinde özgürlük bulunmadığı için özgürlüğün bulunduğu dünya dan daha az iyidir.¹³⁶ Tanrı, insanları günah işlemeyecek fitratta yaratabilirdi ancak o zaman bunun için onları özgür iradelerinden mahrum etmesi durumu ortaya çıkacaktı. Bu tarz bir savunmanın Tanrı'nın kudretini sınırladığına¹³⁷ dair eleştiriler mevcut olsa da pesimistlerin aksine dünyayı bu şekilde değerlendirmek ve bu dünyanın mümkün dünyalar içerisinde en az kötülüğün yaşandığı dünya olarak tasarlandığını ve öyle yaratıldığını düşünmek daha olumlu bir tavidir. Bir takım kötülüklerin varlığı tüm evrenin ya da onu yaratanın kötü olduğu anlamına gelmez. Kötünün olmaması durumunda, bizim iyiyi kavrama ve nitelendirme olanağımızın imkanı da üzerinde düşünölmeye değer bir başka noktadır. O

¹³⁶ Leszek Kolakowski, *Religion*, Fontanal Press, Second Edition ,1993, s.18.

¹³⁷ Nelson Pike, *God and Evil*, Prentice Hall, 1964, s.50.

halde, bizim yaşadığımız dünyayı kendi şartları içerisinde değerlendirmemiz ve onun hakkındaki yargılarımızda bu şartları dikkate almamız gerekli görünmektedir.

Kötülük problemi, Tanrı'nın insan varoluşunu böyle kılmasından kaynaklanan varoluşsal bir sorun değil, varoluşu anlamlandırmaya ve ahlaka dair bir sorundur. Bireyin konuyu bu bakış açısıyla ele alması da onun psikolojisine ve sorumluluk alma bilincine bağlıdır. İvan karakteri de umutsuz ve karamsar yapısından dolayı kötülüğü dünyevi bir problem olarak görmez ve metafizik boyuta taşır. Ancak, Nelson Pike'in da ifade ettiği gibi, "kötülük problemi din açısından Tanrı'nın varlığı için ciddi bir problem olmadığı gibi teoloji için de bir tehlike değildir." Çünkü Tanrı'nın varlığı bir inanç unsuru olup inananları tarafından da koşulsuz olarak kabul edilmiştir.¹³⁸

Sevgi dolu bir Tanrı fikri ile dünya daki kötülükleri uzlaştırmaya çalışan Dostoyevski, ateizmi derinlemesine incelenmiş ve sonuç itibariyle kalp ve ruh ile benimsenmiş bir inancı ön plana çıkarmıştır. Dostoyevski'ye göre insanı ateizme yönelten şey, yapılan bilişsel sorgulamaların sevgi ile değil de isyankar bir tavır ile değerlendirmesidir. Bu kişiler artık şeytan tarafından yönlendirilmektedirler. "Ecinniler" romanına da ilham kaynağı olan, Luka İncilinden alınmış şu bölüm konuyu açıklar niteliktedir:

"İleride, dağda otlayan bir domuz sürüsü vardı. Ecinniler domuzların içine girmek için O'ndan izin istediler, O da izin verdi. Ecinniler insanoğlunun içinden çıkıp domuzların içine girdiler. İçinde ecinni olan domuzlar koşarak kendilerini uçurumdan göle atarak boğuldular. Olan bitene şahit olan çobanlar, gördüklerini köylerde şehirlerde anlatmaya başladılar. İnsanlar onları görmeye koştu. Dağda içinden ecinnilerin çıktığı insanı giyinmiş kuşanmış, akli başında, İsa'nın ayakları dibinde oturur halde bulunca korkuya kapıldılar. İçine ecinni giren insanoğlunun nasıl kurtulduğunu görenler görmeyenlere anlattılar."¹³⁹

Dostoyevski için Tanrı'nın varlığı meselesi hakikatin farkedilmesiyle ilgili değil konuyla bağlantılı şüphelerin bertaraf edilmesiyle ilgilidir. Ona göre şüpheyi doğuran en önemli neden de kötülük problemidir. Dirscherl'in tabiriyle Dostoyevski'nin Tanrı fikriyle en çok ilgilendiği romanı olan Karamazov Kardeşler, "ateizme karşı derine

¹³⁸ Aydın Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm: Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları*, Kaknüs Yayınları, Furkan Kitaplığı, İstanbul, 2001, s. 209.

¹³⁹ *Luka'nın İncili*, 8. bölüm, s.32-36, Site: <http://incil.info/kitap/Luka/8>

inilmiş iman” ekseninde yazılmıştır.¹⁴⁰ Dindar Alyoşa ve ateizmi savunan kardeşi İvan arasındaki tüm tartışmalar Tanrı ve şeytanın insan kalbinde süregelen savaşını anlatmaktadır. Özellikle çocukların yaşadığı işkenceler her iki karaktere de mantıksız ve haksız görünmektedir ve İvan kardeşi Alyoşa’nın sevgi ve merhamet dolu kalbine hitap ederek bu olanları nasıl olduğu şekliyle kabullenebildiğini sorgular. Alyoşa ise inancını tüm insanlık için çarpmaya gerilerek acı çeken İsa’yı örnek göstererek savunur. Alyoşa’ya göre her birey tüm insanlık için sorumludur ve bu yüzden Adem ve Havva’nın ilk günahı da dahil olmak üzere her suç ve sonucunda çekilen her acı tüm inananlara aynı şeyi ifade etmelidir. Gibson Alyoşa’nın bu yorumunu daha da ileriye götürerek şu izahta bulunur: “Eğer bu sorumluluğu gereği kadar hissedebilirsek gelecekte acı çekme kavramını ortadan kaldırabiliriz.”¹⁴¹ Alyoşa’nın Zosima Dede’yi örnek alarak kardeşlerine göstermiş olduğu bu aktif sevgi, Rusya’nın tüm kötülüklerden kurtuluşu için insanların Hristiyanlığı tek sığınak olarak görmeleri yönünden emsal teşkil etmektedir. Fakat Gibson’a göre bu saf Hristiyan ideali soyut ve ulaşılmaz değildir; aksine gerçektir, canlıdır ve inananların yanı sıra başlarında Zosima Dede ve Alyoşa gibi örnekler bulunmaktadır.¹⁴² Dostoyevski aslında yarattığı karakterlerle ateizm fikrinin mantığa uygun bazı ifadelerine karşı inananların tutunacak dalları olduğunu göstermek istemiştir. Her ne kadar ateist karakter İvan için bu yetersiz bir izah olsa da romanda Tanrı’nın gücünün ve takdirinin değişmez olduğu ancak biz insanların bunu anlamak için yetersiz olduğumuz vurgulanmaktadır. Kudreti sınırsız ve adil olan Tanrı’nın, kötülüklerin bulunduğu bu dünya yerine neden onun bir başka versiyonunu yaratmadığı fikri sonuçta İvan’ı nihilizme götürmüş ve aklını kaçırmaya sebep olmuştur. İnsan aklının dünya da olup biteni anlamlandırmada yetersiz kalması ve evrendeki nihai uyum adına iyilik ve kötülüğün yanyana varolması İvan’ı sonsuz bir hiçliğe doğru itmiştir. Fakat ilahi otorite ve buna bağlı olarak da her şeyin ilahi düzene hizmet etmek adına bir nedeni olduğu düşüncesi olmadan, insanların içlerindeki acımasız yönü baskı altında tutmayı seçmeleri mümkün gözükmemektedir. Yine de din

¹⁴⁰ Denis S.J. Dirscherl, *Dostoevsky and the Catholic Church*, Chicago: Loyola University Press, 1986, s.112.

¹⁴¹ Alexander Boyce Gibson, *The Religion of Dostoevsky*, Philadelphia: The Westminster Press, 1973, s.179.

¹⁴² Gibson, a.g.e., s.169.

ve dindarlık söz konusu olduğunda, “hiçbir din, ister ahlaki kötülük olsun ister acı ve ıstırap çekme olsun, dünya daki kötülüğü küçümseyip hafife alamaz.”¹⁴³

Görüldüğü üzere inanmayan bireylerde ise inançsızlık, dünya daki kötülükler üzerinden temellendirilmek istenmiştir. İvan, Alyoşa'ya kötülüklerden yakınırken, evrensel uyum ya da kutsal ahenk adına dahi olsa masumların acı çekmesini kabul edemeyeceğini ekler. İvan'ın isyanı Tanrıya, içinde bulunduğumuz dünya şartlarına ve tüm yaradılışa karşıdır. O Hristiyanlığın sunduğu insan kaderi kavramını kabul etmez ve ilahi adalet fikrine meydan okur. Ona göre insanoğlunun iyi ve kötüyü ayırt edebilmesine hizmet eden kötülüklerin varlığı, küçük bir çocuğun çektiği acı göz önüne alındığında her yönüyle anlamsız gelmeye başlamaktadır. O Hristiyan sevgi kavramının mümkünlüğünü ancak Kant'ın ödev ahlaki fikrinin dayandığı ‘kesin buyruk’ düşüncesinde olduğu gibi kabul etmektedir. Bu durumda geriye sadece Sartre'ın itiraf ettiği gibi, umutsuzluk ve boşunalık hissi kalmaktadır.¹⁴⁴

2.2. Ateizm'in Dayandığı Bazı Sosyolojik ve Psikolojik Temeller

Dostoyevski'nin eserlerinde Tanrı'ya inanan karakterlerin görüşlerinin yanı sıra inanmayanların görüşlerine de gerekçeleriyle birlikte yer verilmiştir. O ateist karakterlerinin fikirlerini en az iman sahibi olanlar kadar güçlü bir şekilde ortaya koysa da neticede bu karakterlerin inançsızlıkları ya kendi yıkımlarıyla ya da toplumda meydana gelen bazı olumsuzluklarla sonuçlanmaktadır. İnançsızlık ‘Suç ve Ceza’ romanında Raskolnikov, ‘Ecinniler’de Krilov, ‘Karamazov Kardeşler’de ise İvan ve Smerdyakov karakterleriyle yoğun bir şekilde işlenmiştir. Bu karakterlerin ateist olma sebepleri birbirlerinden farklıdır. Dostoyevski’de ateist karakterler genelde boşluğa düşmüş, ruhsal olarak yıpranmış, mutsuz ve intihar eğiliminde olan kimselerdir.

Karamazov Kardeşler’de İvan, Tanrı'nın varlığını olduğu gibi kabul ettiğini söylemesine rağmen dünya da olup biteni ona bahşedilen kısıtlı, rasyonel düşünce yapısıyla ele aldığında O'nun yarattığı bu dünyayı ve inançlı olmayı reddettiğini belirtir. Alyoşa ile konuşmasında bunları söyleyen İvan'a göre problem özellikle masum çocuklara yöneltilen büyük kötülükler ve bu denli kötü ve acımasız bir dünyanın kabul edilmesidir. Zosima Dede'ye göre İvan inanç konusunda tam olarak karara varabilmiş

¹⁴³ Alfred North Whitehead, *Religion in the Making*, Fordham University Press, New York 1996, s. 49.

¹⁴⁴ J. P. Sartre, *Varoluşçuluk (Existentialisme)*, Çev: Asım Bezirci, Say Yay., 1996, s. 45-46.

değildir ve çektiği acının kaynağı da tam olarak bu belirsizliktir. O'nun inançsızlığı Smerdyakov'un ki gibi umursamazca ve boş bir inançsızlık değildir. Smerdyakov'da mutlak bir sevgisizlik ve amaçsız bir hınç söz konusudur.¹⁴⁵ Smerdyakov, çocukluk çağının erken dönemlerinde dahi Tanrı inancına karşı alaycı bir yaklaşım göstermiş ve onun bakımını üstlenen kahya Grigori'nin anlattığı yaratılış anlatısına bile olumsuz bir şekilde tepki vermiştir. Henüz 12 yaşında olan çocuk, düşüncesini şu şekilde dile getirir: “Dünyayı birinci gün, güneşi, ayı, yıldızları ise dördüncü gün yaratmış Tanrı. Peki birinci gün nasıl aydınlık olmuş dünya?”¹⁴⁶

İlk yaratıcıyı kimin yarattığı şeklinde bir sorgulama yaparak saf inancın eleştirisini yapmıştır. Bu noktada Smerdyakov'un inançsızlığını temellendirmek için ontolojik bir delilin yokluğundan hareketle yola çıkması, Dostoyevski'nin delilsiz iman görüşüne ters düşmektedir. Smerdyakov'un çok küçük yaşta bile böyle bir düşünce yapısına sahip olması ilginçtir ve Dostoyevski bu karakteri ile bazı kişilerin yaratılış bakımından inançsızlığa meyilli olduğu fikrini ortaya koymuştur. Kardeş olan İvan, Dimitri, Smerdyakov ve hatta dindar Alyoşa'nın bile hatalarından bahsedilirken oldukça ahlaksız biri olan babaları Fyodor Karamazov'un kanını taşıdıkları vurgulanmaktadır. Tabi ki bu genetik faktör Dostoyevski'ye göre inançsızlığın sebeplerinden biri olma ihtimali taşıırken, yine de bunun tek başına ateist düşünceyi açıklamaya yeteceğini belirtmek zordur.

Smerdyakov'un sadece saf iman ve mantık dışı davranma hususlarında değil mucize kavramına dair de ciddi eleştirileri vardır. Mutlak inancın ve imanla bağlantılı olarak mucizelerin gerçekleşeceğine ilişkin beklentinin saçma olduğunu düşünen Smerdyakov mucize ile ilgili olarak şunları söyler:

“Kutsal kitapta, küçücük, buğday tanesi kadar inancı olan insanın bir dağa, kayarak denize inmesini buyurursa, dağın bu buyruğu hemen yerine getireceği yazılıdır. Pekala, Grigori Vasilyeviç, ben zındığım biriyim, ama beni sürekli paylayan siz dini bütün bir insansınız, öyleyse hadi bakalım, karşiki dağa buyurun, denize değil (deniz hayli uzaktadır çünkü), bizim pis kokulu deremize iniversin. İstedığınız kadar bağırın, dağın

¹⁴⁵ Meredith, *The Reification of Evil and The Failure of Theodicy: The Devil in Dostoevsky's The Brothers Karamazov*.

¹⁴⁶ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.150.

bana mısın demeyeceğini, değil dereye inmek, yerinden bile kıpırdamayacağını göreceksiniz.”¹⁴⁷

Yine bir tartışma esnasında işkence görmek ve hayatını kaybetmek pahasına da olsa imanından vazgeçmeyen Rus askerine ait hikâyeyeyle ilgili alaycı bir konuşma yapar ve şu sözleri dile getirir:

“Bu mutlu askerin yaptığı büyük, çok büyük bir kahramanlıktır belki, ama bence, o durumda, ileride korkaklığını iyi işler yaparak bağışlatmak amacıyla canını kurtarmak için Hristiyanlığını inkar etseydi, günah işlemiş olmazdı... Hristiyanlara eziyet, işkence eden insanların elinde tutsaksam, Tanrının adını lanetlememi, dinimi inkar etmemi istiyorlarsa o anda mantığının sesini dinlemeye sonsuz yetkim var demektir. Bir günah söz konusu değildir burada.”¹⁴⁸

Görüldüğü üzere Smerdyakov yalnızca inançsız biri olmakla kalmaz, aynı zamanda iman sahibi insanlara karşı saygısızca bir tutum da sergiler. O her durumu rasyonel olarak açıklayabilceğini düşünür ve mantığına ters gelen hiçbir şeyi kabul etmez. Ancak onun inançsızlığı yine ateist biri olarak kabul edilen ağabeyi İvan’la aynı değildir. İvan da her fırsatta akla ve Euclide çerçevesinde düşünmeye yetecek kapasitede olan zekamıza vurgu yapmıştır fakat o Tanrı’yı kabul eder ve konuyu değerlendirme aşamasında yoğun sıkıntılar çeker. Smerdyakov ise zihninde ve kalbinde Tanrı inancına dair en ufak bir soru işareti ya da sevgi barındırmamaktadır. Her ikisi de dinsizliğe ve ahlaksızlığa ilişkin genetik bir yatkınlığa sahip olsalar da ayrıldıkları nokta inançsızlıklarının asıl nedenleridir. İvan’ın ateizmi toplumdur çünkü o bizzat şahit olduğu ya da başkalarından duyduğu tüyler ürpertici kötülük hikayelerinde olup bitene onun deyimiyle ‘Tanrı’nın kayıtsız kalmasını’ kabul edemez ve inançsızlığının temelini bu oluşturur. Onun için kutsal uyum uğruna dahi bile olsa çocukların acı çekmesi ve ilk günaha kefarete olarak acı kavramının varlığı kabul edilebilecek şeyler değildir. İvan’ın ateizmi pozitif bir ateizmdir. O düşünür ve sorgular fakat bir türlü mevcut dünya düzeniyle Tanrı fikrini bağdaştıramaz. O kısıtlı zekamızla mükemmel olan Tanrı fikrini algılayamayacağımızı ve zaten özünde isyankar olan insan doğasının bunu kavramaya yanaşmayacağını savunur ve aslında bu düşünceleriyle mutlak imandan sadece bir adım daha geridedir. Bu noktada Dostoyevski’nin kendi görüşlerini İvan üzerinden dile getirdiğini ve kendisinin de ateist olduğunu öne süren düşünürler de

¹⁴⁷ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.156.

¹⁴⁸ Dostoyevski, a.g.e., s.154.

vardır. Zweig, Dostoyevski'nin kendisinin inançsızlığın verdiği ızdırabı çektiği için insanlara Tanrı'ya inanmalarını tavsiye ettiğini, 'ateizmi Avrupa'da hiç kimsenin onun kadar güçlü ifade edemediğini', ancak bunlara rağmen insanlardan papazlığa itaat etmelerini istediğini yazmaktadır.¹⁴⁹

Smerdyakov ise çevresine karşı oldukça duyarsızdır ve kendi içinde, daha sonra bildiği tek babayı, kendi öz babasını dahi öldürmeye kadar gidecek olan bir kötülük barındırmaktadır. Onun psikolojik durumu her şeyi açıklamaktadır. Tanrı'nın varlığını bir ihtimal olarak bile görmeyen Smerdyakov'un ailesi ya da arkadaşları ve dolayısıyla kimseye karşı sevgisi de yoktur. Onun dünyasının temelini ıssızlık ve boşunalık duyguları oluşturmaktadır. O Tanrı'yı kendi iradesiyle reddetmeyi seçmiştir.

Benzer bir sorgulama da 'Ecinniler' romanında Yüzbaşı Lebyadkin tarafından dile getirilmiştir. Şöyle der Lebyadkin: "Demek "Neden?" sorunuza yanıt vermedim, – dedi.– Demek ısrarla "Neden?"inize yanıt bekliyorsunuz benden, öyle mi? Bu küçücük "neden" kelimesi hanımefendi, daha dünyanın yaratıldığı ilk günden bütün evrene yayılmış bir kelimedir; bütün doğa her an yaratıcısına haykırır durur, "Neden?" diye ve yedi bin yıldan bu yana da tek bir yanıt alabilmiş değildir. Bir Yüzbaşı Lebyadkin mi kalkıp bu soruya yanıt verecek, hem adalet bunun neresinde hanımefendi?"¹⁵⁰ Burada insanın her şeyi açıklama kudretine sahip olmadığı gibi Tanrı'nın da aynı soruları asırlardır cevapsız bıraktığı belirtilmiştir. Aslında kutsal kitaplarda yer alan Tanrı'nın mesajlarını dikkate almayan bu yaklaşımın özü insanın cevaplandırmakta zorluk çektiği her şey için Tanrı'yı suçlayarak kolayca kaçmasına dayanır.

Dostoyevski'nin ateist düşüncüyü güçlü bir şekilde savunan karakterlerinden birisi de egosunun kurbanı olan Kirilov'dur. Nihilizme kendisini kaptırmış olan bu karakter intihar ederek Tanrı'ya başkaldırma niyetindedir. Ona göre bu hareketi insanlık için çılgır açacak bir eylem olacaktır. Kişinin Tanrı takdiri olmaksızın kendi sonunu getirebileceğini kanıtladığında insanlar Tanrı'dan bağımsız olduklarını farkedecekler ve böylece yeni Tanrı-insan doğacaktır. Bu noktada Kirillov için Tanrı'nın ölümünün insanları kusursuz bir mutluluğa eriştireceği şeklinde mantıksal bir çıkarıma varmanın olanaksızlığı, en az Nietzsche'de olduğu kadar açıktır.¹⁵¹ İnsanın yüce bir varlığa saygı

¹⁴⁹ Zweig, *Üç Büyük Usta*, s.327.

¹⁵⁰ Dostoyevski, *Ecinniler*, s.384-385.

¹⁵¹ Rowan Williams, *Dostoevsky: Language, Faith, and Fiction*, Baylor University Press,2008, s.227.

duymadan, boşluğa düşmeksizin yaşamına devam edebilmesi zor görünmektedir. Bu durumda ateist insan için iki seçenek vardır; ya Tanrı olgusunun yerini herhangi bir ideolojik fikir vb. başka bir olguyla dolduracak ya da Tanrı üstüne düşünmeyi tamamen bırakacaktır.

‘Suç ve Ceza’ romanının baş kahramanı Raskolnikov da Dostoyevski’nin bir diğer ateist karakteridir. Her ne kadar sorgusu sırasında inandığını söylese de onu işlediği suça iten nedenin içinde duyduğu sonsuz boşluk hissi olduğunu roman boyunca hissederiz. Onun inançsızlığının İvan ve Kirillov’da olduğu gibi mantıksal bir alt zemini yoktur. O ezilmişliğinin ve toplumda istediği gibi kabul görememenin yarattığı hıncı inançsızlık ve suçla dışarı yansıtmış olan bir karakterdir. Raskolnikov, çok kötü ve faydasız bir insan olduğunu düşündüğü tefeci kadını öldürerek hem kendini dünya da adaleti sağlama konusunda bir işe yaramış hissedecek, hem de içinde biriktirdiği nefretini bu yolla dışa vurmuş olacaktır. Linda Ivanits’e göre İvan ve Raskolnikov’un sahip olduğu bu isyankar ateist düşüncenin altında onların Tanrı’ya olan açlık hissi yatmaktadır.¹⁵²

Dostoyevski’de ateist düşüncenin temellendirildiği bir diğer mesele de bazı dindar insanların kötülükleri ve erdemsiz davranışlarıdır. Karamazov Kardeşler’de Adelaida Ivanovna’nın sadece üç yaşında olan Mitya’yı bırakarak bir İlahiyat bölümü öğrencisiyle kaçması ve yine aynı romanda ahlaksız biri olduğu gün gibi ortada olan Fyodor Pavloviç’in kiliseye dair yerinde eleştirileri buna örnek olarak gösterilebilir. Ona göre, halk için kendilerini adeta feda ederek manastıra kapanan ve dış dünyayla bağlarını koparan kilise babaları halkın gerçek sorunlarından habersizdir. Onlar yine fakir halktan toplanan parayla kilisede mükellef sofralar kurmaktadırlar. İyi davranışlarda bulunmayan bir diğer karakter de rahip Rakitin’dir. O davranışlarıyla Tanrı’ya bir ateistten bile daha fazla karşı geldiğini göstermektedir. O yiyecek, içecek, rüşvet, kadın ve dedikodu gibi mevzularda günahlar işlemekte ve etrafındaki Alyoşa gibi masum insanları da baştan çıkarmaya çalışmaktadır. Dostoyevski bu noktada kötülüklerle sessiz kalan dindarlar kadar bizzat kötülüğün içinde olan dindarların da varlığına dikkat çeker. Romanda özellikle Roma Katolik Kilisesi’ne yönelik sert eleştiriler bulunmaktadır. Zosima Dede’nin ölmeden önce vesayetindeki Alyoşa’ya artık

¹⁵² Linda Ivanits, *Dostoevsky And The Russian People*, Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York,2008,s.193.

hayatına dışarıda devam etmesini söylemesini de buna bağlayabiliriz. Alyoşa'nın kötülüklerin yaşandığı dış dünya dan kopuk bir şekilde kilisede yaşaması yerine insanlara yardım ederek aktif bir rol oynayabileceği gerçek hayata dönmesi daha doğru olacaktır. Yine de, dindar olduklarını öne sürdükleri halde kötü örnekler teşkil eden bu insanların Tanrı'nın kudretiyle ilgileri yoktur. Onlar kendi iradelerini kötüye kullanmayı seçmişlerdir ve onların varlığı tüm inananları lekelemeye yetecek nitelikte değildir.

Dostoyevski kendi iç dünyasında yaşadığı inanç ve inançsızlık arasındaki gelgitleri romanlarında yarattığı karakterler aracılığıyla bizlere yansıtmıştır. O hem iman sahibi karakterlerin hem de ateist olanların görüşlerini tüm yönleriyle ve aynı ikna edicilikle savunmaktadır. Ancak onun romanlarında inançsız karakterler sonuç itibariyle her zaman kendilerini çıkmaza sokarlar, ciddi bir suç işlerler, akıllarını kaçırlar ya da intihar ederek yaşamlarına son verirler.

2.3. Dostoyevski'de İnsan Davranışları ve Kötülük

Dostoyevski romanlarındaki insanlar her daim değişime ve dönüşüme açık bir öze sahiptirler ve büyük ideolojilerin ve döneme ilişkin baskın duyguların etkisi altında bile değişme imkân ve ihtimalini bünyelerinde barındırırlar. Bireyin davranışlarında ve eylemlerinde eğitimi, hayata bakış açısı, toplumun yapısı ve beklentileri, siyasi görüşü, psikolojisi ve ailesinden gelen genetik mirası etkili olmaktadır. Dostoyevski'ye göre bireyin eylemleri ahlaki ve hukuki yönden değerlendirilirken, bu kriterler dikkate alınmalıdır. Dostoyevski'de insan hiçbir zaman tanımlanabilmiş ya da tamamlanmış değildir.

Dostoyevski'de iki zıt yönü içinde taşıyan birey için iyilik ve kötülük sürekli bir çatışma halindedir. Karamazov Kardeşler'de Ivan'ın içindeki şeytanla konuşur ve yüzleşir. Onu delirmeye kadar götüren bu benlik ayrılması zihninde süregelen bir çatışmanın sonucudur. Bastırılmaya çalışılan taraf aniden ortaya çıkar ve Ivan, şeytanı temsil eden kendi içindeki bu ikinci sesi şöyle tanımlamaktadır: “Benliğimin yalnızca bir yanının... düşüncelerimin, duygularımın -ama en iğrenç, budalaca olanlarının- aldığı bir biçimsin... Seninle uğraşacak zamanım olsaydı, bu yönden ilgi bile duyabilirdim sana...”¹⁵³

¹⁵³ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 665.

Bir diğerk örnek de Budala romanındaki Prens Mişkin karakteridir. Dostoyevski'nin ideal insanı resmetme amacıyla oluşturduğu bu karakteri diğerk insanlardan farklı kılan onun budalaca ve çocukça davranması değil; tam tersine onun değer verdiği gerçekler ile yaşadığı toplumun gerçeklerinin birbirlerine tamamen zıt düşmesidir. Onun yaptığı iyilikler ve göstermiş olduğu yardımseverlik bile toplum için zararlı olabilmektedir. Bu sebeple kimileri onu anlayamaz ve ondan korkarlar.¹⁵⁴ Görüldüğü üzere bu iki karakterin ortak noktası toplumdan kopuk yaşamaları ve ortak değerler etrafında buluşmak yerine hakikati kendi bilinçaltılarında aramalarıdır.

Kötülük ve suç temaları çerçevesinde ele alınması gereken bir diğerk konu da özgürlüktür. Kötülük, kişinin özgürlük arayışı yolunda sıkça başvurduğu bir şeydir. Özgürlükle bu bağlantı olmadan kötülük için sorumluluk da mümkün değildir. Neler yapıp yapamayacağını ayırmasına varmak isteyen insan suç unsurunun sınırlarını da kendine göre belirlemiş olmaktadır. Bu durumda nasıl ki iyilik özgürlüğün rasyonel bir yönüye, kötülük de onun rasyonel tarafıdır. Dostoyevski'ye göre kötülük ya da suça eğilim de toplumsal kurallardan ziyade kişinin kendi iç dinamikleri ve fitratı etkin olmaktadır. Kötülük bireyle alâkalıdır ve bu kötülüğü yapıp yapmayacağı onun seçimine bağlıdır. Onun romanlarında ister inançlı ister inançsız bireyler olsun, karakterlerin hepsi yaratılışlarının bir parçası olarak kendi cezalarını önce kendileri keserler ve vicdan azabıyla boğuşmak durumunda kalırlar. Dostoyevski'ye göre, insan ancak vicdan azabı çekerek ve cezasını çekmek istemeye gönüllü olarak insan olmanın gereğini yerine getirmiş olur. İyiliğe giden yolda kötülüğün insana tecrübe teşkil edebilmesi için yapılan kötülükten pişmanlık duyulması gerekir. Çünkü kötülük acı çekmekle ilgilidir ve yapılanın kefarecini gerektirir.

Aslında kötülük, insan olmanın bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır çünkü kötülüğün olmadığı bir dünya da insanın seçme özgürlüğünün olduğunu iddia etmek de yersiz olacaktır. Hristiyan inancında da kötülüğün varlığı tümüyle iyilik dolu bir dünyanın varlığına evrilen yolda diyalektik sürecin bir parçası niteliğindedir. John Hick'in de belirttiği gibi kötülük, aniden ortaya çıkmış bir durum değil; aksine diyalektik bir aşama olarak vardır.¹⁵⁵ Dostoyevski eserlerinde insanların iyi ve kötüyü

¹⁵⁴ Hermann Hesse, *Thoughts On the Idiot by Dostoyevsky*, My belief: Essays in the Life and Art, 1919, s.3.

¹⁵⁵ Michael Peterson v.d., *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, Küre Yay., İstanbul 2006,s. 200.

seçmeleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan tüm gelişmeler kişinin Tanrı inancıyla bağlantısı nispetinde gelişmektedir.

2.4. Şüphe Kavramı

Dostoyevski'de inanç ve inançsızlık arasındaki gelgit okuyucusuna daima sürüp gidecek bir süreç ve mücadele olarak yansımaktadır. Dostoyevski romanlarında karakterler inanç ve inançsızlık arasında bocalamakta ve bazen iman inançsızlığa, bazen de inançsızlık imana baskın gelebilmektedir. İnsan doğasına özgü şüphe ve kararsızlık kavramları en inançlı karakterleri bile bazen 'ya Tanrı yoksa' sorusunu kendisine ya da karşısındaki insana sormaya itmektir. İnananda da inkar edende de şüphe temel unsurdur.

Dostoyevski tüm hayatı boyunca Tanrı'ya ve ruhun ölümsüzlüğüne dair inancının yeterince şüpheden arınmamış olduğuna dair kaygı duymuştur. O her fırsatta delile gereksinim duyulmayan ve kalple benimsenen bir iman gerekliliğini vurgulasa da ona göre kesin imana sahip olmak sadece bir düşüncedir; iman ile şüphe arasında gelgitler insan doğasının en acı veren tecrübesidir. O "Karamazov Kardeşler" romanında şüpheden arınmış mutlak imana sadece çocukluğunda sahip olduğunu belirten karakterine şunları söyler:

"Bazı kimseler, bu inancın ürkünç birtakım doğa olaylarından doğduğunu, aslında böyle bir şeyin olmadığını savunuyorlar. Doğruysa, diye geçiriyorum içimden, ya doğruysa, ömrüm boyunca inandım, ölünce öte yanda hiçbir şey olmadığını görürsem... bir yazarın dediği gibi, mezarımın üzerindeki "Dulkadın otlarından başka bir şey kalmaz..." ise geriye... Ürkütücü bir şey bu! İnançımı yeniden nasıl kazanabilirim? Zaten küçükken inanıyordum sadece, o zamanki inancım da bilinçsiz, körikörüne bir inançtı... Neyle, neyle kanıtlanabilir bu?"¹⁵⁶

Görüldüğü üzere insanların imanı çocukluklarındaki gibi saf ve koşulsuz kalmamakta, Tanrı'nın olup olmadığı kaygısı onları şüphe içinde kıvrandırmaktadır. Bağımsız ve seküler birer birey olma telaşı içindeki modern insan her şeyi deneyimleme ve açıklama arzusuyla hareket ettiğinden izah edemediğini, ilahi olanı gözardı etmeye hazır konuma gelmektedir. Tanrı ve özellikle din ile ilgili şüpheler en akılcı şekilde İvan karakteri tarafından dile getirilmiştir. İvan Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte

¹⁵⁶ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.78.

O'na inanmayan ve bu inançsızlığının sebeplerini de net bir şekilde açıklamaktan çekinmeyen entellektüel bir karakterdir. Onun yüreğinde inanmaya ve dünya daki kötülöklere ilişkin sıkıntısını gidermeye yönelik bir eğilim olsa da o akılla açıklayamadığı unsurlar nedeniyle inançsızlığı seçmiştir. Zosima Dede'ye göre, İvan dine ve Tanrı'ya ilişkin sorgulamalarından ötürü acı çekmekte olan biridir ve onun bu durumu soylu bir ruha sahip olduğunu ve de kurtuluşa hazır olduğunu gösterir. İvan insanın hayatını vicdanen olumsuz bir hisse kapılmadan yaşayabilmesi için çözüm bulma isteğiyle rasyonel bir şekilde mantık yürütmektedir. Bu durum onun nihilistlikten ziyade agnostik olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Dostoyevski'nin yarattığı karakterlerde iman sahibi olanların imanının temelinde kesin iman, inançsız olanların inançsızlıklarının temelinde ise kuşkuculuğun bulunduğu ve bu kuşkuculuktan kurtulmak için oldukça çetin bir mücadele verildiği söylenebilir.

Dostoyevski'nin çocukluğunda, ailesinin etkisiyle edindiği biçimci inanç tarzı gençliğinde Petrashevski'nin gruplarına katılmasıyla birlikte bilinemezciğe olan inanca doğru kaymaya başlar. Artık bir arada olduğu insanlar Ortodoks kilisesine ve dinî dogmaya karşı olan insanlardır. Fakat Dostoyevski ile birlikte bu insanlardan bazılarının devrimci inançlarının yanı sıra Hristiyan ahlâkına da saygı duyduklarını belirtmekte fayda vardır. İsa o dönemde de Dostoyevski için ahlâkî ölkünün en yüce figürü olarak kalmaya devam etmiştir. Hapishane yılları boyunca İncil okuması ileriki yıllarda onun dindar bir kişiliğe bürünmesine sebep olan nedenlerden birisidir ancak mahkumiyeti sırasında bu eylem onda bir nevi huzursuzluk ve şüphe yaratmıştır. Hürriyetine kavuştuktan hemen sonra Madame Fonvisina'ya yazdığı mektupta şöyle demektedir:

“Birçok kişi bana sizin çok dindar olduğunuzu söyledi. Fakat dindar olduğunuz için değil de, kendim bunu duyduğum ve yaşadığım için size şunu söylüyorum: İnsan böyle anlarda ‘kavrulmuş bir ot’ gibi inanca susuyor ve buluyor onu, çünkü mutsuzlukta gerçek daha iyi anlaşılır. Kendim için şöyle diyebilirim. Ben çağın çocuğuyum. İnançsızlığın ve şüpheciliğin çocuğu, her zaman böyle oldum ve biliyorum ki ölene kadar böyle kalacağım. İnanca olan bu susuzluk bana ne acılar vermiştir ve hâlâ vermektedir; ona karşı kanıtlarım arttıkça ruhum da daha da güçlü oluyor.”¹⁵⁷

¹⁵⁷ Carr, *Dostoyevski*, s. 267-268.

Yaşamının sonuna doğru, Dostoyevski sahip olduğu inanca, kuşkuya karşı mücadele vererek ulaştığını ifade eder. Acı çekme kavramına saygı duymakla birlikte onun kendi birtakım inançlarından oluşan imanı ve kişisel teolojisi Ortodoks öğretileriyle ya da başka diğer bir ideolojiyle birebir örtüşmez.¹⁵⁸ Düşünen, sorgulayan insan, kayıtsız insandan her zaman daha üstündür. İnananda da inkar edende de şüphe temel unsurdur.

Dostoyevski, yarattığı her karakterden anlaşılabilceği üzere Tanrı düşüncesini hayatının odak noktası haline getirmiş bir adamdır. Tüm yaşamını Tanrı'yı aramaya ve sonunda kendi deyimiyle 'şüphe ateşinden oluşan bir cehennemden' geçerek O'nu bulmaya adanmıştır. O iyi ve kötü arasında seçim yapma özgürlüğünün önemini vurgular ve bu seçimi yapabilme özgürlüğümüzün dünyevi varoluşumuzun da özü olduğunu düşünür. Onun için şeytanı seçmek bile hiç bir tercihte bulunmamaktan daha iyidir. Ayrıca şeytan dahi insan kaderinde gerekli bir role sahiptir çünkü o olmadan hayat dünyevi mutluluktan kaynaklanan sürekli bir memnuniyet hali içerisinde geçer ki bu da 'İsa ve Büyük Engizisyoncu' hikayesinde de işlendiği gibi geçici ya da kiliseyle bağlantılı tüm otoritelerin hayalidir. Bu fikir Dostoyevski için oldukça iticidir.¹⁵⁹

Dostoyevski için Tanrı fikri üzerine düşünen bir ateistin mistik bir eğilim göstererek imana yönelmesi mümkün görünmektedir. Yani bu durumda inançsızlık imana çok da uzak değildir. Bu durumu "Ecinniler" romanında rahip Tihon şu şekilde dile getirir:

"Tanrıtanımazlık sosyetik umursamazlıktan daha saygıdeğerdir. Tanrıtanımaz gerçek inanca uzanan merdivenin son basamağındadır, gene de ayağını kaldırıp geçer ya da geçmez, oysa umursamaz insanın kötü bir korkudan başka, hiçbir inancı yoktur içinde."¹⁶⁰

Burada Tanrı inancını ayrıntılı bir şekilde irdeledikten sonra ona kalbinin ve ruhunun önderliğinde koşulsuz olarak bağlanmayı seçen bir ateistin, Tanrı fikri üzerine hiç ayrıntılı düşünmemiş ve sırf yaşadığı topluluktan dışlanma ya da öteki dünya da cezalandırma korkusuyla inanan bir bireyden çok daha üstün olduğu vurgulanmıştır. Sonuç itibariyle Dostoyevski için şüphe, insanı hem ruhsal olarak hem de zihnen yoran

¹⁵⁸ Malcolm V. Jones, "Dostoevskii and religion," in Cambridge Companion to Dostoevskii, ed. W.J. Leatherbarrow, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s.150.

¹⁵⁹ Malcolm Muggeridge, *A Third Testament*, Plough Publishing House, USA 2007, s.80.

¹⁶⁰ Dostoyevski, *Ecinniler*, s. 1481.

bir kavram olmakla birlikte mutlak inanç için olmasa dahi, esaslı bir inanç için olmazsa olmaz bir unsurdur. İman etmeyi reddeden bireyler kadar inançlı bireyler için de şüphe gidilecek yolu belirleyici bir yol göstericidir.

3. DOSTOYEVSKİ ESERLERİNDE DİNİ TECRÜBE

3.1. Hakikati Tecrübe Etmek

Hakikati aramak, onu dillendirmek ve onu anlamak yüzyıllardır düşünce tarihinin en önemli konusu olmuştur. Eğer bilgiyi insan aklının anlamaya yeteceği olgu ve ilkelerin bütünü olarak tanımlarsak hakikati bu alanın neresine yerleştireceğimizi kestirmek çoğu insan için oldukça sıkıntı verici bir mevzu olmuştur. Metafizik alana ait bilginin mümkünlüğü ve aşkın olana dair bilgi edinmenin olasılığı insanlık tarihinin ilk zamanlarından bu yana merak edilmiştir. Hakikat üzerine uzlaşma sağlanan ortak nokta ise onun tam bir özgürlük içinde aranması gerektiği ve hakikat arayışının kişiye özgü olması gerektiğidir. Yani hakikat arayışı başkalarının cevapları ve tecrübeleri ile yapılamaz. Tanrı'nın varlığına ait objektif deliller aramanın zorluğu bir yana, kişinin kendi deneyimlerinden yola çıkarak hakikate ilişkin kişisel bir kanıya varması oldukça önemlidir. Kişi hakikati arayış sürecinde kendi yolunu kendi belirleyecektir. Örneğin Jaspers ve Kierkegaard gibi düşünürler düşüncelerinin içine dünyayı tam olarak anlama isteklerini de katmışlardır. Bu durumda hakikat biricik iken, onu anlama yolunda kişilerin sahip olduğu ruhsal gelişim seviyeleri birbirinden farklıdır. Dostoyevski'nin hakikat arayışı süreci de çeşitli evrelerden geçmiştir. Her ne kadar onun düşünsel olarak etkilendiği Kant'ın antinomileri hakikate ulaşma hususunda aklın yetersizliğini göstermeye hizmet ediyor olsa da Cassedy'ye göre Dostoyevski için asıl mühim olan nihai bir çözüme ulaşmak değil, sürecin ta kendisidir.¹⁶¹

Dostoyevski'ye göre hakikat bilginin alanına ait değildir. O ancak sezgilerle, kalple, ruhla ve bireysel tecrübeler aracılığıyla ulaşılmaya açıktır ve dünyanın hakikati kişiliğin hakikatinden ayrılmaz.¹⁶² O bireyin öncelikle kendi kendiyile ilgilenişini ve

¹⁶¹ Steven Cassedy, *Dostoevsky's Religion*, Stanford: Stanford University Press, 2005, s.95.

¹⁶² <http://www.yenimakale.com/mihail-m-bahtinde-dostoyeskiyi-dostoyevski-yapan-temel-ozellikler.html#ixzz3p6d2g8AL>

sonrasında kendi varlığını tümüyle ortaya koyarak olan biteni ve en nihayetinde de hakikati kavramak üzere geçirdiği süreci takdire şayan bir şekilde ele almıştır. Kişinin bilme ile ilişkisine dair şunları söyler:

“Kim bilir belki de insanların tek çabası, bu amaca ulaşmak için sürekli, kesintisiz bir çalışmadır; daha doğrusu yaşamın kendisidir. Asıl amaç iki kere iki, dördtür gibi bir formülden başka bir şey değildir, ama ölümün başlangıcıdır. İnsan bu iki kere iki dörtten sürekli olarak ürkmüştür. Ben hala ürküyorum. Evet, insan ömrünü iki kere iki dört eder peşinde geçirir, bu uğurda denizler aşar, yaşamını harcar, ama aradığı gerçeği eline geçirmekten inan ki korkar. Çünkü onu bulur bulmaz, artık arayacak başka bir şeyin kalmayacağını bilir”¹⁶³

Aynı şekilde 1838’de kardeşi Michael’e yazdığı mektupta da bilgi yoluyla hakikatin ulaşılabılır olup olmadığına ilişkin şunları söyler:

“Bilmek kelimesi ile kesinlikle ne demek istiyorsun? Tabiat, ruh, aşk ve Allah kişinin ancak yüreği ile hissedilebilir, yoksa akıl yoluyla değil. Eğer biz ruhlar olsaydık kişiliğimizin salındığı ruhlar âlemine yerleşebilirdik. Oysa bizler dünya yaratıklarımız ve fikirleri ancak tahmin edebiliriz, yoksa onu tam mânâsı ile kavramak elimizden gelmez. Ruhun iç merkezinde, geçici kuruntular arasında zekâmızı güden şeye AKIL demekteyiz. Akıl maddi bir kabiliyettir, oysa can ve ruh, yüreğin fısıldadığı düşünceler üzerinde yaşar. Düşünce ruhta doğar akıl ise bir âlet, ruh ateşi ile güdülen bir makinadır. İnsan akli ki (bunun üzerinde en azından bir bölüm durmak gerekir) bilgi mülklerine sızdığı zaman; duygudan bağımsız olarak çalışır ve bu sebeple de yürekten uzaklaşır. Ama gayemiz aşk ve doğayı anlamaksa o zaman yüreğin ululuklarına doğru yönelmek zorundayız.”¹⁶⁴

Dostoyevski’ye göre hakikat arayışı asla bitmeyecek bir arayıştır ve bu arayışta bazı insanlar diğerlerine göre daha şanslıdır. Kendisi de bir sara hastası olan Dostoyevski birçok romanında sara hastası olan ya da mistik deneyimler yaşayan karakterlere yer vermiştir. O yaşadığı sara nöbetleri esnasında eşsiz bir tecrübe yaşadığını ve bu tecrübe sayesinde hakikatle olan bağının güçlendiğini öne sürmüştür. Bu düşüncesini Budala romanındaki sara hastası karakteri Prens Mişkin aracılığıyla şu şekilde dile getirmiştir:

¹⁶³ Walter Kaufmann, *Existentialism From Dostoevsky to Sartre*, Meridian Books, INC. New York 1960, s.77.

¹⁶⁴ *Dostoyevski'nin Mektupları*, s.18.

“Daha sonra, sağlıklıyken o saniyeyi düşündüğünde sık sık şöyle diyordu kendi kendine: “Tüm bu şimşekler, aydınlanmalarla varlığımı en yüksek düzeyde hissetmem, kendi bilincime varmam, yani ‘en yüksek düzeydeki varoluş’ bir hastalık, normal durumumun bozulması değil de nedir? Öyleyse yüksek bir varoluş falan değil, tersine varoluşun en kötüsü sayılması gerekir.”¹⁶⁵

Dostoyevski’ye göre hakikate giden yolda bir diğer önemli unsur da yaşanan sıkıntılar ve çaresizlik hissidir. İnsanın Tanrı’ya en çok yaklaştığı an onun umutsuzluğun doruk noktasına ulaştığı andır. Ona göre hiçbir suç işlememiş, vicdan azabıyla yanmamış, çaresizlik ve kasıtlı bir yalnızlık içine düşmemiş bir insanın hakikat ile bağ kurması daha zordur. Suç ve Ceza’da Raskolnikov da ancak vermekle yükümlü olduğu o büyük hayat sınavından sonra kendini İncil ile başbaşa bulur.¹⁶⁶ Dostoyevski eserlerinde sorunlu ve günahkar karakterlerin saplantılı bir şekilde bel bağladıkları mantıksal çıkarımlardan ve dünyaya özgü adalet arayışlarından vazgeçmeleri durumunda onlara yepyeni bir umut kapısı vadedilmektedir. Başlı belada olan karakter genellikle bir rüya görür ya da düşüncelere dalıp gittiği sırada hayal dünyasında ansızın bir kesit görür ve bu da Tanrı tezahürünün oluşmasına yardımcı olur. Raskolnikov, İvan, Dimitri ve Alyoşa karakterleri bu duyguyu yaşarlar. Onlar kendilerini bencillikten arındırdıkları, başkalarının günahları için de acı çekmeye gönüllü oldukları ve insanlığın iyiliği için mücadele ettikleri ölçüde bencillikten kurtulurlar ve mistik bir şekilde hakikate giden yolda hızlı bir ilerleme gösterebilirler.¹⁶⁷

Dostoyevski için insan kutsal olan ile ilişkisi ölçüsünde insandır. İlahi ve dünyevi alan birbiriyle sürekli bağlantı içindedir ve bunu farketmek bireyin kendisini ruhani olarak ne denli geliştirebildiğine bağlıdır. Karamazov Kardeşler’de dindar Alyoşa’nın cennet hakkında düşünürken gökyüzüne bakmasının hemen ardından toprağa yönelerek diz çökmesi buna açık bir örnektir. Bu noktada bir yandan ilahi olana saygı gösterilirken bir yandan da toprağa yönelerek insanlık kucaklanmaktadır.¹⁶⁸ Dostoyevski’ye göre kutsal olana ve hakikate ulaşma gayreti olmayan birinin yaşamı

¹⁶⁵ Dostoyevski, *Budala*, s. 526.

¹⁶⁶ Andre Gide, *Dostoyevski*, s.157.

¹⁶⁷ Carol Apollonio, *Dostoevsky Studies*, New Series, Vol. XIII (2009), s. 23-35, Duke University, Dostoevsky’s Religion: Words, Images, and the Seed of Charity, s.35.

¹⁶⁸ Kate Holland, *Novelizing Religious Experience: The Generic Landscape of "The Brothers Karamazov"*, Source: Slavic Review, Vol. 66, No. 1 (Spring, 2007), s. 63-81, Published by:Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/20060147>, s. 78.

ruhsal bir derinlikten de mahrum kalacaktır.¹⁶⁹ Karamazov Kardeşler’de Zosima Dede bu fikre dair ilginç bir açıklamada bulunur ve şöyle der:

“Yeryüzünde çok şey gizlidir bizden, ama buna karşılık, başka bir dünyayla, göksel, yüce bir dünyayla aramızda canlı bağlar bulunduğunu bildiren gizli duygular bağışlanmıştır. Zaten duygularımızın, düşüncelerimizin kökü de başka dünyalardadır. Filozofların, hiçbir şeyin aslının bu dünya da anlaşılamayacağını söylemelerinin nedeni de budur. Tanrı başka dünyalardan aldığı tohumları dünyamızda ekmiş, bahçesini yetiştirmiştir. Filiz verebilen tohumlar filizlenmiştir. Ne var ki, bu bahçede yetişenler yalnızca, öteki esrarlı dünyalarla olan ilişkilerinin duygusuyla yaşarlar. Bu duygu yitiyor ya da zayıflıyorsa ruh ölüme gidiyor demektir.”¹⁷⁰

Dostoyevski eserlerinde karakterler yaşadıkları tecrübeler ve sezgileri yoluyla hakikat yoluna koyulurlar. Ona ulaşma yoluna girmeden önce suç, ceza, vicdan azabı, toplumdaki dışlanma, ruhsal buhranlar ve acı çekme kavramlarıyla bizzat yüzleşmek zorunda kalsalar dahi sonunda cehalet, ihtiras ve bağımlılık gibi güdülerden kurtulmaları gerektiğini görürler. Zweig bu durumu şu şekilde açıklar: “Dostoyevski insanların hepsi için hakikat ihtiyaçtan daha fazla bir şeydir; bir ifrat, bir şehvet ve kutsal hazzının, spazmının itirafıdır, itirafta içsel insan, evrensel insan, Tanrı’nın insanı, dünyevi olan sayesinde, tensel varoluşu sayesinde hakikati kırar ve bu Tanrı’dır.”¹⁷¹ Dini tecrübenin hakikati bildirebileceği görüşünde olan Dostoyevski için aslında bu subjektif deneyimi ifade etmek için dil yetersiz kalmaktadır.

3.2. Ölümsüzlük ve Öteki Dünya Düşüncesi

Tanrı’nın varlığı düşüncesinden sonra, insanoğlunun kendi varoluşuna ilişkin en çok ilgilendiği felsefi-teolojik meselelerden birisi de ölümsüzlük problemidir. Ölüm ve ölümsüzlük probleminin kökleri daha eski dönemlere gitse de, sistematik ve felsefi manada Platon’dan beri tartışılmaktadır. Platon’a göre insan, esas itibarıyla ruhtur ve ölümsüzlük bizzat ruhun kendi öz yapısından gelmektedir. Sadece filozofların değil yaşam üzerine düşünen her bireyin bu konuya dair bir kanaati mevcuttur. Kişinin bu meseleye dair görüşü sadece diğer dünyaya yönelik algısını değil aynı zamanda onun

¹⁶⁹ Rowan Williams, *Dostoevsky: Language, Faith, and Fiction*, Baylor University Press, 2008, s.229.

¹⁷⁰ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.350.

¹⁷¹ Stefan Zweig, *Üç Büyük Usta*, s.221.

kişiliğini ve şu anda yaşadığı dünyaya bakış açısını belirlemede de son derece büyük bir önem arz etmektedir.

Dostoyevski de birçok romanında karakterlerinin ifadeleri aracılığıyla bu düşünceye değinmiştir. O “Bir Yazarın Günlüğü” adlı eserinde bu konuya ilişkin görüşünü doğrudan şu şekilde belirtmiştir: “Ne bir kimse ne de bir millet yüksek bir fikrin varlığı olmaksızın varlığını sürdüremez. Ve dünya da sadece bir yüksek fikir vardır o da insan ruhunun ölümsüzlüğü fikridir. Aslında insanın yaşayabileceği tüm yüksek fikirler yalnızca bu fikirden türemiştir.”¹⁷²

Dostoyevski’de ruhun ölümsüzlüğüne iman Tanrı’nın varlığına imandan daha kolay kabul edilir. Onun yarattığı karakterlerde Tanrı’nın varlığına iman ile ruhun ölümsüzlüğüne iman arasında zorunlu bir bağ yoktur. İvan gibi Tanrı’ya inanmayan bir karakterin bile ölümden sonra mutlak özgürlüğün olacağı sonsuz bir hayatın varlığını kabul ettiğini görürüz. İvan için Tanrı’ya inanmamaktan ziyade asıl ruhun ölümsüzlüğüne inanmayan insan için sevgi ve iyilik kavramları mümkün değildir ve ortada kötülükten uzak durmak ya da sadece kötülükleri görmek dışında bir seçenek kalmaz. Onun deyimiyle ölümsüzlük yoksa, erdem de yok demektir.¹⁷³ O ünlü hikayesinde, ölümsüzlük düşüncesinin olmaması durumunda ortaya çıkacak neticeyi “herşey mübah” mottosuyla açıklar. Kişinin halihazırda kendisinde bulunan bazı güdülerden kurtulmaya çalıştıkça boşluğa düşerek kendisini amaçsız hissetmesi ve aklını kaçırmaya ya da intihara sürüklenmesi Dostoyevski romanlarında sıkça rastlanan bir durumdur. İnsanın hayata bağlanabilmesi ve umudunu kaybetmemesi için ölümsüzlüğe olan inancını kaybetmemesi önemlidir. Dostoyevski için sadece öbür dünya daki ölümsüzlük Hristiyan sevgi idealinin kusursuz bir şekilde başarıya ulaşmasını gerçekleştirebilir.¹⁷⁴

Dostoyevski için insan varoluşuna dair en önemli kavramlar sevgi, yaşama sevinci ve umuttur. Umuttan yoksun olan insan kendisini ya kötülükle içiçe ya da intihara yönelmiş bulacaktır. Yazarın ‘Ecinniler’ adlı romanında ölüm üzerine çok ince düşünülmüş ifadeler yer alır. Kirilov karakteri sonsuz hayata dair fikrini şu şekilde dile

¹⁷² Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*, s. 1300.

¹⁷³ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 93.

¹⁷⁴ Janet G. Tucker, *Profane Challenge and Orthodox Response in Dostoevsky’s Crime and Punishment*, s.235

getirir: "Öteki dünya dakine değil, bu dünya daki sonsuz hayata inanıyorum. Öyle anlar vardır ki, onlara eriştiğinizde zaman bir anda durur, yerini sonsuzluğa bırakır..." der.¹⁷⁵ Ona göre mutlu olduğunuz bir an, kısacık bir an ölümsüzlüğün ta kendisidir ve insanoğlu mutluluğu bulduğunda zamana ihtiyacı kalmayacaktır. O hayata ve insanlığa bakışını açıkça ortaya koymak adına konuşmasına şunları da ekler:

"İnsanlar acı ve ceza (öteki dünya) nedeniyle korkar... İnsanoğlu yaşamakla ölmek arasında bir fark olmayacağını anladığı zaman özgür olacaktır insanlık. Herkesin amacı bu olmalıdır."¹⁷⁶

Dostoyevski, Nietzsche'nin yenik düştüğü şeytana uyararak Tanrı'nın ölümünü ilan etme fikrini, ondan daha önce davranarak ve aynı kaygılarla ele almış olsa da o bu fikre yenilmemiştir. Lubac'a göre onun 'Büyük Engizisyoncu'da ortaya koymuş olduğu İsa modeli Dostoyevski'nin kalbindeki tüm derinliği açığa çıkarmaktadır. İvan bile İsa'nın yüceliği ve gerçeği karşısında etkilenmiştir. Ancak bu İsa'nın sadece insan yönüne vurgu yapıldığı anlamına gelmemektedir. Dostoyevski'nin sunduğu İsa sadece en ideal insan modeli olmakla kalmaz, aynı zamanda yeniden diriltelen ve bu yolla bizim öteki dünyaya ilişkin kendi tasvirimizin de örneğini oluşturur. Dostoyevski ahiretin ve ölüm tecrübesine dayanan yeniden diriliş inancının kahinidir.¹⁷⁷ Hz İsa'nın rehberliğinde diğer insanların iyiliği için mücadele eden insan sonsuzluğun anahtarını eline almış olacaktır. Bu noktada yeniden dirilmek ve ölümsüzlüğü tatmak aslında bir bakıma insanlık için mevcut yaşamdan ne ölçüde feragat edilebildiğine bağlıdır. Dostoyevski'ye göre biz kendimizi mahvetme dürtüsüne karşı çareyi, Nietzsche vari bir hareketle özümüzün üstesinden gelmeye çalışarak değil, ancak egoyu yok etmek için kendimizi başkalarına adayarak, İsa'ya olan inancımız sayesinde bulabiliriz.¹⁷⁸

Romanlarında sonsuzluk ve yeniden dirilme fikirlerine oldukça sık yer veren Dostoyevski için adaletin tecelli edeceği öteki dünya çok önemli bir kavramdır. Karamazov Kardeşler'in final bölümü, küçük bir çocuk olan Kolya'nın, arkadaşı İlyuşa'nın cenazesinden dönerken dindar Alyoşa'ya dinlerinin onlara öğrettiği şekilde öldükten sonra yeniden dirilip birbirlerini, özellikle de İlyuşa'yı tekrar görüp

¹⁷⁵ Dostoyevski, *Ecinniler*, s.512-513.

¹⁷⁶ Dostoyevski, a.g.e., s.256.

¹⁷⁷ H. de Lubac, *The Drama of Atheist Humanism*, London 1949, s.245.

¹⁷⁸ J. A.Jackson, *Freedom And Otherness: The Religious Dimension Of Dostoevsky's Notes From Underground*, s.183.

göremeyceklerini sormasıyla sona ermektedir. Alyoşa bu soruya olumlu yanıt vermiştir.¹⁷⁹ Dostoyevski için yeniden dirilme kavramı öteki dünya ile ilgili olduğu kadar sembolik olarak ele alındığında yaşadığımız mevcut dünya ile de ilgilidir. Örneğin Suç ve Ceza’da Raskolnikov karakterinin kanala atlayarak yaşamına son vermekten vazgeçişinde, onun gelecekte vicdan azabıyla bir değişim geçirerek adeta ruhsal olarak yeniden dirileceğinin ve yeni bir yaşama başlayacağına içine doğmuş olması etkilidir.¹⁸⁰ Aynı şekilde Ecinniler’de kendisi Hristiyan olmayan ama Hristiyanlığı destekleyen milliyetçi Şatov karakterine göre; Hz İsa’nın ikinci kez dünyaya gelişine Rus halkı tanıklık edecektir ve Rus insanı daha sonra dünyanın geri kalanının ruhsal olarak yeniden doğuşuna vesile olacaktır.¹⁸¹

Dostoyevski’nin Hz. İsa’nın ilahiliğine dair temel dogmaları, ölümsüzlüğü ve yeniden dirilişi kabul ettiğini belirten¹⁸² Joseph Frank için kıyamet gününün ve nihai yargılama zamanının giderek yaklaştığı kanısı Dostoyevski romanlarının temel fikirlerinden bir tanesidir.¹⁸³ Dostoyevski romanlarında suç işleyen ya da suç işlenmesine dolaylı olarak katkıda bulunan bireyler hatalarının bedelini önce kendi içlerinde bir hesaplaşma yaşayarak ve vicdan azabı çekerek öderler. Onun cennetten daha çok cehennem kavramını vurgulamış olması da bir diğer ilginç noktadır. Karamazov Kardeşler’de babasını öldürmekle yargılanan Dimitri cennete mi cehenneme mi gideceğini sorarken, günahkar baba Fyodor da cehenneme inandığını belirtmektedir. “Romandaki karakterler deyim yerindeyse cehennem fikrine saplantılıdırlar.”¹⁸⁴ Berdyaev’e göre “Dostoyevski için şeytan cehennem ateşinde yanmalıdır.”¹⁸⁵ İlahi adalet fikrinin onun için oldukça önemli olmasına rağmen ödül kavramına ceza kadar yer vermediği görülmektedir. Yine de romanın en sevgi dolu ve dindar karakteri Zosima Dede motomot bir cehennem ateşi fikrine inanmadığını belirtir.¹⁸⁶

¹⁷⁹ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.794.

¹⁸⁰ Boyce Gibson, *The Religion of Dostoevsky*, Philadelphia: The Westminster Press, 1973, s.90.

¹⁸¹ William Leatherbarrow, *Fedor Dostoevsky*, Boston: Twayne Publishers 1981, s. 123.

¹⁸² Joseph Frank, *Dostoevsky: The Years of Ordeal 1850-1859*, Princeton University Press, 1983, s.307

¹⁸³ Joseph Frank, a.g.e., s.64.

¹⁸⁴ Richard A. Peace, *Dostoevsky: An Examination of the Major Novels*, Cambridge: Cambridge University Press, 1971, s. 264.

¹⁸⁵ Berdyaev, *Dostoevsky*, s. 94.

¹⁸⁶ Peace, *Dostoevsky*, s. 291.

3.3. Din ve Bilim İlişkisi

Bilimsel düşüncenin insan üzerindeki etkileri Dostoyevski romanlarında sıklıkla rastladığımız bir konudur. On sekizinci yüzyılda Avrupa’da yaşanan bilim ve felsefe alanındaki hızlı gelişmelerin insanların düşünce biçiminde ve davranışlarında ciddi bir değişime yol açması Dostoyevski için de üzerinde durulmaya değer bir mesele olmuştur. “Akıl Çağı” olarak da adlandırılan bu dönemde insanlar makineleşmenin de etkisiyle maddi-manevi her şeyi hızla tüketmeye yönelmiştir ve giderek bireyselleşen, bencilleşen insan, ileriye gitmemiş, sanılanın aksine kendisini hiçlik noktasına getirerek materyalist bir dünyanın kuklası haline gelmiştir. Bunun yanı sıra; yeni düzene uyum sağlamaya çalışan insan maneviyat, din ve Tanrı ile bağlarını koparmaya başlamıştır. Akıl ve bilim ise bu hızlı değişimde dinin yerini alarak kişiyi içinden çıkılması zor bir yalnızlığa ve manevi boşluğa sürüklemiştir. Oysa ki peşinden koşulsuz gittiği bu mantıksal yolda, insanoğlunun unuttuğu noktalardan biri de varoluşun tümüyle ele alınabilmesi için felsefi alandaki ilgiyle beraber dini ilgiye olan ihtiyacın varlığıdır. İnsan, varoluşunu anlama çabası kapsamında anlamlandırma, açıklama ve bilme gibi yöntemler geliştirmiştir. Evrende olup biteni felsefe yoluyla açıklamaya çalışan insanoğlu bilimsel yöntemle, bilme basamağına adım atma heyecanını yaşamıştır. Din olgusu ise onun anlamlandırma ihtiyacıyla ilgilidir. Bilim tek başına insanı mutlu etmeye yetmemektedir.

Pozitivizmin sıradan insanın maneviyatı hususunda ne denli çaresiz kaldığı ve insanı Tanrı’sız, ruhsuz ve mutsuz kılması Dostoyevski romanlarına da sık sık konu olmuştur. XIX. yüzyıl Aydınlanma Döneminde sosyalizme ve katı pozitivizme ilginin zirve yaptığı yıllarda Dostoyevski, bilimin ilahlaştırılarak bazı durumlarda irrasyonel olanı ağır basabilen insanoğlunun doğasının sadece rasyonel ve kesin olgularla açıklanmasını doğru bulmadığını belirtmiştir. Ona göre insan iradesi sadece zeka ile şekillenmez ve insan bilgi sahibi birisi olmasına rağmen mantıksız davranabilmekte ya da hareket edebilmektedir. Dostoyevski, çoğu eleştirmen tarafından dar görüşlü ve yobaz bir düşünür olmakla suçlansa da, düşünsel anlamda hem dinin kurumsallaştırılmasına hem de bilimin dogmaya dönüştürülmesine savaş açarak çok yönlü bir düşünür olduğunu gözler önüne sermiştir. Konstantin Barsht’ın deyişiyle “Dostoyevski’ye katı bir vaiz ve kilisenin bir temsilcisi olma vasfı yüklenmesi aslında onun yaratıcı düşünce tarzının temelini oluşturan kişinin ontolojik ve ahlaki köklerini

bulmak için inanç arayışına girişini eşsiz bir biçimde işlemiş olmasını göz ardı etmemize sebep olabilmektedir.”¹⁸⁷

Dostoyevski'nin romanlarında karakterleri aracılığı ile sorduğu sorulardan birisi de insanoğlunun bilginin ve deneyin etkisiyle, duyularının önderliğinde mi, yoksa dinin buyurduklarıyla yani vahiy ile mi hareket etmesi gerektiğidir. Karamazov Kardeşler'de İvan'ın benimsediği düşünce yapısı XIX. yüzyılın pozitivist felsefesini savunan düşünürlerin fikirlerini çağrıştırmaktadır. Tek başına benimsenmiş bir rasyonalizmin insan doğasını bozduğunu gözler önüne süren bu karakter ile Dostoyevski sadece bilimsel düşünce kalıplarıyla hareket eden ve herşeyi mantığıyla açıklama girişiminde başarısız olan bireyin dramını gözler önüne sermektedir. Aynı romanda Dostoyevski bilim ve din ilişkisinin geçirdiği sürece ilişkin düşüncelerini peder Paisiy'in ağzından şu şekilde dile getirmektedir:

“Birleşerek büyük bir güç kazanan dünya bilimleri özellikle son yüzyılda, kutsal kitapları, onlarda yazılanları ele aldılar. Amansız bir incelemeden sonra, eskiden beri kutsal bilinen şeylerin tümünü yok ettiler. Ne var ki, parça parça ele aldılar onları, büyük bütünü göremediler. Böylesine körlüğe ne denli şaşılırsa azdır. Oysa eskiden olduğu gibi şimdi de karşılarında dimdik duruyor. On dokuz yüzyıldan beri yaşayan o değil midir? Şimdi de kişilerin ruhlarında, halk kitlelerinde o yok mu hep! Eline geçen her şeyi yıkıp yakan zındıkların ruhlarında bile vardır o! Çünkü Hristiyanlığı reddedenler, ona karşı gelenler; aslında İsa'nın bir parçasıdır, öyle ele kalmışlardır. Çünkü şimdiye dek ne mantıkları, ne yüreklerindeki heyecan, bundan yüz yıllarca önce İsa'nın yaptığını onlara yaptırabilmiştir. Denemelerin hepsi çirkin sonuçlar vermiştir.”¹⁸⁸

Dostoyevski'nin rasyonel düşünce yapısı ve inanç arasındaki ilişkiye değindiği bir diğer romanı da Ecinniler olmuştur. Romandaki Kirillov karakteri intihar ederek kendisini ve Tanrı fikrini yok edebileceğini düşünmektedir. Kendi sonunu kendi getirme gücünü elinde bulundurursa Tanrı olabileceğini iddia eden Kirillov, inançsızlığın bir başka türünü ortaya koymaktadır. Bu noktada, Kirillov bu düşüncesiyle Avrupa'da yaşanan bilimsel ilerleme, Rönesans ve reform hareketlerinin Rusya'ya yansımaları ve bireyselleşmenin etkisiyle Tanrı yerine insanı koyan anlayışın yerleşmesini temsil

¹⁸⁷ Konstantin A. Barsht, *Religious Thought and Scientific Knowledge in the Artistic System of Dostoevsky*, Russian Studies in Philosophy, vol. 50, no. 3 (Winter 2011–12), pp. 34–47. © 2012 M.E. Sharpe

¹⁸⁸ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.199.

etmektedir. O düşünce dünyasında bu meseleye cevaplar aramış ve kendine özgü bir hayat felsefesi oluşturmuştur. O kafasındaki yeni insana dair şunları söyler:

“Hayat acıdır; hayat korkudur ve insanoğlu mutsuzdur. Bugün yalnızca acı ve korku var. İnsanoğlu hayatı seviyor, çünkü acıyı ve korkuyu seviyor. Buna da uygun yaşıyor. Acı ve korkuya karşılık olarak verilmiştir hayat; hep aldanılan yer burası. Bugünkü insan, o insan değil daha. Ama bir gün o yeni insan gelecek; yaşamakla yaşamamak arasında hiçbir fark görmeyen mutlu, gururlu, yeni insan. Acıyı ve korkuyu kim alt ederse o Tanrı olacak. Öbür Tanrı artık olmayacak.”¹⁸⁹

Aslında Dostoyevski'nin Sovyet döneminde bilim üzerine bir toplum inşa edilerek Tanrı fikrinin yok edilmesi hususundaki dehşet verici öngörüsü gerçek olmuştur. Komünist Parti dinin toptan ortadan kaldırılmasını ve Sovyet yaşamının tam olarak laikleşmesini hedef almıştır. Sovyet yöneticiler yönettikleri geniş topraklarda azimli bir şekilde Marksist-Leninist tabanlı, ateist bir düşünce yapısıyla Yahudilik, İslam ve diğer dinler de dahil olmak üzere kapsamlı bir girişimle Sovyet yaşamından dinin silinmesine yönelik kararlı bir çalışma yürütmüşlerdir. Özellikle 1929'dan sonra çoğunluğun bağlı olduğu Ortodoks kilisesi de zulme uğratılmıştır. Çok sayıda kilise yağmalanmış, rahipler hapsedilmiş ya da öldürülmüş, dini konuşmalar ve eğitim yasaklanmıştır. İnancını açık bir şekilde yaşamaya devam edenler toplumdan dışlanıp alaya alınırken, edebiyat ve tarih yazımında dini konuların tartışılması adeta bir tabu haline getirilmiştir. Aynı zamanda devlet ateizm itikadını teşvik etmek için Hristiyanlık sembollerini ve ikonografisini alarak kendi imgesine dönüştürmüştür.¹⁹⁰ Dostoyevski tüm bu yaşananların gölgesinde bilim ve din çatışması üzerine derin bir şekilde düşünmüştür ve eserlerinde bu düşüncenin etkisi açıkça görülebilmektedir.

Dostoyevski'ye göre inanan kişi saçma olduğu iddia edilse dahi inanmayı seçebilir ve bunun için de rasyonel delillere ya da mucizeye ihtiyaç duymaz. Aynı şekilde mantıksal akıl yürütme yoluyla elde edilen aleyhte bulgular öne sürülerek kişinin inancı sarsılamaz. İrade ve tecrübe yoluyla edinilen imanın, bilimin ortaya koydukları karşısında yenik düşmesi söz konusu değildir. Yine de bu fikirleri benimsemiş olması Dostoyevski'nin varoluşsal manada sorgulamalar yapmadığı anlamına gelmemektedir. Din artık Aziz Thomas Aquinas dönemindeki kadar topluma

¹⁸⁹ Dostoyevski, *Ecinniler*, s. 256.

¹⁹⁰ Orlando Figes and Boris Kolonitskii, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917*, New Haven, CT, 1999, s. 100-102 , 150-152.

ve kültüre hakim değildir ve son yüzyıl bilimsel anlamda çok büyük gelişmelere tanık olmuştur. Ama yine de yavaş yavaş XX. yüzyıla yaklaştıkça bilimin de ciddi eleştirilere maruz kalacağına sinyalleri verilmiştir. Artık hiçbir şey kesin, sağlam ve eskisi kadar samimi değildir ki bu durum insanoğlunun endişesini körüklemiş ve felsefe ve edebiyatta varoluşçuluğun ayak sesleri duyulmaya başlanmıştır. Dostoyevski işte bu döneme denk gelen süreçte Tanrı fikrinin ortadan kaldırılarak sadece salt akılla bilime yönelmenin doğurduğu zorunlulukçuluğa karşı çıkararak irade kavramına vurguda bulunmuştur. ‘Dostoevsky and Nietzsche’ (1903) başlıklı kitabın yazarı Leo Shestov (1866-1938), özellikle Yeraltından Notlar’ın üzerinde yoğunlaşarak Dostoyevski’nin radikal bir irrasyonelizmin temsilciliğine soyunduğunu belirtir ve Dostoyevski’ye dair yorumunda varoluşçu düşüncüyü esas almaktadır. O ve onun gibi birçok varoluşçu düşünce çerçevesinde görüş bildiren yazar, Dostoyevski’nin iyimser ve hayalci yanını görmezden gelerek onu gelecekte gerçekleştirebilecek kötü senaryoların sözcüsü olarak lanse etmişlerdir. Böylece Dostoyevski “rasyonalizm ve bilim karşıtı bir dinin peygamberi” olarak kabul edilmiştir.¹⁹¹

3.4. Evrensel Sevgi Kavramı

Dostoyevski’nin romanlarında konu edindiği ve inançla bağlantılı bir şekilde ortaya koyduğu kavramlardan birisi de sevgidir. İnsanın varoluşsal boyutta kendini gerçekleştirebilmesi için öncelikle manevi alanda hissettiği boşluğu uygun biçimde doldurması gerekir. Akıl dahi sevginin olmadığı yerde aranmamalıdır. Dostoyevski’nin ideolojisi, benimsemiş olduğu romantik tarihselcilikten, özellikle Schelling ve Hegel’den etkilenerek şekillenmiştir. Dostoyevski evrensel aşkın ve hoşgörünün önderliği altında birleşmiş insanın mutlak birliğine inanmaktadır ve ona göre Rus halkının yüceliği sevgi temeline dayanan bir evrensel kardeşlik ülküsüne dayanmaktadır. Romanlarında yarattığı inançlı kişiler, sevgi dolu yürekleri, alçakgönüllülükleri, umut ve iyimserlikleriyle, halkın derinliklerinden fişkıran ulusal bilinci yansıtır, halkın özünü simgelerler.

Dostoyevski ilk döneminde Batılı düşüncüyü savunmuş olsa da ilerleyen yıllarda Rus düşüncesinin evrensel olması gerektiğini hatta dünyanın kurtuluşunun buna bağlı

¹⁹¹ René Wellek, *Dostoevsky-A Collection of Critical Essays*, s.3-4.

olduğunu iddia eder. Rus evrenselliğinin ise Ortodoks'lukla gerçekleşeceğini savunur. O, Katolikliği ve Batı kültürünü yozlaşmış bulur. Dinin ve Tanrı'nın merhamete ve vicdana vurgu yapan yanını önemsemiştir. Dostoyevski koyu milliyetçi bir Rus'tur ve özellikle genç yaşlarındayken kendisinin de takdir ettiği birçok özelliğine rağmen Avrupa'ya düşmandır. Avrupa'nın arkasında Papa da olsa hümanistler de olsa ikisinin de aslında cenneti bu dünya da yaratmaya çalıştıklarını düşünmektedir. Onun Rus Ortodoksluğu ile zıt düşen Batı'nın her şeyi akıl aracılığı ile maddeye dönüştürme hevesine karşın o, aklın kaynağına dahi sevgi ile ulaşmanın doğru olduğunu savunmaktadır. İnsanları ilahi bütünlüğe eriştirecek bu sevginin tek kaynağı ise Tanrı'dır. Ona göre Rus halkının dehası, sevgi temeline dayanan bir evrensel kardeşlik ülküsünden yanadır.

Dostoyevski, batılılaşma özleminin bütün aşırılıklarına rağmen temelde doğru ve gerekli olduğunu düşünmekle birlikte bu ihtiyacı ulusal bilincin ülküleriyle el ele gitmesi gerektiğini savunmaktadır. Rusya'nın ekonomi, bilim ve silah gücü Avrupa'nın gerisinde olduğu için bu açıdan Avrupa'dan öğreneceği şeyler vardır ancak bu insanlığın birleşmesi ülküsünü Rusya'nın gerçekleştireceği gerçeğini değiştirmeyecektir. Çünkü ona göre Rusya manevi ve ahlaki yönden, insanlık bilinci açısından Batı'nın çok ilerisindedir. Dostoyevski'nin ortaya koyduğu Rus halkının evrensel bilincine, Rusya'nın kaderine ve İsa'nın yeryüzüne tekrar inmek için yer olarak Rusya'yı seçeceğine ilişkin bu gibi milliyetçi ve dinci önermeleri tabiki de kanıtlanabilir nitelikte değildir. Yine de o Hristiyanlığın on emrinden biri olan 'yanındakini sevmek' düsturunu romanlarında oldukça güzel bir şekilde ifade etmiştir. Budala'daki Prens Mişkin, Karamazov Kardeşler'deki Alyoşa, Dostoyevski'nin evrensel sevgi kavramını iletmede en sadık temsilcileridir.

Dostoyevski'nin sevgi kavramına ilişkin görüşlerinin Nietzsche'nin laik hümanizm eksenli düşünceleriyle benzerlik taşıdığı görülse de Nietzsche inancı saf dışı bırakmayı seçerken diğerinin sevgiyi Tanrı'ya ve ölümsüzlüğe bağladığı görülmektedir. Karamazov Kardeşler'den Alyoşa karakteri aktif sevgi kavramı sayesinde 14 yaşında bir öğrenci olan Kolya'nın hayatında köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Alyoşa, İlyuşa adlı talihsiz ve fakir bir çocuğun, ölmeden önce, okuldaki kahramanı Kolya ile arkadaş olmasını sağlar. Kolya, Alyoşa'nın önderliğinde artık kendisine uzak insanlara da sevgi duymayı öğrenmiştir. Kolya, görevini dünya da devam ettiren bir keşiş olan

Alyoşa'dan, Hristiyanlık dininin sadece zengin ve güçlü insanların daha alt sınıftakileri kontrol altında tutmalarına yaradığını kabul etmesini ister. Fakat daha sonra İlyuşa'nın cenazesinde geçirdiği ruhsal ve düşünsel değişimi gözler önüne sererek şöyle der:

“Ah, dedi, gerçek uğruna kendimi feda etmek fırsatı bir gün benim elime geçsel!”¹⁹²

Bu sözlerin arkasında Alyoşa'nın aktif sevgisi sayesinde kurtulmuş genç bir adam ve İsa'nın kendini feda etmesine gönderme yapıldığını görmekteyiz. Bu sevgi Tanrı'nın tüm insanlar için sorumlu olma ve sonuç olarak dünya daki tüm günahlar için suçlu olduğunu bilme çağrısına cevap vermektedir. Dostoyevski'ye göre adaleti oluşturan en temel unsurlardan biri olan toplum vicdanına dair herkes üzerine düşen sorumluluğu almak zorundadır. Bu zor sorumluluğu almak ise sadece tüm insanlığı seven birinin yapabileceği tarzda bir harekettir. Dostoyevski'ye göre insan kalbinde sevgi ve yaşama sevinci tükendiğinde artık o birey için cehennem bu dünya da başlamış demektir.

Dünya daki kötülüklerle karşı karşıya gelerek her insan, hayatı tam da anlayamadan, Tanrı'nın varlığına imana bilinçli bir sıçrama yaşayabilmektedir. Artık bu insan için yaşamın nasıl devam ettiği ve işlediği değil, yaşamdaki uyumun farkına varmış olmak değerlidir. Bu uyumu farkedebilmenin tek yolu ise her şeyi ve herkesi koşulsuz sevmekten geçer. Zosima Dede'nin konuyla ilgili belirttiği gibi sevgi kavramında ne kadar ileriye gidilirse ruhun ölümsüzlüğüne ve Tanrı'nın varlığına inanç o denli kuvvetlenmektedir. Bu aktif sevgi kavramı dünya da yaşanan ve anlamsız görünen acılarla savaşmanın tek yoludur. Bunu gerçekleştirirken de hem Tanrı'nın hem de acının varlığını en baştan kabul etmek esastır. Açlıktan ölen köylü bir bebeğin ya da işkence edilen bir çocuğun durumu için mantıksal bir izah yolu seçmek imkansızdır, bu tarz olaylarla baş etmenin tek yolu inançtan geçmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da bu aktif sevgi kavramını doğru yönlendirebilmektir. Büyük Engizisyoncu'nun da yaptıklarını insanların mutluluğunu istediği ve onları çok sevdiği için yaptığını belirtmekte fayda vardır. Fakat Hz İsa daha onun söylediklerini duymadan sevgiyle davranmaya ve sevgi temelli mucizevi davranışlarda bulunmaya başlamıştır. Bu noktada kendini feda etmek gibi nihai uyum adına yapılmış sevgi temelli hareketler

¹⁹² Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.787.

büyük önem kazanmaktadır. Dostoyevski bu fikri ölüm temasını kullanarak pekiştirmek istemiştir. Karamazov Kardeşler adlı romanında bu görüşünü İncil'den alıntılacağı şu sözlerle açıklar:

“Gerçeği söylüyorum size, gerçeği: Buğday tanesi yere düştükten sonra yok olmazsa, bir buğday tanesi olarak kalır; ama yok olursa, o zaman bereketli ürün verir.”¹⁹³

Roger Anderson, Dostoyevski'nin bu düşüncesini ele alırken Karamazov Kardeşler' deki Zosima Dede'nin evrensel uyumun sırrına dair oldukça radikal bir bakış açısı olduğunu belirtir. O varlığın bütününe ait yaratılışın tüm bileşenlerini, ayrıştırmadan kabulü doğru bulmaktadır. Sadece tüm diğer insanları değil, tüm hayvan, bitki ve cansız nesnelere de kapsayan bu birleştirici tutum tüm varoluşu Tanrı'ya bağlamaktadır. Bu hususta o Zosima Dede'nin şu sözlerini örnek olarak göstermiştir:

“Görünüşte anlamsız bir şey, ama gerçek... çünkü sevgi dünyası büyük bir okyanus gibidir, bir uçtaki kıpırdanma öte uca da duyulur. Varsın kuşlardan af dilemek anlamsız bir davranış olsun, ama ne var ki, kişiöğlunun çevresindeki tüm yaratıklar, kuşlar da, çocuklar da onun biraz daha yumuşak olmasını pek isterlerdi. Her şey bir okyanusa benzetilebilir. Öyleyse sevgiden doğma bir taşkınlıkla kuşlardan günahlarınızın bağışlanmasını dilemenin garipsenecek bir yanı yok demektir. İnsanlar ne denli anlamsız sapsalar bile, taşkınlığımızı sevin. Dostlarım, Tanrıdan size neşe vermesini dileyin. Çocuklar gibi, gökyüzündeki kuşlar gibi şen olun. Ödevinizi yaparken insanların günahları yolunuzdan alıkoymaz sizi. Bu günahların yaptınızı lekeleyeceğinden, onu tamamlamayacağından korkmayın. Şöyle söylemeyin: "Günah, dinsizlik ve dinsizler pek güçlü. Bizlerse yapayalnız, güçsüzüz. Ezileceğiz bu gücün altında, kutsal yaptığımızı tamamlayamayacağız." Kendinizi bu umutsuzluğa kaptırmayın. Burada tek kurtuluş yolu, kişiöğlunun bütün günahlarının yükünü kendi üzerinize almaktır.”¹⁹⁴

Zosima Dede'nin ettiği bu duayı basite indirgeyerek animizm ile bağlantılandırmak doğru olmayacaktır ancak uyum kavramına ilişkin bu görüş aynı zamanda Hristiyanlığın ana öğretileriyle, Tanrı'nın biricik tekliği fikriyle de zıt düşmektedir. Bu yüzden Dostoyevski'nin görüşlerini bazı durumlarda doğrudan İncil ile bağdaştırmak doğru olmayacaktır.¹⁹⁵ Aslında sevgi kavramı doğru ile yanlıştın, iyilik ve

¹⁹³ Dostoyevski, a.g.e., s.5 ,(İncil, Yohanna XII. bölüm 24)

¹⁹⁴ Dostoyevski, a.g.e., s.349, 350

¹⁹⁵ Roger B. Anderson, “The Mythical Implications of Father Zosima's Religious Teachings,” Slavic Review, Vol. 38, 2 (Jun., 1979), s. 274.

kötülüğün, güzel ve çirkinin birbirini tamamladığı bir yaşamın güzelliğine olan saygıdır. Dünya üzerinde yaşanan acılar sonucunda deneyimlenen birleşimsel sevginin bu noktada bütünleştirici bir etkisi vardır. İnsanlara güzel sözler söylemek, nazik davranmak ya da iyilikte bulunmak gibi hayırseverlik işleri de Zosima Dede'nin öğretilerinin temelini oluşturmaktadır. Gerçek inanca giden tek yol en yakınlarımızdan başlamak üzere herkesi sevmek üzerine kurulmuştur. Sevebilme kabiliyetinde ne kadar başarılı olunursa Tanrı'nın varlığına ve ruhun ölümsüzlüğüne olan inanç o denli kuvvetlenecektir.¹⁹⁶

Dostoyevski'nin ateistik düşünceyi en güçlü şekilde savunan karakteri olan İvan, masumların acı çekmesinin dayanılması zor bir şey olduğunu etkili bir şekilde izah ederek tüm insanlık adına Tanrı'ya bir feryatta bulunmuştur. Ancak onun kendisinin de acı çekmesine sebep olan ve düşünsel olarak onu çıkmaza sokan bu düşüncelerin zemininde onun diğer insanlara karşı olan şefkati değil, aksine sevgi eksikliği yatmaktadır. O insanların aptallığından ve çirkinliğinden nefret etmektedir ve sadece insanların cennetten kovuluşunu dikkate almaktadır. Oysa ki yaratılış hikayesinde geçtiği gibi tüm insanların Tanrı'nın varlığının bir parçası olduğu gerçeğini görmezden gelmektedir. Yine de İvan'ın doğaya olan sevgisini gördükten sonra Alyoşa aslında onu kurtarmak için verdiği mücadelede yarı yolu katettiğini düşünür. Bu noktada ne denli samimi ve kalıcı bir sevgi edinildiğine de dikkat edilmesi gerekmektedir. Wellek bu konuya ilişkin şu sözleri dile getirmiştir:

“Sevgi ya da Tanrı'yı arayan kişi eğer Tanrı'yı yüceltmek yerine kendi egosunu yücelttiğini farkedirse ve gerçek aşkı nadiren tecrübe ettiğine inanırsa kendine ruhsal bir işkence yapma konusunda oldukça savunmasız hale gelmektedir.”¹⁹⁷

Yine bir uyarı niteliğinde, sevginin, sorumluluğun ve fedakarlığın bilinçli bir bireyin kendi öz iradesiyle karar verebileceği hisler olduğuna dair Wasiolek'in şu sözlerine yer vermekte fayda vardır:

“Dostoyevski'nin radikal bireyi itaat etmeyi seçebilir ama bu ondan talep edilemez, topluma katılabilir fakat buna zorlanamaz. Onu hiç kimse kontrol edemez ancak o tüm insanlık için sorumluluk hissedebilir. Bilinci Tanrı'ya ait olduğu için onu

¹⁹⁶ Linda Ivanits, *Dostoevsky And The Russian People*, Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York 2008,s.176.

¹⁹⁷ Dostoevsky, *A Collection Of Critical Essays*, Edited by Rene Wellek, s. 55.

hiç kimse kontrol edemez ancak o özgürlüğünü Tanrı'ya bağladığı için herkes için sorumludur ve herkeştir.¹⁹⁸

Dostoyevski için utanç ve aşağılanma hissi ancak alçakgönüllülükle telafi edilebilir. Rusya'nın Avrupa'da çeşitli gelişmeler yaşanırken düştüğü kötü durum karşısında, Hristiyanlığın o günlerdeki yaşanış biçimi bu aşağılanma hissini gidermede yeterince etkili olamamıştır. Bu sebeple Dostoyevski sevgi mesajını iletebilmek için Rusya'nın en mütevazî dini birimi olan startzy (dedelik)'ten faydalanmıştır. Fakat bu mesajı gerçek dünyaya iletmek için bizzat halkın arasına karışarak aktif bir rol oynayacak bir elçiye ihtiyaç vardır. Bu elçi manastırdan ayrılarak normal hayata geri dönen Alyoşa olmuştur. O koşulsuz iman ve gerçek sevginin sürdürülebilmesi için mücadele vermektedir.¹⁹⁹

Dostoyevski'nin bir diğer önem verdiği konu; her şey ve herkes için sorumlu olduğumuz fikridir. İnsanın dünya da olup bitenleri görmezden gelmeye ve başkalarını yargılamaya hakkı yoktur. Çünkü bir insanın, karşısında duran suçlunun işlediği günahı kendisinin de payı olduğu bilincine varmadan başkalarını yargılamaya hakkı yoktur. Alyoşa da inancını savunurken sık sık insanlık adına çarmıha gerilerek acı çeken İsa örneğini kullanmaktadır. Bu fikir üzerinden, her birimizin diğer tüm insanlar için sorumlu olduğu düşüncesi doğmuştur. Tüm insanlar Adem ve Havva'nın ilk günahı için suçlu olduğundan dolayı herhangi bir suç ya da acı her bir inanan için ortak nitelik taşımaktadır. Gibson, Alyoşa'nın yorumunu bir adım daha ileriye götürerek, eğer sorumluluk hissini yeteri kadar derinden hissederek gelecek günler için acıyı ortadan kaldıracığımızı belirtir.²⁰⁰ Yine aynı romandan İvan karakterinin üvey kardeşi Smerdyakov'u kışkırttıktan sonra olacakları sezdiği halde Moskova'ya giderek babasının cinayetine açıkça göz yumması ona derin bir vicdan azabı çektirmiştir. Ve bu suçluluk duygusu onu kendi deyimiyle adeta bir köylü kızı dürüstlüğüne ve ifade tarzında o çeşit bir basitliğe yönlendirerek onda bir değişime yol açmıştır. Duruşma esnasında katilin Dimitri değil de Smerdykov olduğunu söylemekle kalmayıp, asıl katili kendisinin cinayete teşvik ettiğini söylemiştir. Bu vicdanı sorumluluk yüküyle hakim karşısında da kardeşi yerine kendisini yargılamalarını istemiştir. Dostoyevski'nin bu

¹⁹⁸ Edward Wasiolek, *Dostoevsky : A Revolutionary Conservative*, s.7.

¹⁹⁹ John P. Moran, *Dostoevsky on Christian Humility and Humiliation, A New Kind Of Monk*, Cistercian Studies Quarterly 48.1, 2013, s.105.

²⁰⁰ Gibson, *The Religion of Dostoevsky*, s. 179.

düşünceyi şiddetli bir biçimde savunmasının ve romanlarında buna sık sık yer vermesinin nedeninin 1878 yılında kendisi gibi sara hastası olan oğlunu kaybetmesinin olduğu da tahmin edilmektedir. O bu olay için kendini suçlar ve insanın herkes ve her şey için suçlu olduğu fikri onda kök salar.²⁰¹

Dostoyevski ünlü olmasının ardından okurlarından tavsiye beklentisiyle yazılan birçok mektup almıştır. Bunlardan birisi de 1878 yılında ismi bilinmeyen bir anneden gelen, problemlili çocuğu hakkında akıl danıştığı mektuptur. O mektuba şöyle cevap vermektedir: “Eğer çocuk kötüyse suç hem onun doğal eğilimlerinde (çünkü bu eğilimler doğuştandır) hem de onu yetiştirenlerde aranmalıdır.”²⁰² Görüldüğü üzere Dostoyevski çevre faktörü kadar günah kavramının doğuştan gelen ve içgüdüsel olan yanına da dikkat çekmektedir. Bu noktada büyük günahlar işleyenler bir bakıma kaderlerini yaşamaktadır ve özgürlüklerinin çerçevesini kendi seçimleri kadar Tanrı’nın rızası da belirlemektedir. Öyleyse onlar nihai uyumun bir parçasını oluşturmaktadırlar. Arzularını ve hırslarını diğer insanlara nispeten daha yoğun bir şekilde yaşayan bu insanların hatalarında hepimizin payı vardır. O bu düşüncelerin etkisiyle, ölümünden önce “Büyük Bir Günahkarın Yaşamı” adında bir roman yazmayı planlamıştır.

Acının içinde dahi mutluluk aramamızı salık veren Dostoyevski için insan varlığının gizemi onun sadece hayatta kalması ile ilgili değil, uğruna yaşayabileceği bir şey bulmasıyla ilgilidir. En yüce yaşama amacı ise sevebilme yeteneği ve yaşam sevincidir. Alyoşa ağabeyi İvan’a yaşamı, her şeyin ötesinde sevmesi gerektiğini söyler. Ona göre yaşamın anlamından ziyade önce kendisi sevimlidir ki ikinci basamak olan anlamını bulmaya yönelik güç edinilebilinsin.²⁰³ Görüldüğü üzere sadece sevgi, kader ve herkes için sorumlu olma fikri değil, yaşama sevinci de Dostoyevski için hayati önem taşıyan bir düşüncedir. Zweig, Dostoyevski romanlarındaki karakterlerin yaşam sevincine dair dile getirdiklerini derli toplu bir şekilde şöyle bir araya getirmiştir:

“Suçsuz yere lanetlenen Dimitri Karamazov, ellerinde zincirlerle, bütün gücüyle bağırıyor: “Bütün acıların üstesinden geleceğim, sırf kendi kendime ‘varım’ diyebilmek için. İşkenceler altında kıvransam bile, biliyorum ki ‘varım’; ayağımda zincirlerle kürek çekerken hâlâ güneşi görebiliyorum, göremesem bile yaşamaya devam

²⁰¹ Troyat, *Dostoyevski'nin Dünyası*, s. 295.

²⁰² Joseph Frank and David I. Goldstein, eds., *Selected Letters of Fyodor Dostoyevsky*, London: Rutgers University Press, 1987, s. 452.

²⁰³ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 260.

ediyorum ve onun olduğunu biliyorum.” Kardeşi İvan yanına geliyor ve ilan ediyor: “Ölümden daha geri döndürülemez mutsuzluk yoktur.” Varoluşun coşkusu bir ışık gibi göğsüne dolar ve Tanrı’yı inkâr eden bu adam sevinç çılgınlıkları atar: “Seni seviyorum Tanrım, çünkü hayat büyüktür.” Onulmaz şüpheli Stefan Trofimoviç ellerini kavuşturarak yattığı ölüm döşeğinden doğruluyor ve mırıldanıyor: “Ah, yeniden yaşamayı ne kadar isterdim. Her dakika, her an bir mutluluk olmalı insan için.” Giderek daha aydınlık, daha berrak daha yüce hale gelmektedir sesler. Budala Prens Mişkin başıboş dolaşan duygularının kanatları üzerinde taşınarak getirilirken kollarını açıyor ve heyecanla sesleniyor: “İnsanların, var olduğunu ve sevildiğini bildikleri bir ağacın yanından mutluluk duymadan nasıl geçebildiklerini anlayamıyorum... Hayatın her adımı en soysuz kişilerin bile bir mucize olarak duyumsadığı ne çok harika şeyle dolu.” Staretz Zosima şöyle vaaz ediyor: “Hayatı ve Tanrı’yı lanetleyenler kendilerini lanetler... Her şeyi seversen Tanrı’nın sırları her şeyde sana kendini gösterecektir. En sonunda da sen bütün dünyayı her şeyi saran sevgiyle kucaklayacaksın.” “Bir köşeye itilmiş”, eski püskü paltocuğuna sarınmış çekingen adam bile öne doğru yaklaşıyor ve kollarını açıyor: “Hayat güzelliştir, sadece acıdadır anlam, ah hayat ne kadar güzel!” “Gülünç adam” rüyasından uyanıyor, “hayatı, onun büyüklüğünü ilan etmek için,” hepsi, ama hepsi solucanlar gibi varlıklarının köşelerinden çıkıp sürünerek yaklaşıyorlar, büyük koroda yer alabilmek için. Hiçbiri ölmek istemiyor, hiçbiri hayatı, kutsal sevgiliyi bırakmak istemiyor, hiçbir acı hayatın ebedi karşısı ölümü arzu ettirecek kadar derin değildir. Ve bu cehennem, bu çaresizliklerle dolu karanlığın sert duvarlarında birdenbire kadere övgü şarkısı yankılanıyor, cehennem alevleri şükranın tutkulu korlarına dönüşüyor. Işık, sonsuz ışık doluyor içeriye, yeryüzünün üzerinde Dostoyevski’nin gökyüzü beliriyor ve Dostoyevski’nin yazdığı son söz, büyük taşın önünde konuşan çocukların kutsal barbarlık sözü gürlüyor: “Yaşasın hayat!”²⁰⁴

3.5. Acı Çekme ve Kefaret

Acı çekme kavramı Dostoyevski’nin düşünsel olarak takıntılı olduğu konuların başında gelmektedir. O insanın acı çekmesini bir çeşit erdem ve kurtuluş yolu olarak görmesinin yanı sıra bu meseleye dair sorularının cevabını her zaman dininin öğretilerinde aramıştır. Rus Ortodoks inancı doğrultusunda elde ettiği tek cevap ise nihai uyumun gizemi olmuştur. Bu uyum, mutluluğa ve tam inanca giden yolda acı çekme kavramının gerekliliğini öngörmektedir. Bireyin acı çekerek yepyeni bir insan olabilmesi ve özgür iradesini kullanıp, acı çekme pahasına da olsa kurtuluşa erebilmesi

²⁰⁴ Zweig, *Üç Büyük Usta*, s.350.

için ilk şart ise kişinin inanmayı seçmesidir.²⁰⁵ Onun Tanrı'ya, İsa'ya ve günah kavramlarına dair düşünceleri genellikle Hristiyan Ortodoksluğunun öğretileriyle paralel gitmektedir. Fakat onun romanlarında kurtuluş fikrine dair ulaşılan son noktanın pek açık olmadığı da bir gerçektir. İnsanlar günahları için mi acı çekmektedir yoksa İsa tüm insanlık adına yeterince acı çekmiş midir? Dostoyevski, romanlarında acı çekmeyi insan hayatına dair temizleyici ve yenileyici bir öğe olarak gördüğünden, ruhsal olarak dönüşüm yaşayan karakterleri için adeta bu dünya da yaşanan bir arafta tasvir etmiştir. O "Suç ve Ceza" romanını yazmaya başladığında da acı çekmeyi kendi kabul eden ve bu yolla yaptığının bedelini ödeyeceğini düşünen bir suçluyu anlatmayı amaçlamıştır.²⁰⁶

Karamazov Kardeşler'de İvan Karamazov her ne kadar babasının Tanrı'nın olup olmadığına ilişkin sorusuna olmadığı yönünde net bir cevap vermiş olsa da aslında Tanrı'nın varlığı onun için çözülmemiş bir meseledir. Zosima Dede'de onun bu durumunu dinlediğinde kalbinde bir huzursuzluk hissetmiş ve onu kutsamak için haç işareti yapmak üzere uzaktan elini kaldırmıştır. Fakat İvan beklenmedik bir şekilde sandalyesinden kalkarak kutsanmak için onun yanına kadar gider. Alyoşa bu hareketi, İvan'ın ne parayı ne de huzuru, belki de sadece acıyı aradığını söyleyerek yorumlar. Onun ruhu acı çekmektedir ve zihninde bir türlü karara bağlayamadığı bu düşünce vardır. O milyonlara değil de sadece bir fikri çözümlenmeye ihtiyaç duyanlardandır.²⁰⁷ Ayrıca İvan çocuklara işkence yapılması hususunda anlattığı hikayelerin Alyoşa'nın canını nasıl yaktığını gördüğünde Alyoşa ona bunu dert etmemesini, çünkü acı çekmeyi kendisinin de istediğini belirtir. Ve roman boyunca Dimitri'nin acı çekme yoluyla ruhsal yenilenme fikrini tecrübe ettiği görülür. Duruşması sırasında cezasını cinayeti işlediği için değil, babasını öldürmeye niyet ettiği için kabul ettiğini söyler. Suç ve Ceza'da Sonya, Raskolnikov'a acı çekerek kefarete ödeyebileceğini söylerken, Ecinniler'de Stavrogin kendisini bağışlamak istediğini, tüm hedefinin bu olduğunu ve bu yüzden sınırsız bir acıyı istediğini itiraf etmektedir. Bunun sebebi bir genç kızın intiharına sebep olmasından ileri gelmektedir. Piskopoz Tikhon ise Stavrogin'e İncil ile bağlantılı ilginç bir tavsiyede bulunarak İsa'nın onu ancak kendisini affettiği zaman affedeceğini söylemektedir. Marmeladov ise eğer İsa gibi acı çekerse arınabileceğini

²⁰⁵ Elizabeth J. Ewald, *The Mystery of Suffering: The Philosophy of Dostoevsky's Characters*, Trinity College Digital Repository, s.47.

²⁰⁶ Leonid Grossman, *Dostoevsky*, New York: The Bobbs-Merrill Company, Inc. 1975, s. 352.

²⁰⁷ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 105, 106.

düşünmektedir. Bu karakter öncelikle merhamet istemediğini, yalnızca çarın gerilmek istediğini belirtirken daha sonra her ikisini de istediğini söyler. Bu çok tanıdık bir insan duygusudur. Eğer acı çekmek zorundaysak biz bunu yaparken diğer insanlardan, bizim için biraz kötü hissetmesini isteriz. Dostoyevski eserlerinde acı çekme kavramı yenilenme ve kefaret için gereklidir ve 1860'ların öngördüğü 'bilimsel sosyalistler' gibi mantıksal çerçevede inşa edilmiş bir toplumda bile acısız bir hayat düşünülemez ve kölelikten farksızdır. Aslında Dostoyevski bizi acıyı arama konusunda teşvik etmekten ziyade onu kabullenme konusunda uyarır.²⁰⁸

Karamazov Kardeşler'de Dimitri'nin çektiği fiziksel acı ile İvan'ın zihinsel acısı ele alınacak olursa ikisinin de acı çekerek günahını bağışlatmayı istediği görülmektedir. Son olarak Alyoşa yanlış bir kararla cinayetten tutuklanan Dimitri'ye onun acı çekerek kendisini yeni biri haline getirmeyi istediğini söyler. Dimitri de acı çekmeyi istediğini, böylece kendisini temizleyebileceğini söyleyerek bu görüşü onaylamaktadır.²⁰⁹ Dostoyevski'nin tüm suçluları, kendilerini pişmanlıklarını yaşarken bulan karakterlerdir. İd'teki dürtü ile işlenen suç, ego'daki pişmanlığa dönüşür ve bu süreç çoğunlukla nevrozla sonuçlanır. Hz. İsa'nın cehennemdeki tüm günahkarları kurtarmak için kendini feda ederek çarın gerilmesi ve Dimitri Karamazov'un haksız yere cinayetten yargılandığı halde bu durumdan şikayetçi olmaması arasındaki ilişki de oldukça dikkat çekicidir. Günahlar, insan doğası ve cehennemin varlığı hiç değişmeyecek olsa da sevginin kurtarıcı etkisi her zaman aynıdır. Önemli olan günahkarların tümünden değişmesi değil, İsa'nın insanlara olan sevgisidir. Ama ruhani bir değişimi ve iyileşmeyi gerçekleştirecek olan dışarıdan birisi değil, insanın belli tecrübelerinin de etkisiyle yine kendisidir. Dimitri de her ne kadar cinayeti kendi işlememiş de olsa tutuklanışını kendi günahlarının kefareti olarak görmektedir. İsa'nın çarın gerilişi gibi, karakterler de gönüllü acı çekmeyi kabul ederek kendilerini bir nevi çarın germiş olmaktadır. Suç ve Ceza'daki Raskolnikov, işlediği suçtan ötürü tüm insanlığa hatta toprağa karşı kendini suçlu ilan ederek bağışlanma diler. Ancak bunun için acı çekmeyi kabul etmesi gerekir. Acı, onun için yeni bir hayatın başlangıcı, bir tür yeniden diriliştir. Sonya'nın

²⁰⁸ Meredith, *The Reification of Evil and The Failure of Theodicy: The Devil in Dostoevsky's The Brothers Karamazov*

²⁰⁹ Richard A. Peace, *Dostoyevsky: An Examination of the Major Novels*, Cambridge: Cambridge University Press, 1971, s. 282.

ona verdiği haçın, kendi çarmlıha gerilişinin simgesi olduğunu söylemesi bu yüzdendir.²¹⁰

Budala romanında bir adamın iki kadını vahşi bir şekilde öldürmesinden bahsedilmesi Suç ve Ceza'da ana konu olmuştur ve Suç ve Ceza'da yaşlı bir ata insanlık dışı bir şekilde işkence edilmesi Ecinniler romanına da konu edilmiştir. Çok sesli doğaları gereği onun romanlarında birçok konu işlenmiştir fakat acı çekme problemi Dostoyevski'nin ilgilendiği daimi konu olmuştur. William Leatherbarrow konuyla ilgili şöyle demektedir: "Dostoyevski romanlarında hor görülmüş ve yaralanmış insanların çektiği acının iyileştirici gücü, dünya da yaratılan bir cennet fikriyle karşı karşıya durmaktadır."²¹¹

Dostoyevski yarattığı ateist karakterler sayesinde inançsız kimselerin de acıya bakış açısını ortaya koymuştur. Ecinniler'de Tanrı düşüncesini yok etmek için intihar etmeyi planlayan Kirillov'a göre acı ve cezanın kaynağı öteki dünya korkusudur ve insana acı ve korkuya karşılık yaşam verilmektedir. Ona göre insan özgür olabilmek adına acı ve korkuyu yenmeli ve kendisini Tanrı ilan etmelidir. Aslında Kirillov'un gözardı ettiği nokta da budur. O acı ve korkudan sıyrılıp özgür olmayı hayal ederken dahi bir çeşit sıkıntı ve ızdırıp içerisinde. Dostoyevski'de inananla inananın ortak özelliklerinden birisi de budur. Her iki taraf da acı içerisinde. Bu acı, Hristiyan geleneğin bir yansıması olarak, inanan için erdemli yaşama amacı iken, inanan için yaşama son verme sebebidir. Edward H. Carr'a göre, ilkel Hristiyanlığın acı çekmeyi kutsal gören öğretisinin etkileri Dostoyevski'de geniş bir şekilde yer bulmuştur.²¹²

Dostoyevski insanı birey olarak acının şekillendirdiğini savunur ve her fırsatta acının varlığı olmadan sevginin bütünlükçü kuşatıcılığına ulaşamayacağını vurgulamak ister. Çekilen sıkıntılar yüceltilmez çünkü aslında onlar insanların kendi aralarında yarattığı kopukluğun sonucunda meydana gelen duygusal bir ağırlık olarak aşkın tamamlayıcısıdır. Çekilen acılar zaman içerisinde insanı o insan yapan belirleyici birer unsura dönüşür ve yaşamda derin izler bırakarak en nihayetinde koşulsuz sevginin temelini oluştururlar. Gerçeği bulmanın bedeli acı çekmektir. Hiçbir gerçek herhangi bir tür kötülüğün üstesinden gelmeden kazanılamaz. Ancak kötü davranışlardan bir çeşit iyi

²¹⁰ Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, s. 654-657.

²¹¹ Leatherbarrow, *Dostoevsky*, s. 62

²¹² Carr, *Dostoyevski*, s. 277.

çıkarılarak gelecekteki uyum yakalanabilir. Örneğin birinin bugün acı çekmesi onun çocukları ya da gelecek nesiller için iyi bir şeyler doğurabilir. Bu adeta insanın varoluşsal bir ödevidir. O ‘Öteki’ adlı romanında şöyle demektedir: “İnsanın olduğu her yerde acı da vardır.”²¹³

İnsanın ruhunu yücelten bir acının ucuz bir mutluluktan daha değerli olduğunu ve acı çekmenin büyük bilinçler ve derin yürekler için her zaman zorunlu olduğunu savunan Dostoyevski’nin günahkarlara, suçlulara ve katillere olan ilgisi Hristiyanlığın kendini feda etme temelli sevgi kavramı ve bağışlayıcılığıyla yakından ilgilidir ve onun dini sorgulamalarını yansıtmaktadır. O, Hz İsa’nın çektiği acıyla hatasız çocukların, katillerin ve suçluların çektiği acıyı bir anlamda eşit görmektedir. Ona göre acı çekmek, tutkunun ve günahın cehennem kısmıdır. Sadece suçsuz çocuklar için değil suçlular ve katiller için de acı çekenin bu davranışının, İsa’nın kendisini kurban etmesine benzediğini dile getirmektedir.²¹⁴ Zweig, Dostoyevski’nin acı kavramına dair görüşlerini kitabının farklı yerlerinde şu şekilde ortaya koymuştur:

“Onun eserine giden yolculuk bizi duygunun bütün araflarından, kötülüklerin cehenneminden, dünyevi acıların bütün basamaklarından geçirir: İnsanın acısından, insanlığın acısından, sanatçının acısından ve en sonuncusundan, en korkuncundan, Tanrı acısından... Bedeni ne kadar derine düştüyse inancı o kadar yükselmiş, insan olarak ne kadar acı çektiyse o evrensel acının anlamını ve gerekliliğini daha bir mutlulukla idrak etmiştir... Çünkü bilirler ki, “insan bu dünya da sadece acı sayesinde gerçekten sever” ve onlar da bunu ister, her şeyden çok bunu! Bu onların en güçlü varoluş kanıtıdır: Cogito ergo sum, düşünüyorum, öyleyse varım yerine şunu koyarlar: “Acı çekiyorum, öyleyse varım.” Bu “varım” Dostoyevski’de ve yarattığı bütün kişiliklerde yaşamın en büyük zaferidir. Dünya duygusunun en yüksek biçimidir.”²¹⁵

Dostoyevski’nin eserlerinde acı çekme yoluyla kurtuluş fikrinin çok sık dile getirilmiş olması aslında bu düşüncenin önemini azaltıyor görünmektedir. Joseph Frank, Dostoyevski’nin Hristiyanlığının en yüksek hedefinin kişisel kurtuluş olmadığını, bireysel egonun sevgi ortak paydasında eriyerek toplumla kaynaşması olduğunu belirtmektedir. Onun kabul ettiği kesin gibi görünen tek günah sevgi kanununu hayata

²¹³ Dostoyevski, *Öteki*, çev. Ergin Altay, İletişim Yay., İstanbul 2007, s. 171.

²¹⁴ Svetlana Klimova, *Conceptualizing Religious Discourse In The Work of Feodor Dostoevskij*, Published Online: 14 July 2007, Springer Science+Business Media B.V. , 2007

²¹⁵ Zweig, *Üç Büyük Usta*, s.137,219.

geçirememe, yani sevememe başarısızlığıdır.²¹⁶ Aslında o Rus Ortodoks Hristiyanlığına ait öğretileri tümüyle, bilindiği şekliyle kabul etmemiştir. Dostoyevski, romanlarında insani değerlerin önemine ve Hristiyan sevgi kavramının sosyal yaşama uygulanışına vurguda bulunmuştur. O, geleneksel Ortodoksluğa zıt olarak, inançsız karakterleri aracılığıyla acı çekmenin herhangi bir evrensel nihai onarımı gerçekleştiremeyebilme ihtimali olan bir sır olduğunun altını çizmiştir.²¹⁷ Onun romanlarında birçok karakter dini konular sebebiyle acı çekmektedir. Bu karakterler aslında bu sorunlarıyla baş edemedikleri için bu denli acı çekmektedirler ve ne Ortodoksluk ne de Sosyalizm bu tür bir acıya çözüm getirebilmiştir.

²¹⁶ Joseph Frank, *Dostoevsky*, s. 307.

²¹⁷ Elizabeth J. Ewald, *The Mystery of Suffering: The Philosophy of Dostoevsky's Characters*, Trinity College, Senior Theses and Projects, s.5,6.

İKİNCİ BÖLÜM

DOSTOYEVSKİ’NİN AHLAK GÖRÜŞÜ

1. DİN VE AHLAK İLİŞKİSİ

İnsan, Tanrı inancı olmadan erdemli olabilir mi? Tanrı yoksa her şey mübah mıdır? Dostoyevski romanlarında ateist karakterler toplumsal düzen için pragmatik bir yaklaşımla Tanrı'nın icat edilmesini gerekli bulurken, iman sahibi karakterler de Tanrı temeli olmayan bir yaşam biçiminde ahlaki olarak her şeyin mübah karşılanacağını ve dolayısıyla karmaşa ortamının oluşacağını savunur. Ateist karakterler insanın ancak Tanrı fikrinden ve dolayısıyla tüm ahlak kurallarından sıyrıldığında tam olarak özgür olabileceğini dile getirirken, inançlı karakterler Tanrı ya da ölümsüzlük olmadan davranışların ahlakiliğinin mümkün olamayacağını dile getirmektedirler. Ayrıca teistin inancının da Kant'ın ahlak teorisinde altının çizildiği gibi karşılık beklentisi olmadığı sürece ahlaki olacağını belirtmektedir.

Tanrı'nın varlığı meselesi ve bu meselenin ahlaki sorumluluğu beraberinde getirmesi mevzusu Dostoyevski'nin olgunluk dönemine ait dört büyük romanında; Suç ve Ceza (1866), Budala (1868), Ecinniler (1871) ve Karamazov Kardeşler (1879), ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Suç ve Ceza'da Raskolnikov bir cinayet işler ve öldürdüğü kişinin ortadan kaldırılmasının adeta gerekli ve insanlık yararına bir hareket olduğunu savunur. Dostoyevski'ye göre Raskolnikov, Hristiyan olan Sonya karakteri sayesinde ruhsal bir aydınlanma yaşar ve bencillikten uzak bir sevgi kazanarak işlediği suça dair sorumluluk hissetmeye başlar. Romanın sonuna doğru gerçekleşen bu gelişmeden önce ise o sadece küstah bir ateisttir. Karamazov Kardeşler'de de aynı şekilde suç, sorumluluk, inanç ve kurtuluş kavramları iç içedir. O, Tanrı'yı ahlakın temelindeki bilincimiz olarak düşünmektedir ve onun için ilahi bir gücün varlığı olmadan, dünya da insanların birbirini ezmediği bir toplumsal düzene kavuşmak mümkün gözükmemektedir. Nitekim Suç ve Ceza'da Raskolnikov'un neredeyse

kusursuz işlediği cinayetin ortaya çıkmasına neden olan pişmanlık hissi, Tanrı fikrinin ondaki yansımasıdır.

Dostoyevski'ye göre Hristiyan inancı ve başkalarına karşı ahlaki sorumluluk fikri birbirini tamamlayan niteliktedir. Emmanuel Levinas da son çalışmasında ahlakla ilgili buna benzer bir görüş ifade etmiştir. Levinas için Tanrı'ya olan itaat ve bağlılık, Karamazov Kardeşler'deki Zosima Dede karakterinin de belirttiği gibi, başkalarına karşı sorumluluk duyma hissine dönüşmektedir.²¹⁸ Bu düşünceye göre hepimiz Tanrı'ya bağlılığımız nispetinde herkese ve herşeye karşı sorumluyuzdur. Dostoyevski eserlerinde özgürlük arayışı, iman ve sorumluluk hissi insan kaderini belirleyen unsurlardır.

Dostoyevski, karakterlerini ve onların davranışlarını belirlerken döneme ait felsefelerden de ilham almıştır. Örneğin Nietzsche'nin ortaya koyduğu üst-insan fikrini Dostoyevski ondan daha önce, Raskolnikov karakterini yaratarak şekillendirmiştir. Buna göre dünyanın iyiliği ve ferahı için basit kabul edilen bir insanı ortadan kaldırmakta herhangi bir sakınca yoktur. Bu tip entellektüel ve nihilist karakterler için basit insanlara özgü ahlak kuralları bağlayıcı değildir. Karamazov Kardeşler'de İvan, Smerdyakov ve Rakitin; Suç ve Ceza'da Raskolnikov ve Svidrigailov bu tarz düşüncelerin himayesinde hareket eden karakterlerdir. Her iki romanın sonunda da bu tip karakterlerin kendilerini diğer insanlardan ayrı ve daha üst seviyede görmelerine paralel olarak ilerleyen, ahlaki kurallardan ve sorumluluk hissinden kurtulma çabaları hüsrarla neticelenmiştir.

Günahkar karakterler vicdan ve sorumluluk ekseninde hareket ettiklerinde günahlarının kefarecini ödemeyi seçerek arınma yoluna girerlerken, her şeyi kabul edilebilir gören diğer karakterlerin sonu ya aklını kaybetmek ya da intihar etmek olmuştur. Örneğin atesit İvan'a göre insanların karakterini kalıtım ve çevresel koşullar etkilemektedir ve insan davranışları bunların güdümünde şekillenmektedir. Bu durumda koşulsuz bir özgür irade de söz konusu değildir. Bu sebepten dolayı aslında hiç kimse suçlu kabul edilemez ve mutlak herhangi bir kural yoktur. İnsanlar kendi değerlerini

²¹⁸ S. Shankman, *God, Ethics And The Novel: Dostoevsky and Vasily Grossman*, Akade'miai Kiado', Budapest, Hungary 2014, s. 3-4.

kendileri oluşturmaktadır ve dolayısıyla ahlaki anlamda serbesttirler.²¹⁹ Fakat bu görüşü onu her geçen gün biraz daha dibe çekmiştir ve en sonunda cevaplayamadığı soruların ve yaşadığı vicdan azabının da etkisiyle aklını kaybetmiştir. Yaratılan karakterler ne zaman ki Tanrı inancının güdümünde kaygılar yaşamaya başlamışlardır, işte o zaman ahlaki açıdan kendilerine ve diğerlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmak onlar için bir şart haline gelmiştir. H. Troyat yazarın Tanrı fikrine pek değinmediği ilk dönem eserlerine ilişkin şöyle demektedir:

“Bireylerin başuçlarında bir gök, ayakuçlarında bir gölge yoktur. Acı çekiyorlar, ama kaygıları ahlaksal, toplumsal, maddi ve dünyevidir. Metafizik sıkıntıları bilmemektedirler. Rollerin dağılımında bir kişi eksiktir: Tanrı.”²²⁰

O ikinci dönem eserleri ile birlikte konu olarak Tanrı fikri ve bunun ahlaki yansımaları üzerine yoğunlaşmış ve bir yandan da ilk gençlik döneminin tutkularından biri olan ütopyacı sosyalist akımın etkilerinden yavaş yavaş sıyrılmıştır. Mahkumiyet yıllarından önce çoğu Rus aydını gibi Çarlık yönetimini yeren yazılar yazıp gizli toplantılara katılırken, düşünsel olarak Tanrı fikrine eğildiği hayatının ikinci döneminde ise artık sosyalist felsefenin sadece ekonomik yönüyle ilgilenmekte, ahlaki yönünü beğenmemektedir. Dostoyevski’ye göre dünya da olup bitenlerin saçmalığından ve insan olmanın ağır yükünden tek kurtuluş Tanrı fikrinde ve bu fikre bağlı vicdan temelli bir ahlakta aranmalıdır. Zweig, Dostoyevski’nin hayat felsefesini ve ahlak anlayışını şu şekilde yorumlamaktadır:

“Onun ahlaki klasik olana, normlara değil, yoğunluğa yöneliktir. Doğru yaşamak onun için şu anlama geliyordu: Güçlü yaşamak ve her şeyi yaşamak, iyiyi ve kötüyü, her ikisini birden yaşamak ve her ikisini de en güçlü, en sarhoş edici biçiminde yaşamak. Bu yüzden Dostoyevski hiçbir zaman bir norm aramadı, o her zaman sadece bolluğun peşindeydi.²²¹ Bahtin de Dostoyevski eserlerindeki insanların duygularını sınırlarda yaşadıklarını ve iyi-kötü ilişkisinde en uç noktaları zorladıklarını belirterek benzer bir görüş ifade etmiştir. Onun eserlerinde inanç ve inkar, aşk ve nefret, iffet ve şehvet hep geçişken ve yan yanadır.”²²²

²¹⁹ Bernard J. Paris, *Dostoevsky's Greatest Characters: A New Approach to Notes from Underground, Crime and Punishment, and The Brothers Karamazov*, Palgrave Macmillan™, Printed in the United States of America 2008, s.123.

²²⁰ Henri Troyat, *Dostoyevski*, çev. Leyla Gürsel, İstanbul 2004, s. 34.

²²¹ Zweig, *Üç Büyük Usta*, s.191.

²²² Mihael Bakhtin, *Karnavaldan Romana*, çev. Cem Soydemir, İstanbul 2001, s. 312.

Dostoyevski'nin inancının özü, Ortodoks geleneğine ait İsa temelli ahlaki idealin tarihi ve ontolojik kesinliğine duyduğu derin güvenden gelmektedir. İsa haricindeki her şey din ile ilgili olsa dahi eninde sonunda ikinci planda kalmaya mahkumdur. Dostoyevski bu görüşünü ve yaşam felsefesini erdemli hayat için tek yol olarak gördüğünden ve bunu başkalarının da alışkanlık haline getirmesini istediğinden, çalışmalarında çok farklı iletişim yapıları olan felsefe, edebiyat ve dini aynı potada eritmeye çaba sarfetmiştir.²²³ O hem erdemli biri olabilmek için uğraş veren dindar bireyin, hem tüm ahlak kurallarından sıyrılmak isteyen inançsız bireyin, hem de inançsız olduğu halde ahlaki normların gerekliliğine inanan bireyin içine düştüğü durumu, sonuçlarıyla birlikte başarıyla okuyucularına iletmiştir.

1.1. İnançın Teşvik Edici Rolü

Geçmişten günümüze değin semavi kaynaklı olsun veya olmasın tüm din ve inanç sistemleri, yöntemleri ve inandıkları varlıklar farklı olsa da temelde iyi insanı inşa etmek amacıyla birleşmektedir. İnsanın çıkarları söz konusu olduğunda çok çabuk kötü olabilen bir varlık oluşu, tüm inanç ve felsefi sistemlerin ortak kabulüdür. Dinler söz konusu olduğunda “ahlak”; felsefi sistemlerde “etik” olarak ifade edilen ve zarar vermeyen, yardım eden insanı oluşturmayı amaçlayan tüm fikir ve eylemler, yöntemleri farklı olsa da insanda, insani değerler oluşturma yönüyle ortak bir hedefte birleşmektedir. Ödül ve ceza kavramları inançlara göre değişiklik gösterse de değişmeyen şey, iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırılacağı yönündeki düşüncedir. Ödülün çekiciliği ve cezanın caydırıcı etkisi ölümden sonraya ertelense bile ortak amaç dünyayı insanca yaşanılacak bir yer haline getirmek ve bunu sürekli kılmaktır. Bu yüzden ki dinler insanı iyi yönde değiştirmeyi amaçlar.

Bütün dinlerde iyilik yapma ve yardımseverlik en önemli ahlaki özelliklerden sayılmaktadır. Farklı dinlerde çeşitli adlar altında ihtiyacı olanlara para, yiyecek ve giyecek gibi yardımlar yapmak, inanılan varlığın hoşnutluğunu kazanma yollarından biri olarak kabul edilir.

İslam dini ihtiyaç sahipleri ve güçsüzler başta olmak üzere bütün canlılara iyilik yapmayı öğütlemiştir. Kur'an-ı Kerim'in bir ayetinde iyilik üzerinde şu şekilde

²²³ Konstantin A. Barsht, *Religious Thought and Scientific Knowledge in the Artistic System of Dostoevsky*, Russian Studies in Philosophy, vol. 50, no. 3 Winter 2011–12, M.E. Sharpe 2012, s. 38.

durulmuştur: “Hayır, hayır! Kim özü iyilik dolu olarak yüzünü Allah'a tertemiz döndürür ve teslim ederse, işte onun Rabbi katında ecri vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olacak değiller.”²²⁴

Yahudilikte yardım etmek övülmüş ve bu husus Kitab-ı Mukaddes'te şöyle belirtilmiştir: “Yoksula verenin eksigi olmaz, yoksulu görmezden gelense bir sürü lanete uğrar.”, “Dürüst bir yoksul olmak, yolsuzlukla zengin olmaktan yeğdir.”²²⁵ Hristiyanlıkta da iyilik ve yardımlaşma çeşitli şekillerde övülmüş ve insanlar iyiliğe teşvik edilmiştir. Bu konu İncil'de şöyle ifade edilmiştir: “İyi insan, içindeki iyilik hazinesinden iyilik; kötü insan ise içindeki kötülük hazinesinden kötülük çıkarır.”²²⁶

Hinduizm ve Budizm de yoksullara ve kimsesizlere iyilik yapmayı, yardım etmeyi ve cömert olmayı öğütlemiştir. Budizm'de bu konuyla ilgili pek çok söz vardır. Bunlardan biri: “Öfkeyi sevgiyle, kötülüğü iyilikle yen. Açgözlülüğü cömertlikle, yalanı gerçeikle yen.” şeklindedir.

İnsanlık tarihi boyunca aklın zaferiyle gelişen ve yaşam standartlarını her geçen gün daha iyi bir yere taşıyan insanlık, yine aynı tarih boyunca “merhamet” ve “vicdan”ın yokluğuyla en kanlı insanlık suçlarını işlemiştir ve işlemeye de devam etmektedir. Hiçbir teknolojik gelişme insanın vicdanının gelişimine katkı sağlamayı başaramamış ve bu yönü eksik olan insan teknolojiyi de yine insanı öldürmek için kullanmıştır. Bu sebeple, uygarlık hangi üst seviyede olursa olsun tüm toplumlar vicdanı öne çıkaran ve iyiliği öğütleyen dinlere ihtiyaç duymuştur. Yöntemleri, tanrıları ve ibadetleri farklı bile olsa dinler, “iyi insan”ı oluşturmak amacıyla vardır.

Edebiyatta da Tanrı inancı ve inancın insan davranışları üzerindeki iyileştirici etkisi sıklıkla işlenmiştir. Dostoyevski de inancı ve inancın insan yaşamı üzerindeki etkisini inceleyen yazarlardan birisidir.

Dostoyevski'nin eserlerinin temel konusu insan yaşamı ve insanın varoluşsal problemidir. Onun eserlerini konuların işlenişine göre iki dönemde incelemek mümkündür. İlk dönem eserlerinde insan yaşamını ve davranışlarını eksiksiz bir şekilde tasvir etmesine rağmen Tanrı fikrine yer vermemiştir, kahramanları eylemlerini bilinçli

²²⁴ *Kuran'ı Kerim*, Bakara Suresi ,112.Ayet

²²⁵ *Tevrat*, Süleyman'ın Özdeyişleri ,28. Bölüm

²²⁶ *İncil*, Matta, 12.Bölüm

bir şekilde gerçekleştirirler fakat yaptıklarında herhangi bir Tanrısal endişe taşımazlar. Son dönem eserlerinde ise kahramanlarının düşünce ve eylemelerinde Tanrı ile olan bağlantıları gözler önüne serilmiştir ve bireylerin vicdanı ve ahlakı Tanrı'ya göre şekillenmiştir. Örneğin Raskolnikov'un işlediği cinayetten sonra yaşadığı pişmanlık Tanrısal bir dokunuştur.

Dostoyevski'nin eserlerindeki bu değişim kendi hayatı ile ilişkilidir. Dostoyevski, Petraçevski ayaklanmasının hüsrarla bitmesi sonucu arkadaşlarıyla birlikte Semyenovski meydanında kurşuna dizilme cezası almıştır. Meydanda sıranın ona gelmesini beklerken kendine telkinde bulunarak Tanrı'ya yalvarmıştır. Kurşuna dizilmekten son anda kurtulmasıyla onun romanlarında da karşımıza çıkan ruhsal değişimine tanık oluruz.

Dostoyevski'ye göre insanların tüm eylemlerine ve hatta düşüncelerine bile Tanrı düşüncesi etki etmektedir. Ahlak da bu duruma göre şekillenmektedir. Dostoyevski Tanrı'ya inanmak için herhangi bir kanıtı gerek duymaz. Ona göre inanç hiç bir kuşku içermemelidir. Tanrı inancına sahip olan insanların tüm eylemleri mantıksız bile olsa daima iyiliğe dönmektedir. Örneğin Suç ve Ceza'da Raskolnikov parasız, fakir bir insan olduğu halde Sonya'nın annesi, Marmeladov'un karısı, Katherina İvanovna'ya cenaze masrafı için cebindeki bütün parayı vermiştir fakat daha sonra düşününce bunun bir aptallık olduğunu kendi içinde itiraf etmiş ve kendisine kızmıştır. Sonrasında, Raskolnikov insanın böyle bir yardım yapmaya hakkı olup olmadığını, zaten kendisi yardıma muhtaç bir insanın başkasına yardım etmesinin ve cebini boşaltmasının ne kadar doğru olduğuna dair sorgulamalarda bulunur.²²⁷ Bu konuyla ilgili kızkardeşi Dunya'nın, yukarıdaki sorulara olumlu cevap vermesi üzerine Raskolnikov oldukça şaşırır ve kardeşi Dunya'nın davranışları hakkında bir yorumda bulunur. Ona göre Dunya'nın davranışlarını şekillendiren ve sınırlarını belirleyen onun Tanrı'ya olan inancıdır. Dunya yaptıklarını mutlu olma kaygısıyla değil Tanrı rızası adına yapmaktadır.

Dostoyevski toplumsal ahlakın sürdürülebilirliği ve hatta toplumun varlığının sürdürülebilirliği için Tanrının varlığına gerek olduğuna inanmaktadır. Eserlerindeki ateist karakterler mutsuzdur ve genellikle intihar eğilimindedirler. İnançlı karakterleri de

²²⁷ Dostoyevski, Suç ve Ceza, s.137.

acı içerisinde ama bu acı onları daha iyi ve daha ahlaklı birer insan olmaya yönlendirir. Tanrı yoksa her şey mübah anlayışını savunan ve bu yüzden kendini tüm ahlaki kavramlardan üstün gören Karamazov Kardeşlerdeki İvan karakterinin çıldırması da bir başka dikkat çekici noktadır.

Dostoyevski'nin eserlerinde sık sık "Tanrıya inanır mısınız?" sorusuyla karşılaşırız. Bu soruya karakterler bazen birbirlerine bazen de kendi kendilerine sormaktadırlar. Bu soruya verilen cevap bireylerin hayatlarında gideceği yolu belirler. Çünkü bu soruya evet cevabı veren kişi bazı ahlaki sorumlulukları da üstlenmiş olmaktadır. Davranışları bu ahlaki sorumluluklara göre şekillenmektedir.

Dostoyevski'ye göre insan hayatı Tanrıyla olduğu kadar şeytanla da iç içedir. Birey gerçekleştireceği davranışların iyi ya da kötü olacağına kendi özgür iradesiyle karar verir. İnsanlar vicdan sahibidirler ve özgürdürler. İşte bu noktada Tanrı'ya olan inancımız bizim iyi olan davranışı sergilememize sebep olur. Bu inancı yitirdiğimizde ise mutlak bir acı ve boşluk içinde kalırız. "Ecinniler" adlı eserinde Stepan Trofimoviç benzer bir düşünceyi şu şekilde dile getirir:

"İnsanın, kendi mutluluğundan çok, bir yerlerde herkes için, her şey için eksiksiz, sakın bir mutluluğun var olduğunu bilmesi gerekli... İnsanoğlunun varoluşunun temel yasası, onun, mutlak yücelik önünde eğilmeyi bilmesinden başka bir şey değildir. İnsanları bu mutlak yücelikten yoksun bırakın, yaşamak istemeyecek, umutsuzluk içinde öleceklerdir. Ölümsüzlük ve sonsuzluk insanoğlu için üzerinde yaşadığı şu küçük gezegen kadar gereklidir."²²⁸

Dostoyevski karakterleri inanç ya da inançsızlıklarını kendi iradeleri doğrultusunda temellendirmişlerdir. İnanmayı tercih eden karakterleri de inanmayan karakterleri gibi acı içindedirler. Fakat onların çektikleri bu acı onları hep daha iyi ve daha erdemli olmaya yönlendirmektedir. Yaptıkları hatalar sonucunda yaşadıkları pişmanlıklar ve çektikleri vicdan azabı onlar için iyiliği bulmak adına giriştikleri bir çeşit sınavdır. İnançları, onları eninde sonunda iyiye ve doğruya yöneltir.

1.2. Tanrı'nın Ahlakın Kaynağı Olması

İnsanı ahlak yasasına uymaya zorlayacak güç nedir? Ahlak, insanın özgür olmasını öngörür. Özgür olmayanın ahlakiliğinden söz edilemez. Öyle ise özgür olan

²²⁸ Dostoyevski, *Ecinniler*, s.1426.

insan ahlak ilkelerine neden uymalıdır? Ya da insan iradesini ahlak yasasına uymaya zorlayacak güç nedir? Dostoyevski bu soruya şüphesiz “Tanrı’nın varlığı” şeklinde cevap vermiştir. Tanrı her erdemın kaynağıdır. Aslında Tanrı’nın varlığını kolayca reddedenler bile tanrısız bir ahlak oluşturmak için çaba göstermek zorunda olduklarının ve bunun son derece zor olduğunu farkındadır.

Bir varoluşçu ve bireyci olarak kabul edilen Camus’a göre de insanın uyması zorunlu olduğu evrensel değerler olmasa dahi, insan kendine karşı sorumlu olduğu için ahlaksızlık yapmamalıdır. Ona göre ortak iyiliğimiz için yapmaya çalıştığımız her şey başarısızlıkla sonuçlanmıştır ve insanın erekleri kendi için olmalıdır.

Tüm erdemlerin kaynağını Tanrı olarak gören biri için kuşkusuz Tanrı’nın varlığını reddederek evrensel bir değerler sistemi kurmak oldukça sıkıntılıdır. Bu sıkıntıyı Dostoyevski, Suç ve Ceza’nın kahramanı Raskolnikov’a çektirir. Raskolnikov Tanrı iradesine karşı açtığı savaşta acı çekmiş ve sürekli bir huzursuzluğu göze almıştır. Milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy’un da belirttiği gibi:

“Ne irfandır veren ahlaka yükseklik, ne vicdandır

Fazilet hissi insanda Allah korkusundandır.”

Bu dizelerde mutlak bir inanmışlıkla ahlakın tek kaynağının Tanrı olarak kabul edildiğini görmekteyiz. Dostoyevski ise bu konuda iç dünyasında sorgulamalar yaşamaktadır. Tanrıtanımazlığın revaçta olduğu bir dönemde Dostoyevski insanları Tanrı’ya davet etmektedir ancak bunu yaparken Tanrı’yı, Tanrı’nın mutlak iyiliğini önce kendi sorgulamış ve dolayısıyla kahramanlarına da bu sorgulamayı yaptırmıştır. Mesela Raskolnikov’un yaşadığı hesaplaşma, yeryüzünde yaşayan hemen her insanın içinde yaşadığı ve iman durumuna göre cevap verdiği bir muhasebedir. Raskolnikov’un farkı belki de, yaşanan kötülükleri ve çaresiz insanların sefaletini yine inancını kaybeden insanlara veya artık uygulanmayan kanunlara değil de Tanrı’ya ve onun düzenine atfetmesidir. Dostoyevski aslında Tanrı’yı en fazla inkâr ettiği anda bile, insanlara Tanrı’ya inanmayı tavsiye etmiştir. Zira bu sorguyu bizzat yaşayan Dostoyevski’nin kendisidir. O Tanrı ile baş etmeye, O’nu ve iradesini yenmeye, haksız çıkarmaya çalışmakta, fakat yenemeyeceğini gördüğü için de özellikle son dönem romanlarında, ideal ve mutlu bir insan tablosu olarak Tanrı’ya inanan tipleri

göstermektedir. Suç ve Ceza'da Raskolnikov'un gözünde çilesi ve fedakârlığı devleşen Sonya ve 'Karamazov Kardeşler'deki Alyoşa karakterleri bunun örnekleridir.

Dostoyevski eserlerinde insan Tanrı'yı reddedebilir, hatta Tanrı ile kavga bile edebilir ama Tanrı'dan her uzaklaşma ve onun düzeniyle mücadele etme girişimi hüsrarla sonuçlanır. Örneğin Suç ve Ceza'da öldürülen aslında tefeci yaşlı kadın değil, Raskolnikov'un insanlığı ve onu insan yapan tüm değerlerdir. Bu durumun farkında olan kahramanımız şöyle der:

"Ben o gün kocakarıyı değil, kendimi öldürdüm! Kendimi sonsuzcasına mahvettim! Kocakarıya gelince, onu ben değil şeytan öldürdü..."²²⁹

Dostoyevski, romanlarında Tanrı fikrini sorgularken felsefi bir tartışmaya da değinir. Bu kötülük problemidir. Evet Tanrı madem mutlak iyidir, o halde neden kötülük vardır? Mutlak iyiden kötülük nasıl sadır olabilmektedir? Raskolnikov Tanrı'nın mutlak iyiliğini sorgular ve tanrısız bir ahlak düzeni oluşturmak ister ama başarılı olamaz. Suçluluğunu itiraf edip teslim olacağı zaman boynuna taktığı haçla ideallerinin son bulduğunu da itiraf eder. Aslında o bir bakıma Tanrı'nın adaletini sorgular ve yargılamak, Tanrı'nın adaletinin dışında bir adalet olmadığını da itiraf etmiş olmaktadır. Yani adalet başta olmak üzere her erdemin kaynağı Tanrı'dır.

Dostoyevski için bütün ideal çabalar dönüp dolaşıp Tanrı'ya varmak zorundadır. Peki, bunun anlamı nedir? İnsanın sadece kendine dayanarak mükemmel olabileceğini zannetmesi tam bir hayal kırıklığı ile neticelenmektedir. İnsanın Tanrı fikri ile mücadele edip yeni bir düzen kurma isteği de ona oldukça ağır bir yük yüklemektedir. Çünkü insan kusurlu, sınırlı ve eksiktir. Kusurlu bir varlığın kusursuz bir ahlak oluşturması da mümkün değildir. Dostoyevski bunu romanlarında birçok farklı karakterine denettirmiş ancak tümünün çabaları yenilgiyle sonuçlanmıştır. Nitekim idealist Raskolnikov nihayetinde Tanrı'yı kabullendiğini açıkça itiraf etmese de, yenildiğini kabul etmiştir.

Hristiyan ahlakının Dostoyevski üzerindeki etkileri açıkça görülür. İnsanın zafiyetleri vardır ve bunlardan kurtulması için normal insanın dışına çıkması gerekir ki Raskolnikov bunu denemiş ve başaramamış bir insandır. Her ne kadar onun Tanrı'nın gücüne teslim olması O'nu tasdik ettiği anlamına gelmese de sonunda huzuru bu yolda aramayı denemeye karar vermiştir. Yani henüz Tanrı'yla barışmamış, sadece ona yenik

²²⁹ Dostoyevski, Suç ve Ceza, s. 947.

düşmüştür. Dolayısıyla Tanrı'nın gücü karşısında boyun eğmeyen ve O'na teslim olmayan hiç kimseyi hiçbir zaman kendi fikrinden caydırmak mümkün görünmemektedir.

Dostoyevski tanrısız bir ahlakın olamayacağını ispatlamak için Tanrısız düzeni reddeden karakteri Tanrı ile adeta kavga ettirir ve bu kavganın sonucunda yenilen karakter de Tanrısız düzenin üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalır. Mesela İvan'ı kandırmaya çalışan şeytan bu konuya ilişkin şunları söyler:

“Bence hiçbir şeyi yıkmamalı sadece insanlığın içinde yaşayan Tanrı düşüncesini yok etmeli! İşte işe oradan başlamalı diyordum genç dostum. Bir kez insanlık Tanrı'yı reddettikten sonra o zaman yamyamlığa ihtiyaç duymadan tüm eski dünya görüşleri ve en önemlisi eski ahlak anlayışları kendiliğinden yıkılacak ve yerine yenileri gelecektir.”²³⁰

Eğer ahlakın amacı mutluluk veya Raskolnikov'un aradığı gibi saf huzursa bunun tek yolu kişinin benliğinden vazgeçmesidir. Çünkü benlik kişiye yanlış düşünceler ilham eder. İnsan düşüncesi varlık ile sınırlıdır. Akıl, akıl ilkeleri ve duyuların ona vereceği malzemeyle sınırlıdır. Yani insan, varlığın olduğundan farklı olabileceğini düşünemez. Kendisi için olan bu sınırlamayı Tanrı içinde geçerli sanır ve kendine ait sınırlamaları Tanrı için de varsayar. Oysa ki Tanrı için herhangi bir sınırlama yoktur. Tanrı iki değerli mantıkla düşünmek zorunda değildir. Dostoyevski'nin ahlakının temeli de Hristiyan ahlakının öngördüğü kişinin bireyliğinden vazgeçerek benliğine karşı zafer kazanmasına dayanmaktadır. Zaten şeytanın en büyük suçu Tanrı karşısında “ben” demesi değil midir? Öyleyse benliğinden kurtulan birey mutlu olabilecek ve erdemli davranabilecektir.

Aslına bakılırsa İslam filozofu Gazali'de Tanrı'nın iradesinin sonsuzluğunu korumak için kozaliteye karşı çıkmıştır. Nedensellik sadece yaratılmışlar için geçerlidir. Allah'ı ve onun iradesini sınırlayabilecek herhangi bir ilke var olamaz. Dolayısıyla da Allah dışında “ben” diyecek bir varlık mümkün değildir. Benliğinden vazgeçen kendini özgür kılar. Kendi başına varolabileceğini zanneden insan kendi eylemlerine kendi karar verme gücüne de sahip çıkar yani benliğini terk etmez ve kendi başına ahlak düzeni kurar ama bu ahlak ona sadece yıkım, mutsuzluk ve huzursuzluk getirir. İşte bu

²³⁰ Dostoyevski, Karamazov Kardeşler, s.677.

huzursuzluk Freud'un deyişiyile süper egoyu meydana getirir. Vicdan içimizdeki Tanrı'nın sesidir.

Sonuç olarak; Dostoyevski ahlakın kaynağının Tanrı olduğunu düşünür, onun için Tanrı'sız bir ahlak mümkün değildir. Tanrı karşısında yenilen karakterleri de en nihayetinde yine O'na sığınır ve ideallerini ve o idealleri yaratan benliklerini terk ederek Tanrı'dan daha mükemmel bir ahlak oluşturamayacaklarını itiraf ederler. Her erdem ve ahlakın yegane kaynağı Tanrı'dır.

1.3. Özgür İrade Kavramı

Varoluşçuluk felsefî temeller barındıran bir ruh hali ve yaşam biçimi olduğundan temelleri bu kavramın ortaya atılışından çok daha önceye dayanmaktadır. Tarih boyunca varoluşun anlamını sorgulayan birçok din adamı ve felsefeci de benzer fikirler öne sürmüşlerdir. Bu fikirlerin öncülerinden biri de Blaise Pascal'dır. Onun öğretilerinden inanmanın varoluşçu bir tutum olduğu çıkarılabilir. Edebiyatta ise John Milton bireysel seçimin, ölümün kabul edilmesinin önemini vurgular. Milton, "Yitik Cennet" adlı eserinde özellikle, yapmak istediklerine özgür iradesiyle karar veren sempatik bir şeytan yaratmıştır.

Suç ve Ceza'nın kahramanı Raskolnikov ise sınırları aşip diğer tarafa geçmeye karar vermiştir. Raskolnikov'un yaşadığı çatışma aslında insanlarla değil, Tanrı'yla kendisi arasındadır. Sosyal hayatın kurallarına uyan sıradan bir insan olmadığını, üstün bir dehaya sahip olduğunu kendine ispatlamak için tefeci kocakarıyı öldürmeye karar verir. Diğer sıradan insanlarla kendisi arasındaki farkı bu şekilde ortaya çıkaracağına inanmıştır. Dostoyevski bu romanında hürriyeti, iradenin hürriyetini ve sınırlarını ağırlıklı olarak sorgulamıştır. Bu nedenle Raskolnikov'un işlediği suçun temelinde varlığını anlamlı kılma kaygısı olduğunu kolaylıkla hissederiz. Roman Rusya'da sosyalizmin yayılmaya başladığı dönemde geçer. Sosyalizm düşüncesi Tanrı'nın varlığını inkar eder ve beşeri çabayla ideal toplum kurmayı amaçlar. Dostoyevski de romanında bu konuyla ilgili mesaj verme niyetindedir ve hikayesinin alt metnine "İnsan Tanrı değildir ve dolayısıyla eylemlerinde özgür değildir, özgürlüğe ancak ahlaki bir arınma ve Tanrı yolunda ilerleme sayesinde varılabilir" düşüncesini bu yüzden yerleştirmiştir. Dostoyevski sistemi eleştirme hakkını bu şekilde kullanabilmiştir. Ona

göre Rus halkına bu sistemin huzur getirmeyeceği açıktır. Raskolnikov'un kabul etmediği sosyal düzeni yıkmaya çabasında bu düşüncenin izlerini görebilirsiniz. Ancak o sonunda vicdanına ve içindeki Tanrı'nın varlığına yenik düşmüştür. Özeleştiri yapan Raskolnikov şunları söyler:

“Bir insanı öldürmedim ben, bir ilkeyi öldürdüm! Öldürmesine öldürdüm ama onu aşım öte yana geçmedim, bu yanda kaldım gene... Yalnızca adam öldürmeyi beceremedim. Hatta, anlaşılan bunu bile beceremedim...”²³¹

Burada Ericc Fromm'un Raskolnikov'la ilgili yorumunu da aktaralım: Fromm'a göre, Raskolnikov'u suça iten id, suçu gerçekleştiren ego, pişman olup teslim olmasına yol açan ise süper ego'dur. Raskolnikov insan olmakla yetinmez. Sadece var olmak yerine, bundan fazlasını istemiştir. Ancak vicdanına yenik düşüp suçunu itiraf etmesi onun insani yönüne vurgu yapar. Raskolnikov sınırsız özgürlük peşinde koşmak isterken sonunda yine kendi içine dönen ve vicdanıyla mücadele eden bir karakterdir. O ne denli özgür olduğunu anlamak için bir nevi girişimde bulunur ve cinayet işler. Dostoyevski'nin bu girişimi anlatarak okurunun üzerine düşünmesini istediği nokta insanoğlunun ne ölçüde hür olduğudur. Raskolnikov'a biçilen ceza da insanın aşamayacağı sınırlarla çevrili olduğu ve bu yüzden salt kendisiyle hür olmayacağı gerçeğidir. Bazı durumlarda irrasyonel bir biçimde canının istediği gibi davranabilen insanın çıkarları ve yaptıklarının örtüşmediği görülebilmektedir. Bu tarz eylemler kısıtlılığa karşı bir başkaldırı niteliğindedir.

Bir imkan varlığı olan insan, Dostoyevski'ye göre zorunlu olarak özgürleşmek zorundadır. Kendi 'ben'ini oluşturma özelliğine sahip olarak insan, özgür olmayı da zorunlu seçer. Özgür olmak, bireyi bağımlılıktan ve başkalarına bağlı olmaktan kurtarır; bireye sorumluluk ve aktif olma rolünü yükler. Birey sorumluluğunu yükledikçe ve kendini fark ettikçe hürliğe kavuşacaktır.

Özgür iradesi yoluyla iyiyi de kötüyü de seçen insandır. Tüm günahlarına rağmen, insanların özgür bir şekilde hareket ettiği bir dünya, robotsu insanların bulunduğu bir dünyadan daha iyidir. Ancak sorun insanların kendisinden veya sistemin işleyişinden kaynaklı sorunları doğrudan ilahi iradeye yüklemesinden kaynaklanır. Yazar, Suç ve Ceza'da insanları “Napolyonlar ve Bitler” olarak ayırır. Dünya da

²³¹ Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, s. 628.

tutkuları her türlü değerin üstünde olan insanlar ve sıradan insanlar vardır. Raskolnikov sıradan bir insanken Napolyon olmaya kalkınca yaptıklarını derin bir vicdan azabı ile öder. Ancak Dostoyevski “Napolyonları” ne yaparsa yapsınlar tam olarak suçlu bulmamaktadır. Çünkü ona göre bu tür insanların yaratılışları ve kaderleri bu şekildedir. Ancak sıradan bir insanken başa çıkamayacağı eylemlerin peşine düşenler için ise sonuç pek iç açıcı olmamaktadır. Bunun sebebi bu insanların sadece akıl yoluyla hareket ederek doğalarına ters davranışlarda bulunmalarıdır.

Dostoyevski için asıl suç, bir başkasının yıkımına sebep olmak ya da toplumun düzenini bozmak değildir. Ona göre asıl suç kişinin kendi doğasına aykırı davranmasıdır. Raskolnikov suçu işlerken aynı zamanda kendi ruhuna da zarar vermiştir. Onun felsefesiyle düşünülürse, çoğumuz yanılıya kapılıp Napolyon olmaya teşebbüs edebiliriz ama eğer bu doğamıza aykırıysa sonunda bizi büyük bir ceza beklemektedir. Vicdan muhasebesi yardımıyla yaptıklarımızı sorgulamaya başladığımız an sıradan bir insan olduğumuzu bize hatırlatan andır ve ahlak alanına ayak basmış oluruz. Tüm olay Dostoyevski'nin kendince tanımladığı suç kavramıyla ilgilidir. Suç işlemiş sıradan insanların çektikleri vicdan azabı onların cezalarıdır. Bu azaptan kurtuluşumuz ise insan sevgisiyle, başkalarını koşulsuz sevmekle mümkündür. Bu sayede anlamsızlaşan hayatımıza anlam buluruz.

Özgürlük sorunu, Dostoyevski'nin eserlerinin temelini oluşturur. Neye izin verilip neye verilmediği soruları ve özgürlüğün tanımı Dostoyevski eserlerinde sıklıkla ele alınır. Toplum, ekonomik koşullar, kanunlar, tarih, kilise ve Tanrı tarafından kısıtlanan insan aslında tamamen özgür olmak istemektedir. Dostoyevski'nin hayal ettiği özgür adam yenilikçi olmalı, kendisine toplum, ekonomi, din, kanunlar tarafından dayatılan dayatmalara karşın kendi özgür iradesiyle hareket ederek bunlara savaş açmalıdır. Ancak bu deneyimden sonra özgürlük ve Tanrı ile gerçek bir bağ kurulabilir.

İvan'ın argümanına göre; özgürlük Tanrı sevgisini gerçekten anlayabilmesi ve ona isteyerek ulaşabilmesi için bir gereklidir. Ancak hem özgür hem de kötülükten arınmış bir dünya insanın doğası gereği imkansızdır. Berdyaev'in de dediği gibi:

“Dünya özgürlük üzerinde temellendiği için acı ve umutsuzlukla doludur; ancak aynı özgürlük insanın ve onun dünyasının haysiyetini oluşturur.”²³²

Dostoyevski, Tanrı'nın yoksunluğunun insana ancak acı ve umutsuzluk getireceğini düşünmektedir. Dostoyevski'ye göre toplumda yaygınlaşarak toplumun sekülerleşmesine sebep olan ve Tanrı'yı yok etmeyi amaçlayan Batılı liberalist fikirler bireylerin yıkımına neden olmaktadır.

İki tür özgürlük olduğuna inanan Dostoyevski'ye göre özgürlüğe giden yol zordur çünkü şeytanın varlığı özgürlük için ödenen bir bedeldir. İnsan bu yolda sürekli iyi-kötü arasında bir savaş vermekte, bunlar arasında seçim yapmaya çalışmaktadır. Bahsettiğimiz iki tür özgürlük iyiyi ve kötüyü seçebilme özgürlüğüdür. İyiyi seçebilme özgürlüğü aslında tüm iyiliklerin kaynağı ve tanımı olan Tanrı'ya ulaşmaktır. Tanrı'ya ulaşan insan özgürlüğün asıl amacına ulaşmakta, kendisini egosuna ve topluma köle etmekten kurtararak özgürleştirmektedir. Fakat bu noktada sadece akıl çerçevesinde sınırsız hareket alanı oluşturma çabası tehlike arz etmektedir. Dostoyevski'ye göre arzularına yenik düşmüş bir insan özgürlüğünü en alt seviyeye indirmektedir. Onun romanlarında sık sık rastlayabileceğimiz bu durum neticesinde kahramanlar özgürlüğün yerini kötülükle doldurmaktadır. Örneğin Raskolnikov özgürlüğünün sınırlarını belirleyemeyip cinayet işlemeyi seçmiştir.

Özgürlüğün yanlış yorumlanması insanı kendi kendisine mahkum etmektedir. Dostoyevski'ye göre özgürlüğün maddi ve manevi iki ayağı vardır. Her ne kadar bu dünya da mutlak bir özgürlükten bahsedilemese de, bunlar aynı anda bulunmadığı sürece geriye kalan özgürlükten de söz edilemez. Bu nedenden dolayı Tanrı'dan uzaklaşan insan aslında özgürlüğünden de vazgeçmiştir ve özgürlükten vazgeçiş insan için varlığının anlamsızlaşması demektir.

Dostoyevski'ye göre insan, doğası gereği düalist bir yapıya sahiptir. Tanrı'yı bir yandan onaylarken, bir yandan da onun varlığını reddetme eğilimi görülebilir. Karamazov Kardeşler'de anlatılan Peder Staretz Zosima ve Peder Ferapont bu zıtlığa iyi birer örnek oluşturmaktadırlar. Peder Zosima mutlak affedici bir Tanrı ve iyilikten bahsederken Peder Ferapont ise insanların sapkın ve kötü olduğunu belirtmektedir.

²³² Berdyaev, *Dostoyevski*, s.85.

Peder Ferapont bu durumu şeytanın sürekli insanların etrafında olduğunu örnek vererek şöyle anlatır:

“Gördüm... bazılarının göğsünde oturuyor, cüppesinin altında saklanıyordu, boynuzları dışarıda kalmıştı. Bazılarının cebinden uzatmıştı başını, fıldır fıldır gözleri benden korkuyorlardı. Bir başkasının pis midesine sermiş postu. Hele bazılarının boynuna yapışmıştı, adamcağız görmüyordu boynunda”²³³

Zweig da Dostoyevski'nin düşünce dünyasında her daim önemini korumuş olan iki yönlü düşünme tarzına ve onun özgür iradesini test etme arzusuyla yöneldiği kumar tutkusuna ilişkin şunları söylemektedir:

“Ona kaderin yüklediği bu çift kutupluluk içinde, sadece ona bakarak anlaşılabilir Dostoyevski. İkiye ayrılmış bir yaşamın kurbanıdır o ve kaderini tutkuyla onaylayan biri olarak bu yüzden karşıtlıklarına tutkudur. Sanatçı mizacının sıcak koru bu karşıtlıkların sürekli sürtünmesinden doğar ve o bunları birleştirmek yerine içinde doğuştan bulunan bu yarığı cennetle cehennem arasında olabildiğince açar: Açılan bu yara, yaratmanın yakıcı ruhsal ateşinde asla iyileşmez. Sanatçı olarak Dostoyevski en mükemmel karşıtlık ürünü, sanatın ve belki de insanlığın en büyük ikili kişiliğidir. Kötü huylarından birinde sembolik olarak varoluşunun temel iradesini görünür bir biçime sokar: Şans oyunlarına duyduğu hastalıklı sevgi.”²³⁴

1.4. Adalet ve İyilik Fikri

Adaletli olmak ahlaki sıfatların en temelidir. Adil olan, hüküm verirken tarafsız bir biçimde en doğru kararı, paylaştırırken her hak sahibine eksiksiz bir biçimde hak ettiğinin tamamını verendir. İyilik, adaleti de kapsayan ve fakat onu aşarak varlıklara hak ettiklerinden fazlasını da verebilmek anlamına gelen bir niteliktir. Adaletin üstündeki pek çok ahlaki sıfat tek kelimeyle ifade edilmek istendiğinde akla iyilik kavramı gelmektedir.²³⁵

Dostoyevski'nin kahramanlarında mutlak bir iyilik ya da kötülük yoktur. Hakkında yazılanlardan iyi olduğu düşünülebilecek bir karakter insan olmasının getirdiği istek, arzu ya da korkularla kötü şeyler yapabilir. Bunun tam tersi de olabilir. Romanın kötü karakterlerinden biri ondan hiç beklenmeyecek bir iyilikte bulunabilir.

²³³ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.197.

²³⁴ Zweig, *Üç Büyük Usta*, s.184.

²³⁵ Sadık Cafer Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, s. 110.

Zira o da bir insandır ve başını yastığa koyduğunda iyi bir insan olduğunu düşünmeye onun da ihtiyacı vardır. O halde, kötü eylemleri alışkanlık haline getirmiş birisi vicdanını rahatlatabilmek adına ya da gerçekten isteyerek iyi bir şey yapabilir. Eğer insanoğlu Tanrı inancı olmadığı takdirde her şeyi kendine mübah kılacak bir varlıksa, o zaman insanın hiç de iyi bir fitratta olmadığını kabul etmemiz gerekir. Vicdanın adaletten daha yüksek bir mahkeme olduğuna işaret eden Dostoyevski'ye göre suç işleyen ya da bir suça ortak olan kişi aslında ne yaptıysa kendine yapmıştır ve seçiminin azabını çekecektir. Kurbanların durumu hukukun konusudur, Dostoyevski ise bize daha yüksek bir hukuktan söz etmektedir. Suçun cezasından kaçmak mümkün olabilir ancak vicdanın azabından kaçış oldukça zordur.

Rusların ünlü yönetmeni ve filozof Andrei Tarkovsky'nin sözleriyle devam edelim: "Kötülük ne kadar artarsa, güzeli yapma nedeni de bir o kadar artacak. Şüphesiz daha güç olacak, ama daha da gerekli." Karamazov Kardeşler'deki "Başkaldırma"²³⁶ bölümünün bu felsefi düşünce ile uyuştugu düşünülür. İvan, kardeşi Alyoşa'ya yaşamın adaletsizliğini anlatırken, aynı soruları kendimize de sormak durumunda kalırız ve acıyı kalbimizde hissederiz. İvan ardı ardına verdiği örneklerin hepsinde masum çocuklara yapılan haksızlıkları anlatır. Yatağını kirlettiği için anne ve babası tarafından dövülüp tuvalete kapatılan beş yaşında bir çocuk ya da köpeğe taş attığı için av köpekleri tarafından annesinin gözü önünde parçalatılan 8 yaşındaki çocuk, İvan'a göre sadece dünyanın adaletsizliğini değil, aynı zamanda Tanrı'nın adaletsiz düzeninin de göstergesidir. Bunları anlattıktan sonra İvan, Alyoşa'ya birkaç soru yönelir; birincisi çekilen tüm bu acıların daha yüksek bir mutluluk adına yaşanıp yaşanmadığıdır. Nasıl ki peygamberler, insanlar daha mutlu yaşamlar sürsün diye acılara katlandılarsa, çocuklar da kitlelerin mutluluk bedelini mi ödemektedirler?" Bu soru Hristiyan öğretisinin özünde yer alan, İsa'nın Tanrı'nın oğlu olmasına rağmen ölümüne babası tarafından göz yumulması ve onun çektiği acıların insanlığın tümünün mutluluğu için yaşaması gerektiği öğretilerine benzer. İvan için ise küçük bir çocuğun "Allah Baba"sına yalvarırken döktüğü gözyaşı dünyanın tüm bilgilerine bedeldir.²³⁷

²³⁶ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.266.

²³⁷ Dostoyevski, a.g.e., s. 272.

Küçük masum çocuklar da peygamberler gibi insanlığın günahları için bu acıyı çekmek zorunda bırakılıyor olabileceği düşüncesi İvan için ikinci bir soruyu doğurur ve şunları söyler:

“Bağışlamak istiyorum ben, kucaklamak istiyorum, daha acı çekilsin istemiyorum. Çocukların çektikleri acılar da gerçeğin öğrenilmesi için gerekli olan acıyı tamamlamak içinse, önceden şunu söyleyeyim ki, gerçek değmez buna. Dünya da, bağışlayabilecek, buna hakkı olan bir yaratık var mıdır hem?”²³⁸

Dostoyevski suçun ahlaki boyutunu tam bir felsefeci gibi ele alır. Hristiyanlıkta anlaşılması en zor şeylerden biri de günah çıkartıldığında her suçun affedilir olmasıdır. İvan işte bu düşünce üzerinden Tanrı'nın sonsuz affedici olduğu fikrine saldırmaktadır. Tanrı için affetmek kolaydır, asıl önemli olan insanın kendini affedebilmesidir ki bu da çoğu zaman imkânsızdır.

Dostoyevski, ülkesinde veya dünya da varolan ve insanı huzura kavuşturmaktan uzak sosyal hayatın, zorlu yaşam koşullarının ve adaletsiz düzenin faturasını insanlardan ve kanunlardan çok Tanrı'ya kesmektedir. Suç ve Ceza'da, Sonya'nın dul ve yoksullukla mücadele eden annesi Katherina İvanovna'nın zayıflara yardım etmediği gerekçesiyle Tanrı'ya isyan etmesi ve adaletin tecelli etmesi için O'nu mahkemeye vereceğini söylemesi bu duruma oldukça güzel bir örnektir. Sonuç olarak her isyankar Dostoyevski kahramanın akıbeti gibi Katherina'nın çabası da boşa çıkmıştır ve başvurduğu kamusal makamlardan kovulmuş, sonunda da delirerek ve hastalanarak ölmüştür. Yine de cenaze merasimi kiliseye uygun bir şekilde yapılmıştır. Aynen Tanrı'nın varlığını akıl yoluyla açıklamaya çalışan karakterlerin uğradığı yıkım gibi Tanrı'nın adaletini beşeri yollarla arayan karakterler de umdukları çözümle karşılaşamazlar.

Dindar Alyoşa'nın durumu ise bizi oldukça farklı bir nokta üzerine düşünmeye sevk etmektedir. İyilik ve adalet adına roman boyunca sergilediği onca güzel davranışa rağmen Alyoşa babasının cinayetini önceden sezmiş ancak bunu önlemeye yönelik somut bir adım atmamıştır. Kötülüğün bizzat parçası olmamak dışında, kötülüğün oluşumunun farkında olmak ve buna rağmen müdahalede bulunmamak da erdemli bir

²³⁸ Dostoyevski, a.g.e., s.275.

insana yakışan bir davranış değildir. Alyoşa'nın bu tavrında bir yandan babasının kötü mizacına içten içe duyduğu olumsuz hisler etkili olurken, diğer yandan genetik mirasında bulunan özellikler daha önemsiz konularla öncelikli olarak ilgilenmesine sebep olmuştur. Dostoyevski belki de, Alyoşa karakteriyle kilisenin bazı problemlere kayıtsız kalmasını ve çözüm üretme girişiminde bulunmamasını eleştirmektedir.

Raskolnikov'a göre ise; olağanüstü insanların kendi ideallerini gerçekleştirmek adına suç işlemleri kabul edilebilir bir gerçektir. İnsanlar doğaları dikkate alınacak olursa iki sınıfa ayrılırlar. Normal ve sıradan diye sınıflandırılan insanların bu dünya daki tek vazifeleri çoğalmak, aile kurmak ve düzeni devam ettirmek iken, olağanüstü diye sınıflandırılan üst sınıf insanların üzerine düşenler ise oldukça farklıdır. Bu üst sınıfa mensup bireyler suç işlemek pahasına da olsa yeni bir şeyler üretebilmeli ve cesur eylemlerde bulunabilmelidirler. Tarih sahnesinde tanık olduğumuz Napolyon gibi insanların amaçları uğruna suç işlemleri gayet normaldir ve bu tür insanlar ileriki nesillere yeni bir şeyler bırakabilmek adına bu hareketlerinden vicdan azabı duymazlar. Raskolnikov işte bu düşüncelerin etkisiyle ilk gruptan ikinci gruba geçmeyi hedeflemiş ancak başarılı olamamıştır. Bunun sebebi onun suçunu itiraf etmesine de sebep olan vicdan azabı çekmeye meyilli tabiatıdır.

Bu noktada Dostoyevski karşımıza, kendini hiç bir hatasında suçlu görmeyen üst sınıf insanın tam zıttı olarak Alyoşa gibi, Budala'daki Prens Mişkin gibi kendisini her türlü suçtan sorumlu tutan insan tipini çıkarmaktadır. Bu insanlar bir tür Hz.İsa figürüdür. Zosima Dede'nin “insan dünya daki her türlü günahattan sorumludur”²³⁹ prensibi uyarınca kurtuluşu başkasının günahlarının da acısını çekmekte bulan Alyoşa, romanın sonunda defnedilen İlyuşa'nın cenaze töreninde çocuklara erdemli yaşama dair umut verici bir konuşma yapar ve şunları söyler:

“Şunu hiç unutmayın, kişinin geleceği için iyi bir anıdan, özellikle çocukluktan, baba evinden kalma bir anıdan daha yüce, güçlü, sağlam, yararlı bir şey yoktur. İyi bir insan olmanız için çok öğüt verirler size, ama çocukluktan kalma güzel, kutsal bir anı iyi insan olma yolunda size en büyük yardımcıdır. Böyle anıları bol olan bir kimse kurtulmuş demektir. Belleğimizde iyi bir tek anı kalmış olsa bile, bir gün gelir, bu anımız mahvolmaktan kurtarır bizi...”²⁴⁰

²³⁹ Dostoyevski, *Karmazov Kardeşler*, s.192.

²⁴⁰ Dostoyevski, *ag.e.*, s.793.

Dostoyevski, Budala romanında Prens Mişkin karakteriyle aslında yine bu noktaya ışık tutmaktadır. Mişkin çok saf ve empati yeteneği çok güçlü bir karakterdir fakat insanlarla anlaşmada büyük zorluklar çeker. Çünkü insan doğası büyük bir bozulmaya uğramıştır. Artık yüksek değerler ve erdem, çıkarıcılık ve bencillik karşısında eski değerlerini yitirmiştir. Hala temiz ve saf bir şekilde hareket eden düzgün insanlar ise artık budala olarak görülmektedir. Yazar zaten Karamazov Kardeşler’de yer alan ünlü “İsa ve Büyük Engizisyoncu” bölümünde de aynı konu üzerinden İsa’nın tekrar yeryüzüne inmesi durumunda ne denli bozulmuş bir insan türüyle karşılaşacağını vurgulamak istemiştir.

1.5. Ahlaki Kötülükte Özgürlük, Değerler ve İmtihan

Tanrı yoksa ahlak da yok mudur? Ahlaksızlık özgürlükte sınırsızlık arayışı mıdır? Ahlak kurallarının olmadığı bir dünya da insanların uyumlu yaşamasını mümkün kılan şey nedir? Dostoyevski bu soruların cevaplarını, romanlarında karakterleri aracılığı ile bulmaya çalışmıştır.

Dostoyevski, Batı aydınlanmasının ve hümanizminin tanrısız yeni insan yaratma çabasını katı bir şekilde eleştirmiştir. Ona göre, eylemlerinde hiç bir sınır tanımayan, herşeyi mübah gören bu yeni insan tipi toplumun ahlaksal olarak yıkımına yol açabilecek kadar tehlikelidir. Suç ve Ceza’da bir meyhanede Raskolnikov ile tanışarak hayat hikayesini anlatan Marmeladov aç karısının ve çocuklarının nafakasını içkiye harcayacak kadar düşmüş birisidir. Aşağılanma ve ezilmişlik hissi onu her geçen gün biraz daha erdem yoksunu bir insan haline getirmektedir. Onun şu sözleri, erdemsizliğe giden yolda toplumun etkisini gözler önüne sermektedir:

“Yoksulluk ayıp değil, bir gerçek. Sarhoşluğun erdem olmadığı ise daha büyük bir gerçek. Ama sefillik, sayın bayım, sefillik yüzkarasıdır. Yoksullukta yaradılıştan gelen soylu duygularımızı koruyabilirsiniz, sefillikte ise asla! Sefil bir kimseyi insanlar aralarından uzaklaştırmak için sopa kullanmazlar, süpürgeyle süpürürler; onu daha çok aşağılama içindir bu ve hakları da yok değildir böyle davranmakta, çünkü sefilliğe düştüğünde kişiöğlunun ilk kendisi hazır olmalıdır kendini aşağılamaya.”²⁴¹

Ahlaki olarak incelenmesi gereken bir diğer karakter de alkolik babasına içki, üvey annesi ve üvey kızkardeşlerine yiyecek tedarik etmek için vücudunu satan iyi

²⁴¹ Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, s. 49.

yürekli, Tanrı'ya inanan Sonya karakteridir. Raskolnikov'u içine düştüğü durumdan kurtarmak için durumu iyi olan bir adamla evlenmeyi kabul eden Dünya da yine insanlığın bu ruhen temiz kalabilmiş yüzünü temsil etmektedir. St. Petersburg şehri o yıllarda toplumun sadece bir kesiminin maddi refah içinde yaşayabildiği, diğer kısmının ise zor geçindiği, çocuklu ailelerin bile tek odalı evlerde yaşamaya çalıştığı bir şehirdir. Ülkeyi saran Sosyalist ütopya, özellikle aydın kesimi etkisi altına almış, halkın dine olan inancı zayıflamıştır. İnsanlar dini inançta aradıkları huzuru artık makineleşen dünyanın çarkları arasında aramaya başlamışlardır. Rusya bir geçiş dönemi yaşamaktadır ve özellikle yoksul halk bu değişimi hem maddi hem de manevi olarak daha da dibe batarak yaşamaktadır. Raskolnikov, halkın yaşadığı bu sefalet adına çektiği acının bir göstergesi olarak, bir hayat kadını olmasına rağmen aynı zamanda dindar bir kız olan Sonya'nın ayaklarını öper. Onun önünde eğilerek yaptığı bu hareketi cinayeti işledikten sonraki vicdan azabı aşamasında, Sonya ile çektikleri sefalet ve Tanrı'nın adaleti üzerine konuşurken yapar. Raskolnikov, bu eylem karşısında şaşkına dönen Sonya'ya bu durumu şu sözlerle açıklar:

“Ben senin önünde değil, insanlığın çektiği acıların önünde eğildim!”²⁴²

Raskolnikov'un cinayetinin arka planında yatan gerçek de onun bu toplumsal adaletsizliği hazmedememesidir. St. Petersburg'da insanlar fakirdir ve sosyal dengesizlik insanları mutsuz etmektedir. Sonya'nın bu durumu da Raskolnikov'un bizzat tanık olduğu bir olaydır. İnsanlar bir yandan açlıkla mücadele ederken, cinayet, fuhuş, içki düşkünlüğü ve kumar gibi günahlar artmıştır. Yani bu noktada Raskolnikov'un tefeci kadını öldürmesinde etkisi olan toplumsal bir zeminden bahsetmek mümkündür. Bir diğer sebep ise tefeci kadının topluma hiçbir yararı olmayan, insanların maddi sıkıntılarından beslenerek onlara faizle borç veren, borcunu ödeyemeyenlerin mallarına el koyan ve kardeşine kötü davranan bir kadın olmasıdır. Üstelik tüm bu davranışlarına rağmen öldüğünde mal varlığını bir kiliseye bağışlayacağını söylemektedir. Tanrı inancı ve dolayısıyla ilahi adalet anlayışı olmayan Raskolnikov işte tam da bu noktada adaleti kendisinin sağlayabileceğine ve kötü bir insanı ortadan kaldırarak insanlığa faydalı olabileceğine dair yanlış bir tutumla bu cinayeti işlemeye karar vermiştir. Ve sonuç

²⁴² Dostoyevski, a.g.e., s.728.

olarak iyilikten maraz doğmuş, adil ve kahraman olmaya çalışan Raskolnikov katil olmuştur.

Cinayet sonrasında ise kendisini suçlu olmadığı hususunda inandırmaya çalışan Raskolnikov, vicdan azabına yenik düşmüştür. Bu bir bakıma Dostoyevski'nin gençlik yıllarında toplumsal düzeni sağlayabileceğine inandığı sosyalist düşüncenin çöküşünü de temsil etmektedir. Raskolnikov kendini diğer insanlardan üstün görmekte ve yerini Sezar gibi olağanüstü insanlar kategorisinde değerlendirmektedir. İşlediği cinayette haklılık payı olduğunu düşünmektedir. Aslında o, devlete, toplumsal yapıya ve yasalara başkaldırmıştır. Zihninde, toplumsal adaletsizlik üzerine çekişme yaşadığı asıl şey ise Tanrı fikridir. Çünkü Raskolnikov her ne kadar polis memuru Petroviç'in sorusuna cevaben Tanrıya inandığını söylese de içinde, Tanrı inancının varlığını, onun adaletini sorgulamaktadır. Nitekim, Sonya ile konuşurken, Sonya'nın kızkardeşi Poleçka'nın da kendisi gibi bir sonla karşılaşarak kötü yola düşme ihtimalini düşünüp üzüldüğünü görür. Genç kadın bu korkusunu şu sözlerle dile getirmiştir:

“Hayır, hayır böyle bir şey olamaz. Bu kadar iğrenç bir şeye Allah razı olamaz.” Raskolnikov ise buna karşılık gülerken şöyle der: “Belki de Tanrı hiç yoktur.”²⁴³

Cinayet işleyen Raskolnikov, Sonya'da gördüğü tüm insanlığın çektiği acıların önünde eğilirken, hukuksal normlara göre hiçbir suçu olmayan Lujin, Sonya'yı masa üzerindeki yüz rubleliklerden bir tanesini çalmakla suçlar. Daha doğrusu Sonya'ya iftira atar. Bunu cenaze yemeği sırasında genç kızı tanıyan, yaptığı işi bilen kişilerin arasında yapar. Lujin bu cesareti içinde bulunduğu toplumsal sistemden almaktadır. O toplumsal sistemin üyeleri sokak kadını Sonya'ya mı yoksa Lujin gibi sözde saygın, çalışkan ve paralı birisine mi inanacaklardır. Dostoyevski bu sahneyi, Raskolnikov'daki Lazarus'u diriltmekle yükümlendirdiği Sonya'yı Lebezyatnikov'un şahitliğiyle kurtulacak biçimde kurgular. Tüm inanç sistemlerinde iftira, büyük günahlardan biri olarak kabul edilir. Zira Sonya'ya iftira attığı anlaşılınca Lujin çıkıp gider. Ancak esas sorun, Lujin'in pişmanlık duymayacağı gibi nereye giderse gitsin yaşamını aynı bakış açısıyla sürdürecektir. Dostoyevski 'Suç ve Ceza'da yer alan ve yalnızca adalet

²⁴³ Dostoyevski, a.g.e., s.726.

sisteminin müdahalesini gerektiren suç kavramını, vicdani değer ve sorgulamalar üzerinden irdelemiştir.”²⁴⁴

“Yeraltından Notlar” kitabındaki kahramanının içine yönlendirdiği hınç zamanla Raskolnikov’un gözünde bir böcek kadar değeri olmayan tefeci kadına, onun nezdinde tüm bir toplumsal-ahlâki alana yönelir. Raskolnikov toplumsal-ahlâki değerleri elinde tutan yapıyla savaşırken kendisi de bir süre sonra yaralanmış gururu yüzünden tam da olmaktan korktuğu insana dönüşecektir. Mağdur ve mazlum birinin eziklik, acı ve hınç duyarak hergün bastırdığı ve biriktirdiği duygularını gelecekte ne şekilde dışarıya yansıtacağını tahmin etmek oldukça zordur.²⁴⁵

Suç, kişinin hürriyet problemiyle ilgilidir. Bir insanda suç ve ceza kavramlarının ne şekilde yer aldığı, o insanın zihninde ilâhî veya beşerî birtakım kanun ve yasaların bulunmasıyla ilgilidir.²⁴⁶ İnsan neyin doğru neyin yanlış olduğuna tek başına karar veremez. O halde ahlaksal değerler neye dayanmaktadır? Dostoyevski’nin romanlarında en sık yanıt aradığı sorulardan birisi de budur. Onun yarattığı karakterler sırf Hristiyan oldukları için inandıkları dinin öğretisini doğrudan kabul etmezler, önce bunu sorgularlar.

Dostoyevski, kahramanları ahlaki açıdan normal koşullarda test edilmezler. Onun romanlarında kişiler en zorlu durumlar karşısında karar vermek zorunda bırakılırlar. Açlık gibi, aşağılanma ve toplumdaki dışlanma gibi en sınır noktalarına kadar gelen karakterler, tüm değer yargılarını gözden geçirmek zorunda kalırlar. Önce kendi doğrularını yaşayan bu karakterler daha sonra yaptıklarını mevcut kanunlarla karşılaştırmak ve değerlendirmek durumunda kalırlar. Dostoyevski gibi, Jean-Paul Sartre ve Albert Camus de roman kahramanlarını doğru ile yanlış arasında bir noktaya yerleştirirler ve onların karşılarında görünen seçenekler arasından özgürce seçimlerini yapmalarına izin verirler.

Dostoyevski, romanlarında insanın bireysel seçimine bağlı bir ahlak yapısının oluşturulmaya çalışılmasının, Tanrı fikri göz ardı edilerek hareket edilirse, hüsrarla sonuçlanacağını anlatmıştır. Bu çaba içerisine giren karakterler de er ya da geç vicdan

²⁴⁴ Gunal E. Zeynep, *Dostoyevski’nin Kapitali*, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, TSA / Yıl: 16 S: 1, Nisan 2012.

²⁴⁵ Nurdan Gürbilek, *Mağdurun Dili*, Metis Yayınları, İstanbul, 2008. s. 13.

²⁴⁶ Asuman Büke Kafaoğlu, *Yazın Sanatı: Dostoyevski*, edebiyatelestiri.blogspot.com.tr

azabı çekerek günahlarının kefarecini öderler ve bu yolla kurtuluşa ererler. Yenilgiyi kabullenmeyenleri ise aklını kaçıрма ve intihar gibi sonlar beklemektedir.

Dostoyevski'ye göre en ağır suçları işleyen insanlar bile aslında çok saf ve basittirler. Yalnızca doğaları yüzünden, bir anlık bir yanılıyla hataya düşerler. İnsanların iç dünyası, kainat ölçüsünde, alabildiğine genişir ve insan ruhu şeytanın Tanrı'yla savaştığı bir savaş alanıdır. Karamazov Kardeşler'de Alyoşa'nın adalete dair yargıları gerçek dünya dan kopuk iken, İvan ahlak kurallarını reddetmektedir. Dimitri ise ahlak kurallarını yaşayarak benimser. Romanda geçen şu sözler ahlaki kötülük ve güç kavramı arasındaki bağı açıklar niteliktedir:

“Bir Rus ne denli yoksul, ne denli küçük, önemsiz bir insan olursa, bu soylu davranışı o denli belirgindir. Oysa halkın biraz zenginleşmiş olan tüccarlar, sömürücüler çoğunlukla ahlaksızdır.”²⁴⁷

Ahlaki kötülüğe ilişkin Dostoyevski'nin romanlarından çıkarılabilecek genel kanıyı Rousseau'nun aşağıdaki sözlerinde de bulmak mümkündür:

“...Tanrı, insanları kötülük yapmaktan men etmiyor diye şikayet etmek, insan tabiatına bahşetmiş olduğu harikülâdeliğe, ahlâkiyet kabiliyetine ve fazilete karşı şikâyet etmek olur. En büyük mazhariyet, kendi kendinden memnun olmaktır ve biz, kendimizden memnun olmağa lâyük olmak içindir ki, hür yaratılmış ve ihtiraslarımıza karşı vicdanımızla set çekebilecek kabiliyetle silâhlanmışız. Kudreti ilahiye bize lûtufluk olarak bundan başka ne yapabilirdi? Kötülük yapmak kudretine sahip olmasaydık, iyilik yaptığımız zaman mükafatlandırılmaya hak kazanabilir miydik? Ve Tanrı tabiatımıza, böyle aykırı ve mütenakız bir mahiyet verebilir miydi? İnsanı kötülük yapmaktan men etmek için hayvan mı yapmak gerekti? Hâşâ Tanrım, hâşâ!...”²⁴⁸

1.6. ‘Tanrı Yoksa Herşey Mübahtır’ Fikri

Dostoyevski'yi XIX. ve XX. yüzyılın en çok okunan yazarı yapan en temel unsur, yaşadığı dönemin hızlı ve sert değişimini aynı sert gerçekçilikle metinlerine yansıtmasıdır. Dostoyevski romanlarında karakterlerin şiddet eğilimleri, ikincil sorularla düşükleri bunlalımlar ve çelişkiler okuyucu ve karakterler arasındaki bağı güçlendirir. Dostoyevski romanlarında ana temayı destekleyen ikincil sorular çoğu

²⁴⁷ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s.346.

²⁴⁸ Emil Rousseau, *Yahut Terbiyeye Dair*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Ali Rıza Ülgener, Salâhattin Güzey, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1945, s.307.

zaman ana soruyu geçer. Bunun nedeni Dostoyevski'nin ikincil sorularını tüm romanlarında sormasıdır.

Gerek yazarın kendisinin, gerekse de Rus ve Avrupa toplumunun XIX. ve XX. yüzyılda kendilerine sordukları, hesaplaşmak zorunda kaldıkları ikincil sorular, yazarla okuyucuyu birbirine sıkı bir dokuyla bağlar. Dostoyevski romanlarında öne çıkan en temel sorulardan birisi de “Tanrı yoksa herşey mübahtır” fikrinin doğruluğudur.

XVIII. yüzyılda Fransız devrimiyle Monarşinin yıkılması, kiliselere inancın sarsılması ve devamında buharlı makinanın keşfiyle gelen sanayi devriminin tüm üretim ilişkilerini değiştirmesi, Avrupa ve Çarlık Rusya'sının tüm yaşam biçiminin değişmesine sebep olmuş, kırdan kentlere yoğun bir göç başlamıştır. Ekonomi, tarımdan ziyade endüstriyel üretime kaymıştır. Artık geçmişte değerli olan herşey yıkılmış, “vakit nakittir” düsturu topluma egemen olmuş ve insanlar bunu özgürlük olarak tanımlamışlardır. Kentlerde yeni bir sınıf doğmaktadır. Harman'ın döneme ilişkin anlatımıyla:

"Milyonlarca insanın çalışma ve yaşama koşullarında bir dönüşüm oldu. Tarihte görülmedik ölçüde kasabalara ve şehirlere yığılma başladı. Endüstri, enerji olarak odun kömürüne ve güç olarak su ve rüzgar gücüne dayandığı zaman diliminde, kırsal bu ihtiyaçları karşılayabilecek nitelikteydi. Kömür ve buhar bunu değiştirdi.”²⁴⁹

Değişen dünya düzeniyle birlikte insanların yaşayışlarında, davranışlarında, söylemlerinde ve fikirlerinde de değişiklikler yaşanmıştır. Bu zorlu sürece şahitlik eden Dostoyevski de romanlarında, bu değişim rüzgarına kapılmış insanların ahlaki yönden ne şekilde etkilendiklerini gözler önüne sermiştir. Tanrı'nın yokluğu durumundaki sonuçları da işleyen Dostoyevski, kahramanlarını zorlu koşullarda çetin ahlaki sınavlarla başbaşa bırakmıştır. O aslında Tanrı'nın ve dünyayı devam ettirecek ahlaki değerlerin yokluğunda insanın yok olmamak için yapması gerekenin ne olduğu konusunda okuyucularına yol göstermektedir. Kaosun ve başıboşluğun ancak ve ancak İsa'nın yolundan gidilerek ve O'nun acı çekerek özgürleşme ahlakını benimseyerek aşılabileceğini savunmaktadır.

²⁴⁹ Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi*, Yordam Kitap, çev. Uygur Kocabaşoğlu, s.314.

Ahlak için değişmez standartlar gereklidir. Bu sonsuz standart, yani Tanrı olmadan, İvan erdemin anlamsız olduğuna inanmış ve “Eğer ölümsüzlük yoksa erdem de yoktur”²⁵⁰ demeyi mantıklı bulmuştur. Tanrı’ya olan inancın temelleri esasen tüm insanlıkta ortak olduğu için, İvan aslında Dostoyevski’nin Tanrı’nın varlığı hakkındaki fikirlerinin rasyonel tarafını temsil etmektedir.²⁵¹

Sartre modern varoluşçuluğun İvan Karamazov’un : “Eğer Tanrı yoksa her şey mübahtır.” sözlerinde zaten yer aldığını iddia etmektedir.²⁵² Dostoyevski, romanlarında tanrısız bir dünyanın potansiyel sonuçlarını keşfetmektedir. İnsanın herşeyin yargıcı olduğunu ve sonuç olarak nihai doğru ya da yanlış olmadığını öne süren nihilist yaklaşım onun eserlerinde derinlemesine işlenmiştir. ‘Karamazov Kardeşler’ ile ‘Suç ve Ceza’ romanlarında nihilizmin yalnızca mutsuzluk ve cinayete sebep olduğu görülmektedir.

Dostoyevski, insanlara ilahi olarak bahşedilmiş, nihai bir ahlaki kabul etmektedir. Ona göre dini inanç olmadan ahlaki gerçeklerimizi sağlamlaştıramaz ya da basitçe doğruyla yanlış ayıramayız. Tanrı’ya inanç olmadan sonsuz bir ahlaki nihilizmin içinde kayboluruz. Eğer ölümsüz bir ruh yoksa, erdem de yoktur ve her şey mübahtır. Bu düşünceye göre, nihai sınırların olmaması durumunda, insanları komşularını acımasızca kullanmaktan, onları köleleştirmekten, aşağılamaktan ya da onları katletmekten alıkoyacak hiçbir şey olmayacaktır.

Dostoyevski’nin Ecinniler’deki kahramanı Kirillov, Tanrı inancının ortadan kaldırılması durumunda, insanın salt bir özgürlük içine girerek kendisini sınırlayan ve bağlayan bütün ölçütlerden kurtulacağını, kendi kendisinin kuralı ve kanunu haline geleceğini düşünür. Kirillov’un inancına göre, insan özgürlüğünün önündeki tek engel Tanrı inancıdır. Tanrı inancının yadsınması anlamına gelen böyle bir özgürlükle, kişi istediği her şeyi yapabilme gücüne sahip olacak ve tanrılaşacaktır. O, “Tanrı’ya kanun yoktur” düşüncesiyle istediğini seçebilecek ve yapabilecektir. Kirillov, kendi özgürlüğünü, dolayısıyla Tanrı’nın yokluğunu kanıtlamanın en yetkin yolu olarak kendini öldürmeyi görür ve en sonunda bu düşüncesini uygulamaya koyar fakat ne

²⁵⁰ Dostoyevski, Karamazov Kardeşler, s.93.

²⁵¹ Joshua Haris, *Ivan’s Immortality: Christian Apologetics, Dostoevsky, and the Metaphysics of War*, Trinity Western University, B.C., Canada, The International Journal Of Religion And Spiritually In Society, s.31.

²⁵² Edward Wasiolek, *Dostoyevsky, A Revolutionary Conservative*, s.1.

kendi ne de insanoğlunun özgürlüğüne dair değiştirebildiği herhangi bir nokta olmamıştır.

Yine ‘Ecinniler’ romanında karakteri aracılığıyla “Tanrı yoksa, ben yüzbaşı olsam ne olur, olmasam ne olur!”²⁵³ diye soran Dostoyevski’ye göre bu tür önermeler çok derin anlamlar taşımaktadır. Dostoyevski’nin “Tanrı yoksa her şey mübahtır.” formülünde Tanrı’nın bir zamanlar var olduğu ancak artık ölü olduğu varsayımı yatmaktadır. Eğer Tanrı hiç varolmasaydı apoletlerin hiçbiri de varolamayacaktı. Ancak apoletler olduğuna göre, ancak Tanrı da artık olmadığına göre o apoletler ne işe yarayacaktı?

“Tanrı yoksa her şey mübahtır!” sözü Hristiyanlarca Tanrı sevgisi taşıyan insanın kötü yollara sapmayacağı, dolayısıyla da yasaklara da ihtiyacı olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Eğer insanın Tanrı’ya olan sevgisi gerçekten içtense sürekli iyi şeyler yapacak, mümkün olan en yüksek ahlaki standartlara ulaşacaktır. O’nu çok seven kişi her hareketinde Tanrı’nın rızasını gözetecek, onun arzusu dışında işlere girişmeyecektir.

Dostoyevski’nin savunduğu bu ilkeye karşı çıkan ve Tanrı’nın varlığı ön kabulüyle hareket edilse dahi neyin mübah olup olmayacağı konusunda kendi çıkarlarına göre hareket eden insanların varlığı üzerine argümanlar üreten yazarlar da mevcuttur. Hatta bu tip karakterlerin Tanrı’nın varlığını arkalarına alarak insanlara zulümde buldukları da iddia edilmiştir. Örneğin; Žižek’e göre genel kanı; insan uğraşlarına aşılmaz sınır koyan aşkın otorite eğer büsbütün yadsınırsa dünya da olup biten tüm ahlaksızlıklar böyle yaşanmaya devam edecektir, şeklindedir. Tanrı’nın varlığının ise bu çeşit sonuçlara karşı insanın davranışlarını sınırladığı ileri sürülür. “Žižek, Lacan’a atıfta bulunarak, Dostoyevski’ye karşı, “Tanrı varsa her şey mübahtır. Tanrı yoksa her şey yasaktır” argümanını dile getirmektedir. Bu argümanı insanın etik-ontik yapısına dayanarak temellendiren Žižek şunları söyler:

“İnsanların çoğu kendiliğinden ahlaklıdır. Onlar için başka bir insana işkence etmek veya onu öldürmek son derece travmatiktir. Bu yüzden bunları yaptırmaya sevk edebilmek için ehemmiyetsiz bireyin öldürmeye ilişkin endişelerini solda sıfır bırakacak daha büyük bir ‘kutsal sebep’ gerekir. Din ve etnik aidiyet bunun için çok uygundur. (...) İnsanların büyük çoğunluğunun ötekinin acısı için duydukları temel duyarlılığı

²⁵³ Dostoyevski, *Ecinniler*, s.491.

uyuşturmak gerekir. Bunun için kutsal bir sebebe ihtiyaç duyulur. O olmasaydı yaptıklarımızın nihai sorumluluğunu boşaltacağımız bir Mutlak olmaksızın bütün yükü sırtlanmamız gerekirdi.”²⁵⁴

İşte, Źiřek’in, etik olanın teolojik ve siyasi olarak devre dışı bırakılması derken kastettiği bu durumdur. Din ve Tanrı adına, millet veya devlet adına başka insanlara işkence etmeyi ve onları katletmeyi teolojik veya psikanaliz açıdan açıklamak nasıl mümkündür?

Günümüzde dini ya da etnisite kaynaklı şiddetin artış göstermesinin sebebi post ideolojik bir çağda yaşamamızdır. Egemen gler hayatımızdan zevk almamızı ya da en doğal halimize ulaşmamızı engellediğinden insanlar bu engellenmişlikten gelen tiksintilerini başkalarının canını alma pahasına da olsa yenme çabasına girmektedir. Bazı insanlar şiddete başvururken duruma göre ahlakidir. Birine işkence etmek ya da onun canını almak onlar için zaten oldukça travmatik olduğundan bu insani kaygıları gidermek için daha ‘büyük’ bir motivasyona yani din veya etnisiteye ihtiyaç duyarlar. Bunlar üstesinden gelemedikleri kaygıları yenmek için bir nevi kalkandır. Bu kalkan sayesinde yapılan katliamlar karşısında taşıdıkları ağır yük hafifleyecek ve farkındalıkları uyuşturulabilecektir.

Ancak yaptıkları korkunç eylemlere esin kaynağı olan ve bu suların yükünden onları kurtaran kalkan zarar gördüğünde, bu kalkanın kaynağı din, etnisite, milliyetçilik her ne olursa olsun altında kalanları vicdan azabı beklemektedir. Nitekim milyonları katleden Stalinist Sovyet Rusya dağıldıktan sonra rejimin işlediği suların ortaya çıkmasıyla birlikte birçok komunist intihar etmiştir. Her şeyi onlara mübah gören ‘sahte tanrıları’ sahneden çekilmiş, onları işledikleri acımasız suların vicdani ağırlığıyla başbaşa bırakmıştır. Nazi döneminde ise işledikleri suçları meşrulaştırmak için yaptıkları eylemleri ilahi bir gücün yeryüzündeki tecellisi şeklinde yorumlayan Naziler bununla kalmamış, düşmanlarının konumunu daha da düşürmek için onları şeytanlaştırmışlardır. Bu dönemdeki şeytani sembolleştirmenin kurbanı ise Yahudiler olmuştur. Nazilere göre Yahudiler toplumu öyle yozlaştırmıştır ki, o şartlar altında atılacak her adım meşrudur.

²⁵⁴ Slavoj Źiřek, Boris Gunjevi , Dostoyevski’ye Karřı Zizek -Acı eken Tanrı, Yücel Kayıran 07.11.2013 <http://m.radikal.com.tr./kitap/dostoyevskiye-karsi-iek-386214>

Tabii ki bu görüşler Tanrı inancının saf ve temiz halini yaşamamanın insanı zaten doğrudan erdemli kılacağı gerçeğinden uzaklaşmış görüşlerdir. Ahlaki açıdan her geçen gün biraz daha kirlenen insan profili göz önüne alındığında gidişat oldukça ürkütücü görünmektedir. Yine de Dostoyevski gibi, tek kurtuluşun Tanrı inancında olduğu fikrinde birleşen düşünürlerin olumlu ifadeleri, saf inancın olduğu yerde insanoğlu için hala ahlaki yönden temiz bir sayfa umudu olduğunu bizlere hatırlatmaktadır.

Görüldüğü üzere ahlaki yapıyı şekillendirmek için Tanrı'nın varlığını sadece kabul etmek yeterli değildir. Tanrı'nın buyurduklarını, izin verdiklerini ve yasakladıklarını olduğu gibi, saptırmadan ve sevgiyle kabul etmek gerekmektedir. Tanrı inancı sapkın zihinlerde, çok yanlış eylemlerin kaynağı ve azmettiricisi olarak sunulmaya çalışılmaktadır. Dostoyevski, insanların Tanrı fikri olmadan bir ahlaki sistem oluşturma çabalarını işte tam da bu yüzden, insanların doğasını göz önüne alarak eleştirmiştir. Tanrı inancı olmadan ahlaklı davranma çabaları bir noktaya gelindiğinde yerini boşvermişliğe, gelişigüzeğe ve hiçliğe bırakacaktır.

2. DOSTOYEVSKI'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA DİNSEL DIŞLAYICILIK

Din kavramı ortaya çıktığı günden bu yana insanlar kendi inançlarını ön planda tutmuş, diğer inançları göz ardı etmiş, daha da ötesi diğer inançlara mensup kişilerin inançlarına mesafeli ve bazen de dışlayıcı bir tutumla yaklaşmışlardır. Bu tek Tanrılı dinlerde de diğer dinlerde de böyle kabul edilmiştir.

Kişiyeye göre inandığı din ve onun kuralları onu kurtuluşa erdirecek olan yegane araçtır. Semavi dinler de dahil olmak üzere çoğu din başka bir inanca olumlu bakmaz. Örneğin; Hristiyanlıkta Yuhanna 14:5/62'de "Hiç kimse bensiz Babaya ulaşamaz ve Matta 12:30'de "Benimle olmayan bana karşı demektir." örnekleri görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'in Bakara suresi 256. ayetinde "Dinde zorlama yoktur." ve Kafirun suresi 6.ayetinde "Senin dinin sana benim dinim bana." ifadeleri İslam dininin diğer dinlere hoşgörü ile yaklaştığının örnekleri olarak gösterilebilir. Bu durum binlerce yıldır devam etmiştir. Hristiyanlıkta 1960 Vatikan Konsilinde dışlayıcılık ilkesi kapsayıcılık yönünde yumuşatılmıştır, İslam dini içinde ise çok belirgin dışlayıcı bir ilke görülmesine de aynı inancı paylaşmayan kişilerle çok fazla yanyana olunmaması yönünde uyarılar

vardır. Başka dine inanan insanların ne kadar dindar ve ahlaklı olsalar da diğer dinlere inandıkları için kurtuluşa eremeyeceklerini düşünen bir tavrı benimseyenler olduğu gibi, inancı her ne olursa olsun iyi ve dürüst insanların cennetle ödüllendirilecekleri inancına sahip olanlar da vardır. Çünkü Allah her kuluna sevgi ve merhametle yaklaşır ve Allah sevgisi taşıyan her kuluna merhamet eder.

Dostoyevski'nin eserlerinde ve düşüncelerinde, diğer din ve peygamberlere bakışı da yer almaktadır. Onun diğer dinlere bakışı oldukça olumsuzdur. Ona göre Ortodoksluk ve Panslavizm en üstün dereceye sahip değerlerdir. Rus ve Ortodoks olmayan her şeye şiddetle karşı çıkar. Buna rağmen Dostoyevski diğer dinleri özellikle de İslam dinini bilmektedir.²⁵⁵ Sibiryaya da sürgünde iken başucundan İncili eksik etmemiş ancak kardeşlerinden Kuran'ı temin etmelerini de rica etmiştir. Hz. Muhammed'e bakışı diğer oryantalistlerle paralellik gösterir. Peygamberin saralı olduğunu iddia etmekte, peygamberin göğe yükselişinin bir sara krizi sonucu olduğunu, hatta kendisi de saralı olduğu için aynı duyguları yaşadığını iddia etmiştir.

Dostoyevski, Türklerin ve Müslümanların son derece zalim ve hoşgörüsüz olduklarını ileri sürmüş hatta Tatarları topraklarından sürdükleri halde sürmediklerini ve onlara imtiyazlar tanıdıklarını iddia etmiştir. O "Bir Yazarın Günlüğü" adlı eserinin "Uygarlığın En Son Sözü" adlı bölümünde şöyle der:

"Yüzlerce, binlerce Hristiyan zararlı böcekler gibi eziliyor, yeryüzünden kökleriyle birlikte yok ediliyor. Öldürülen erkeklerin gözleri önünde kız kardeşlerinin ırzına geçiliyor: anaların gözleri önünde çocuklar, bebekler süngülere geçirilerek havaya kaldırılıyor; köyler, kasabalar tek tek yok ediliyor, kiliseler yakılıp yıkılıyor, aklımıza ne geliyorsa yerle bir ediliyor. İşte, bu canavarlıkları yapanlar uygarlığın can düşmanı vahşi, rezil Müslüman yığınlarıdır."²⁵⁶

Türklerin siyasi oyunlarla topraklarından tekrar Orta Asya'ya gönderilmesini, İstanbul'un yeniden Ortodoksluğun merkezi olması gerektiğini savunur.²⁵⁷ Dostoyevski Türkleri zalim ve barbar olarak niteler. Ona göre İslam dini vahşidir. Türklerin Slav halkına akıl almaz işkenceler yaptığını iddia eder. Ona göre Ruslar en medeni insanlardır. Ruslar Türklere adil davranmışlardır.²⁵⁸

²⁵⁵ Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*, s.1795.

²⁵⁶ Dostoyevski, a.g.e., s.912.

²⁵⁷ Dostoyevski, a.g.e., s.21.

²⁵⁸ Dostoyevski, a.g.e.,s. 1059.

Stefan Zweig, Dostoyevski'nin son derece bağınaz ve fanatik bir Panslavizm yanlısı olduğunu ifade eder. Taşkın mizaçlı olduğunu, kendisinin fikirlerinin dikkate alınmaması gerektiğini anlatır eserlerinde. Dostoyevski kendi inandığı değerler konusunda da belirsizlikler yaşamaktadır.²⁵⁹ Dine ve milliyetçiliğe bakış açısı yaşı ilerledikçe değişmiştir. Hayatını inceleyen birçok araştırmacı yazar, onun son yıllarında saçma fikirlere sahip olduğunu ifade etmiştir ancak bu onun büyük bir yazar olduğu gerçeğini değiştirmez.

Dostoyevski evrensellikten, insanların birliğinden bahsederken Asyalıları bu kavramların dışında tutmuştur. Ona göre tüm medeniyet ve insanlık Rusya'da ve Avrupa halklarında hayat bulmaktadır. Özellikle Osmanlı halkının Asyalı bir sürü olduğunu ifade eder. Onun evrensellik anlayışı sadece Rusya ve Batıyı kapsar. Rusya kendi çatısı altında Batı halklarını bir araya getirmeli ve doğuyu egemenliği altına almalıdır.

Diğer yandan Müslümanlığa ve Hz.Muhammed'e bakış açısı bu kadar olumsuz iken "Ölü Evinden Anılar" adlı eserinde tam tersi bir tavır takınmış Müslümanları olumlu bir bakış açısı ile incelemiştir. Eserde adı geçen Nurağa ve Ali karakterleri son derece iyi, güler yüzlü, saf ve merhametli kişiler olup her türlü kötü iş ve davranışa karşı çıkmışlardır.²⁶⁰ Dostoyevski Müslümanların yanı sıra Yahudilere de ayrı bir nefret beslemiştir. Yahudilerin Rus toplumuna zarar verdiklerini düşünür, ona göre Yahudiler Rusya'da devlet içinde devlet kurmuşlardır.

Dostoyevski'nin Türk düşmanlığını besleyen kaynaklardan biri, belki de en önemlisi devrin sosyal ve siyasî durumudur. Daha önce Çar'a karşı olduğu için Sibiryaya sürülen ve hayatı boyunca Hristiyanlık teolojisini sorgulayan Dostoyevski'nin, 1870'lerden sonra Çar taraftarı, ateşli bir Panslavist ve Ortodoks inancının müdafii olarak karşımıza çıkması devrin konjonktürel ortamıyla ilgilidir.

²⁵⁹ Zweig, *Üç Büyük Usta*, s.252.

²⁶⁰ Dostoyevski, *Ölü Evinden Anılar*, s.106.

SONUÇ

Yazdığı romanlarla XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem kendi ülkesinde hem de Avrupa'da büyük bir üne kavuşan Dostoyevski, insanı anlamaya dair eşsiz merakı ve insanın iç dünyasını tüm yönleriyle yansıtabilme yeteneğiyle aynı zamanda XX. Yüzyıl düşünürlerine de felsefi ve sosyolojik anlamda yön vermiş büyük bir yazardır. Avrupa'da Kant'tan Renan'a kadar birçok düşünürde rastlanan dini ve kutsal olanı insanileştirme eğilimine olan yatkınlık bazı Batı hayranı Rus düşünürlerde de görülse de çoğu romantik ve milliyetçi yazarda Ortodoksluğun Hristiyanlığın en saf hali olduğuna ilişkin kanı kök salmıştır. Dostoyevski de bunlardan bir tanesidir ve özellikle son dönem eserlerinde sürekli Rus halkının Hristiyan doğasına ve onların gerçek Hristiyanlığı insanlığın geri kalan kısmına ulaştırmadaki mesihsel görevine vurgu yapmıştır. Onun için inancı ifade etmek Wittgenstein'in da belirttiği gibi bağlamsaldır ve onun eserlerinde karakterler inançlarının özüne aslında diğer karakterlerle kurdukları diyaloglar sayesinde ulaşmaktadır. Dostoyevski'de düşünceler aynı Kant'ın antinomileri gibi tam zıttıyla beraber sunulmaktadır.

Dostoyevski'de insana, hayata ve acıya duyulan saygı esastır. İnsan aciz, muhtaç bir varlıktır ve o işte tam da bu yüzden insanın yanındadır. Eserlerindeki kahramanlar vasıtasıyla varoluşa ilişkin konuları etkili bir şekilde işleyen Dostoyevski'ye göre insan Tanrı inancı olmadan boşluğa düşecektir ve bu boşluk yanlış ideallerle ve görüşlerle doldurulursa kişinin felaketine yol açabilir. O ruhsal bunalımların üstesinden gelmenin tek çaresi olarak Tanrı'ya olan inancı göstermekle kalmaz aynı zamanda kendi iç huzurunun da kaynağı olan bu imana nasıl ulaşılabileceği konusunda okurlarına bir yol çizmektedir. Bu yol her şeyi ve herkesi koşulsuz sevmekten geçmektedir.

Dostoyevski'nin, eserlerinde Tanrı düşüncesi ile yoğun bir şekilde ilgilenmiş olmasına rağmen dini sistematik bir şekilde ele almamış olduğu görülmektedir. Onun eserlerinde her ne kadar Ortodoksluğa ait bazı öğretilere ve İncil'den alıntılanmış hikayelere rastlamak mümkünse de aslında İsa'nın tek başına örnek bir figür olarak her şeyden daha üstün ve önemli tutulduğu da gözden kaçmamaktadır. Nasıl ki

dünyevihayatta en önemli ve değerli varlık insan ise inanca ait dünya da da en önemli şey Tanrı'nın insan mahiyetindeki yansıması olan İsa'dır. Onun din anlayışını belirleyen bir diğer önemli unsur ise onun Rus milliyetçiliği üzerine inşa ettiği, Rus halkına özgü ve tüm dünyayı kurtarabilecek olan saf Hristiyan Ortodoks inancıdır. Ona göre Rus halkında başka hiçbir millette bulunmayan manevi olarak üstün bir yan vardır ve insanlığın kurtuluşunu başlatacak olan bu saf ve koşulsuz iman sahibi insanlardır.

Dostoyevski Avrupa'da yaşanan düşünsel değişimin Rusya'daki etkilerinin gölgesinde bilim ve din çatışması üzerine de derin bir şekilde düşünmüştür ve eserlerinde bu düşüncenin etkisi açıkça görülebilmektedir. Pozitivizmin sıradan insanın maneviyatı hususunda ne denli çaresiz kaldığı ve insanı Tanrı'sız, ruhsuz ve mutsuz kılması Dostoyevski romanlarına sık sık konu olmuştur. XIX. yüzyıl Aydınlanma Döneminde sosyalizme ve katı pozitivizme ilginin zirve yaptığı yıllarda Dostoyevski, bilimin ilahlaştırılmasını ve bazı durumlarda irrasyonel yanı ağır basabilen insanoğlunun doğasının sadece rasyonel ve kesin olgularla açıklanmasını doğru bulmadığını belirtmiştir.

O, eserlerinde Rus toplumu üzerinden Tanrı inancının varlığı ve yokluğu üzerine doğabilecek en zıt ihtimalleri düşünmüş ve bunları işlemiştir. Onun eserlerinde hem teist hem de ateist düşünce yer almaktadır ve her iki görüş de bunları benimseyen karakterler tarafından en güçlü şekilde savunulmaktadır. Onun ateist düşünceyi ele alırken en çok üzerinde durduğu husus ise kötülük problemi olmuştur. Koruyan, adaletli ve sevgi dolu bir Tanrı'nın varlığı ile dünya da yaşanan kötülükleri bağdaştırma konusunda ateist karakterleri aracılığıyla dile getirdiği bu probleme cevabı ise teist bakış açısı çerçevesinde olmuştur. Kötülük insan özgürlüğünün olası sonuçlarından birisidir ve iyiliğin ayırt edilebilmesi ve seçilebilmesi adına vardır. Ona göre insan Tanrı ve kötülük arasındaki ilişkiyi anlama konusunda yetersiz bir varlıktır.

Dostoyevski'nin inanca dair temel hareket noktası ise kişilerin iradeleridir. İnsanların inançlı ya da inançsız olmaya kanaat getirmeleri onların vicdanlarıyla ve iradelerini ne yönde kullanmayı seçtikleri ile ilgilidir. Mutlak inanca sahip olan kişiler inanmak için mucize ya da delile ihtiyaç duymazken, bazı insanlar ise yaşadıklarından yola çıkarak şüphe içinde kıvranırlar, iman ve inkar arasında bocalayarak kesin bir karara varamazlar. Ona göre kişilerin dünyaya, özgürlüğe, iyilik ve kötülüğe,

ahlakikurallara ve hatta acıya dahi bakış açıları onların Tanrı'ya inançları nispetinde şekillenmektedir. Kişinin inancını toplumsal bir miras olarak kabul edip bunu öncelikle gerçekliğin kesintiye uğramaması adına, daha sonra da bireysel hayatında onu yaşama bağlayan en temel unsur olarak görmesi çok önemlidir. Bununla birlikte yazarın meşhur “İsa ve Büyük Engizisyoncu” bölümünde ele aldığı şekliyle, inanç ve irade kavramları kolay anlaşılabilir kavramlar değildir ve özgür irade insanoğlu için en ağır yük olarak yorumlanabilmektedir. İnsanoğlunun bu konuda nihai kararlar verebilmesi oldukça zordur ve insanın aynı anda hem Tanrı'ya mutlak imana hem de O'nu inkara yatkınlık gösteren mizacı ile mücadelesi oldukça şayandır. Onun dünyasında suç büyüklüğe, şehvet acıya ve nefret de sevgiye gebedir fakat yine de onun eserlerinde tüm bu duygular işlenirken iyi karakterlerin Tanrı inancına sahip kişiler olduğu ve kötü eylemlerde bulunanların da inançsız ve kendi sonunu getiren karakterler olduğu gözden kaçmamaktadır. Ancak bu noktada yazar, dini ve inancı doğru şekilde benimseyebilme hususunda okurlarını uyarmaktadır. Yazarın Ecinniler romanında vurguladığı nokta da aslında tam olarak budur. Temeli başka yerlerde atılan görüşlere körü körüne bağlanmak nasıl ki Rus aydınlarını ve gençliğini bozulmaya itiyorsa, köksüz inanç da yaşamı altüst edebilmektedir.

Dostoyevski'ye göre kişinin bireysel özerkliğinde ailenin ve sosyal çevrenin daimi şekillendirmesinin yanı sıra biyolojik ve genetik eğilimler ve de bireyin yaşadıklarından yola çıkarak edindiği entellektüel ya da ahlaki gelişimler de rol oynamaktadır. İnsanı anlayabilmek böylesine çok yönlü bir değerlendirme yapabilmeyi gerektirmektedir. Acının içinde dahi mutluluk aramamızı öğütleyen Dostoyevski için insan varlığının gizemi onun sadece hayatta kalması ile ilgili değil, uğruna yaşayabileceği bir şey bulmasıyla ilgilidir. En yüce yaşama amacı ise sevebilme yeteneği ve yaşam sevincidir. Ayrıca ona göre insanı şekillendiren bir diğer unsur ise acıdır ve her fırsatta acının varlığı olmadan sevginin bütünlükçü kuşatıcılığına ulaşamayacağını vurgulamaktadır. Dostoyevski eserlerinde karakterler yaşadıkları tecrübeler ve sezgileri yoluyla hakikat yoluna koyulurlar. Ona ulaşma yoluna girmeden önce suç, ceza, vicdan azabı, toplumdan dışlanma, ruhsal buhranlar ve acı çekme kavramlarıyla bizzat yüzleşmek zorunda kalsalar dahi sonunda cehalet, ihtiras ve bağımlılık gibi güdülerden kurtulmaları gerektiğini görürler.

Dostoyevski ahlakın yegane kaynağı olarak Tanrı'nın varlığına vurgu yapmaktadır. Tanrı inancı olmadan düzenin sağlanması, ahlakı bir yaşamın olması mümkün gözükmemektedir. Dostoyevski'nin bu konuda "Tanrı'ya inanmayan insan her şeyi yapabilir." fikrini savunduğunu iddia edebiliriz. Onun eserlerinde karakterler Tanrı fikri olmaksızın erdemli olup olunamayacağını sorgularlar ve sonuç olarak ya bunun mümkün olmadığı neticesine varılır ya da nihilistliğin getirdiği umutsuzluk bireylerin kendi yıkımıyla son bulur. Neticede bireyler inançlarının gereği kadar eylemde bulunurlar.

KAYNAKLAR

- AKAY İhsan, *Dostoyevski*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1968.
- ALBAYRAK Mevlüt, *Tanrı ve Süreç*, Isparta 2001.
- ANDERSON Roger B., "The Mythical Implications of Father Zosima's Religious Teachings," *Slavic Review*, Vol. 38, 2, Jun, 1979.
- APOLLONIO Carol, *Dostoevsky Studies*, New Series, Vol. XIII (2009), Duke University, Dostoevsky's Religion: Words, Images, and the Seed of Charity
- APOLLONIO Carol, *Dostoevsky's Secrets: Reading Against the Grain*, Evanston Northwestern University Press, 2009.
- BAHTİN Mihail M., *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, Metis Yayınları, 2004.
- BAKHTİN Mihael, *Karnaval dan Romana*, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, 2001.
- BARRETT William, *İrrasyonel İnsan*, Çev. Salih Özer, İstanbul, 2003.
- BARSHT Konstantin A., *Religious Thought and Scientific Knowledge in the Artistic System of Dostoevsky*, *Russian Studies in Philosophy*, vol. 50, no. 3 (Winter 2011–12), 2012 M.E. Sharpe
- BERDYAEV Aleksandroviç Nikolay, *Dostoyevski*, Çev. Ender Gürol, İstanbul, 1998.
- BERDYAEV Nicholas, *Dostoevsky* (New York: Meridian Books, 1957)
- BERNARD J. Paris, *Dostoevsky's Greatest Characters: A New Approach to Notes from Underground, Crime and Punishment, and The Brothers Karamazov*, 2008, Palgrave Macmillan™, Printed in the United States of America
- BOLAY Süleyman H., *Aristo Metafiziği ile Gazzalî Metafiziğinin Karşılaştırılması*, İstanbul 1993.
- BÜKE KAFAOĞLU Asuman, *Yazın Sanatı: Dostoyevski*, edebiyatelestiri.blogspot.com.tr
- CARR, E.H., *Dostoyevski*, Çev. Ayhan Gerçeker, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- CASSEDY Steven, *Dostoevsky's Religion*, Stanford University Press, Stanford, California, 2005.
- ÇİÇEK Hasan, *Karl Jaspers'in Siyaset Felsefesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.
- DİRSCHERL Denis S.J., *Dostoevsky and the Catholic Church*, Chicago: Loyola University Press, 1986.
- DOSTOEVSKY F., *Complete letters* (D. A. Lowe, Ed., Trans.) (Vol. 3). Ann Arbor: Ardis, 1990.
- DOSTOYEVSKİ, Fyodor Mihailoviç, *Karamazov Kardeşler*, Çev. Ergin Altay, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- _____, *Ecinniler*, Çev. Mazlum Beyhan, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, <http://books.google.com/books>

- _____, *Suç ve Ceza*, Çev. Mazlum Beyhan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006, <http://books.google.com/books>
- _____, *Budala*, Çev. Ergin Altay, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, <http://books.google.com/books>
- _____, *İnsancıklar*, Çev. Sabri Gürses, Can Sanat Yay., İstanbul 2014.
- _____, *Ölü Evinden Hatıralar*, Çev. Özlem Koşar, Bordo Siyah Yayınevi, İstanbul 2004.
- _____, *Öteki*, Çev. Ergin Altay, İletişim Yay., İstanbul 2007.
- _____, *Puşkin Üzerine Konuşma*, BFS Yayınları, Çev.: Tektaş Ağaoğlu, İstanbul 1987.
- _____, *Yer Altından Notlar*, Çev: Zeynep Güleç, Sentez Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, *Dostoyevski'nin Mektupları*, Çev. Zeyyat Özalpsan, Ararat Yayınevi, İstanbul 1967.
- _____, *Bir Yazarın Günlüğü*, Çev. Kayhan Yükseler, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012, <http://books.google.com/books>
- DOSTOYEVSKİ Anna, *Fyodor Dostoyevski*, Çev. M. Tahsin Yalım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- EBB Stephen H., *Save It for God: Confession and the Irrelevance of the Judicial System with Special Attention to Dostoevsky's The Brothers Karamazov*, *Dialog: A Journal of Theology* Volume 52, Number 2, Summer 2013, June
- ERTUĞRUL Tacettin, *Bilim ve Sanat Vakfı*, Bülten, Sayı: 67,3 Mayıs 2008, Değerlendirme: Erdal Yılmaz, bisav.org.tr
- EWALD Elizabeth J., *The Mystery of Suffering: The Philosophy of Dostoevsky's Characters*, Trinity College, Senior Theses and Projects.
- FİGES Orlando and KOLONİTSKİİ Boris, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917*, New Haven, CT, 1999.
- FRANK Joseph, *Dostoevsky: The Years of Ordeal 1850-1859*, Princeton University Press, U.S.A. 1983.
- FRANK Joseph and DAVID I. Goldstein, eds., *Selected Letters of Fyodor Dostoyevsky*, London: Rutgers University Press, 1987.
- FRANK Joseph, *Dostoevsky: The Years of Ordeal 1850-1859*, Princeton: Princeton University Press, 1983.
- FREUD Sigmund, *Dostoyevski Baba Katilliği*, Çev. Selahattin Hilav, Önsöz, Karamazov Kardeşler, İstanbul, 2012.
- GİBSON Boyce, *The Religion of Dostoevsky*, Philadelphia: The Westminster Press, 1973.
- GİDE Andre, *Dostoyevski, Hayatı ve Eserleri*, Çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 1968.
- GİLSON Etienne, *Tanrı ve Felsefe*, Çev: Mehmet Aydın, İzmir 1986.
- GROSSMAN Leonid, *Dostoevsky*, New York: The Bobbs-Merrill Company, Inc., 1975.

- GUNAL E. Zeynep, *Dostoyevski'nin Kapitali*, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü--TSA / Yıl: 16 S: 1, Nisan 2012.
- GÜNDOĞAN Osman, *Camus Albert ve Başkaldırma Felsefesi*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 1997.
- GÜÇLÜ Abdülbaki, Uzun, Erkan, Uzun, Serkan, Yolsal, Ümit Hüsrev, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002.
- GÜRBİLEK Nurdan, *Mağdurun Dili*, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- HARMAN Chris, *Halkların Dünya Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, İstanbul 2016
- HARRİS Joshua, *Ivan's Immortality: Christian Apologetics, Dostoevsky, and the Metaphysics of War*, Trinity Western University, B.C., Canada, The International Journal Of Religion And Spiritually In Society
- HESSE Hermann, *Thoughts On the Idiot by Dostoyevsky*, My belief: Essays in the Life and Art, 1919.
- HESSE Hermann, *Dostoyevski Nasıl Okunmalı*, Kitaplık, Çeviren: Ahmet Cemal, Sayı 5, İstanbul, 1994.
- HOLLAND Kate, *Novelizing Religious Experience: The Generic Landscape of "The Brothers Karamazov," Author* Source: Slavic Review, Vol. 66, No. 1 (Spring, 2007) Published by:Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/20060147>
- HUME David, *Din Üstüne*, Çev. Mete Tuncay, Ankara, 1979.
- IŞIK Mehmet Fatih, "Dostoyevski'de Varoluşçuluk", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, YYU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2014.
- IDİNOPULOS Thomas A., "The Mystery of Suffering in the Art of Dostoevsky, Camus, Wiesel, and Grünwald." *Journal of the American Academy of Religion* 43, no. 1 (March 1975): 51-61. <http://www.jstor.org/stable/1460734>
- IVANİTS Linda, *Dostoevsky And The Russian People*, Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York 2008.
- İncil*, Matta, 12.Bölüm
- JACKSON J. A., *Freedom And Otherness: The Religious Dimension Of Dostoevsky's Notes From Underground*.
- JONES Malcolm V., "Dostoevskii and religion," in *Cambridge Companion to Dostoevskii*, ed. W.J. Leatherbarrow, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- JONES Malcolm, *Dostoevsky and the Dynamics of Religious Experience*, London: Anthem Press, 2005.
- JONES Malcolm V., *Dostoyevsky After Bakhtin: Readings In Dostoyevsky's Fantastic Realism*, University Of Nottingham, Cambridge University Press, 1990
- JONES Malcolm V., "Dostoevskii and religion," in *Cambridge Companion to Dostoevskii*, ed. W.J. Leatherbarrow, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

- HAFIZOĞLU Leylâ, *Rus Eleştiri Tarihinde F.M. Dostoyevski*, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 5, 2003/2-
- KAHRAMAN Ahmet, *Dinler Tarihi*, İstanbul 1968.
- KANT Immanuel, *Religion Within The Boundaries of Mere Reason*, (Der. A. Wood, G. Di Giovanni), Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- KAUFMANN, Walter, *Dostoyevski'de Sartre'a Varoluşçuluk*, Çev. Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2001.
- KAUFMANN Walter, *The Portable Nietzsche*, New York: The Viking Press, Inc., 1954.
- KAUFMANN Walter, *Existentialism From Dostoevsky to Sartre*, Meridian Books, INC. New York, 1960.
- KLİMOVA Svetlana, *Conceptualizing Religious Discourse In The Work of Feodor Dostoevskij*, Published Online: 14 July 2007, Springer Science+Business Media B.V., 2007.
- KOLAKOWSKI Leszek, *Religion*, Second Edition, Fontanal Press, 1993.
- KONSTANTİN A. Barsht, *Religious Thought and Scientific Knowledge in the Artistic System of Dostoevsky*, Russian Studies in Philosophy, vol. 50, no. 3 (Winter 2011–12), 2012.
- KROEKER P. Travics, WARD Bruce K., *Remembering The End*, 2001, Westview Press, A Member of the Perseus Books Group.
- KROPOTKİN Pyotr A., Çev. Sunja Altinel, “Dostoyevski”, *Dostoyevski Hayatı, Eserleri Üzerine Makaleler ve Aforizmalar*, (hızl.:Orhan Düz), Kaknüs Yay., 1. Basım, İstanbul Aralık 2001.
- Kuran'ı Kerim*, Site: <http://kuran.diyaret.gov.tr/>
- LEATHERBARROW William, *Fedor Dostoevsky*, Boston: Twayne Publishers 1981.
- LEVİNAS E., *Otherwise than being or beyond essence* (A. Lingis, Trans.). Pittsburgh: Duquesne University Pres, 1998.
- LUBAC H. de, *The Drama of Atheist Humanism*, London, 1949.
- Luka'nın İncili*, Site: <http://incil.info/kitap/Luka/8>
- MEREDITH W. F., *The Reification of Evil and The Failure of Theodicy: The Devil in Dostoevsky's The Brothers Karamazov*, 2008.
- MİHAEL Bakhtin, *Karnavaldan Romana*, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, 2001.
- MORAN John P., *Dostoevsky on Christian Humility and Humiliation*,
- MUGGERIDGE Malcolm, *A Third Testament*, Plough Publishing House, Farmington, PA 15437 USA, 2007.
- MİRONOV Boris, *İmparatorluk Rusyası'nın Sosyal Tarihi, 1700-1917*. ABD: Westview Yayınları, 2000.
- MORAN John P., *Dostoevsky on Christian Humility and Humiliation*, A New Kind Of Monk, Cistercian Studies Quarterly 48.1, 2013.
- MUGGERIDGE Malcolm, *A Third Testament*, Plough Publishing House, USA 2007.

- PAMUK Orhan, *Dostoyevski'nin Korkutucu Cinleri*, Önsöz, Dostoyevski, Cinler, Çev. Ergin Altay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- PARİS Bernard J., *Dostoevsky's Greatest Characters: A New Approach to Notes from Underground, Crime and Punishment, and The Brothers Karamazov*, Palgrave Macmillan™, Printed in the United States of America, 2008.
- PEACE Richard A., *Dostoyevsky: An Examination of the Major Novels*, Cambridge: Cambridge University Press, 1971.
- PERLİNA Nina, *Varieties of Poetic Utterance*, University Press of America, U.S.A. 1985.
- PERLİNA Nina, *Varieties of poetic utterance, quotation in 'The Brothers Karamazov'*, Lanham, New York, London, 1985.
- PETERSON Michael v.d., *Akıl ve İnanç*, Çev. Rahim Acar, Küre Yay. İstanbul 2006.
- PHELPS William Lyon, *Essays on Russian Novelists*, New York: The Macmillan Company, 1911.
- PİKE Nelson, *God and Evil*, Prentice Hall, 1964.
- RAYMOND Diane Christine, *Dostoevsky the thinker (review)*, *Journal of the History of Philosophy*, Volume 41, Number 4, October 2003, Article published by the Johns Hopkins University Pres.
- ROBBİNS Jill, *Is It Righteous to Be? Interviews with Emmanuel Levinas*, Stanford University Press, 2002.
- ROUSSEAU Emil, *Yahut Terbiyeye Dair*, Çev. Hilmi Ziya Ülken, Ali Rıza Ülgener, Salâhattin Güzey, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1945.
- SHANKMAN S., *God, Ethics And The Novel: Dostoevsky and Vasily Grossman*, *Akade'miai Kiado'*, Budapest, Hungary 2014.
- SARTRE J. P., *Varoluşçuluk (existentialisme)*, Çev: Asım Bezirci, Say Yay., 1996.
- SCANLAN James P., *Dostoevsky the Thinker Ithaca*, NY: Cornell University Press, 2002.
- SMART Ninian, *The Religious Experience of Mankind*, Çev. Günay Tümer, 1971.
- TAŞDELEN, Vefa, *Varoluşçuluk ve Edebiyat*, Beyaz Gemi Kitaplığı, Van, 2009.
- TAŞDELEN, Vefa, “ Edebiyatın Varoluşsal Boyutu” adlı makale, *Bizim Külliye Dergisi*, 2010, sayı: 46.
- TAYLAN Necip, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, İstanbul 1994.
Tevrat, Süleyman'ın Özdeyişleri, 28. Bölüm.
- TILLICH Paul, *The Spiritual Situation in Our Technical Society*, Mercer University Press, U. S. A., 1988.
- TOPALOĞLU Aydın, *Teizm ya da Ateizm: Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları*, Kaknüs Yayınları, Furkan Kitaplığı, İstanbul 2001.
- TOWNSEND James Elgin, *Dostoevsky And His Theology*, Bible Editor.
- TREPANIER Lee, *The Politics and Experience of Active Love in The Brothers Karamazov*, *Perspectives on Political Science-Fall 2009*, Volume 38, Number 4

- TROYAT Henri, *Dostoyevski'nin Dünyası*, trc. Leyla Gürsel, Nil Yay., İstanbul 1966.
- TROYAT Henri, *Dostoyevski*, (Çev. Leyla Gürsel), İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul 2004.
- TUCKER Janet G., *Profane Challenge and Orthodox Response in Dostoevsky's Crime and Punishment*, Rodopi Publishing, Amsterdam - New York, NY 2008.
- TUNÇ Mustafa Şekip, *Bir Din Felsefesine Doğru*, İstanbul 1959.
- TÜRKER Taşansu, *Karamazov Kardeşler'de Politik Sembolizm*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 61.3.
- WALICKI Andrzej, *Rus Sosyal Düşüncesi*, Stanford, Kaliforniya: The Russian Review A.S., 1977.
- WASIOLEK Edward, *Dostoevsky: A Revolutionary Conservative*, Modern Age Journal, Winter 1964-65.
- WEATHERFORD Roy, *The Implications of Determinism*, Routledge, London and New York, 1991.
- WASIOLEK Edward, *A Revolutionary Conservative*, 1965.
- WEBER Alfred, *Felsefe Tarihi*, Çev. H.Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.
- WHITEHEAD Alfred North, *Religion in the Making*, Fordham University Press, New York 1996.
- WELLEK Rene, *Dostoevsky: A Collection of Critical Essays*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J.-2012.
- WELLEK Rene, *Austin Warren*, Yazın Kuramı, Altın Kitaplar, 1982.
- WELLEK René, *Dostoevsky-A Collection of Critical Essays*, 1962.
- WILLIAMS Rowan, *Dostoevsky-Language, Faith, and Fiction*, Baylor University Press, 2008.
- YARAN Sadık Cafer, *Din Felsefesine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2012.
- YARAN Cafer Sadık, *Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi*, Samsun, 1997.
- YARMOLINSKY Avrahm, *Dostoevsky: Works and Days*, New York: Funk and Wagnalls, 1971.
- ŽIŽEK Slavoj, GUNJEVIC Boris, *Dostoyevski'ye Karşı Zizek-Acı Çeken Tanrı*, Yücel Kayıran, <http://m.radikal.com.tr/kitap/dostoyevskiye-karsi-iek-386214>, 07.11.2013
- ZWEİG Stefan, *Üç Büyük Usta*, Çev. Nafer Ermiş, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, <http://books.google.com/books>

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Duygu Şahin
Tez Adı	Dostoyevski'de Tanrı ve Din
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. İsmail Çetin
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 01/ 07/ 2016

İmza :